Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

Cypriot Newspapers Indexed Material Eleftherotypia

2000-09-14

þÿ ™ Ã Ä ¿ Á ¹ º ¬ - ¤ - Å Ç ¿ Â 4 8

þÿ • » µ Å ¸ µ Á ¿ Ä Å À ¯ ±

http://hdl.handle.net/11728/7735

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 14 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

48

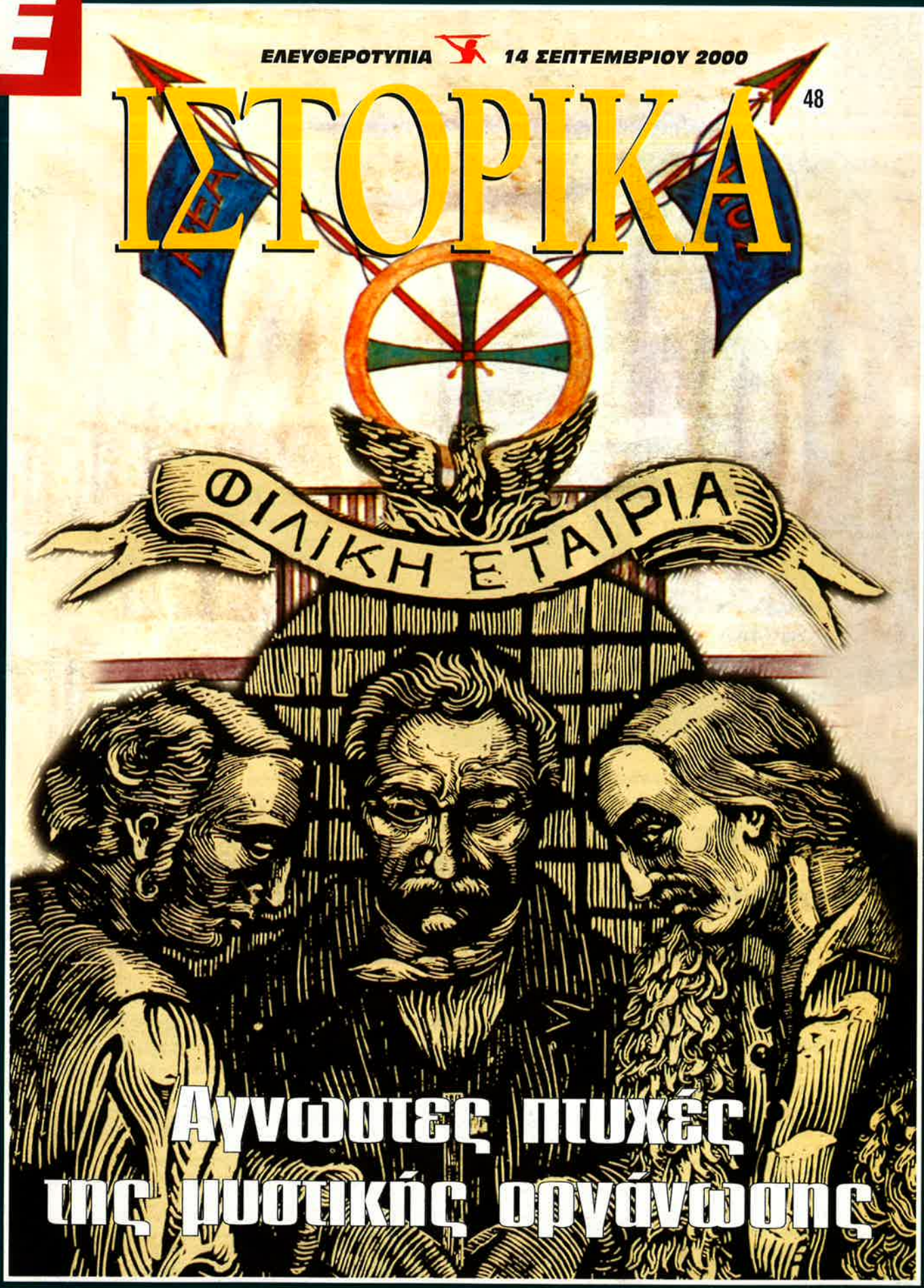

Αγνώστες πτυχές της μυστικής οργάνωσης

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 14 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

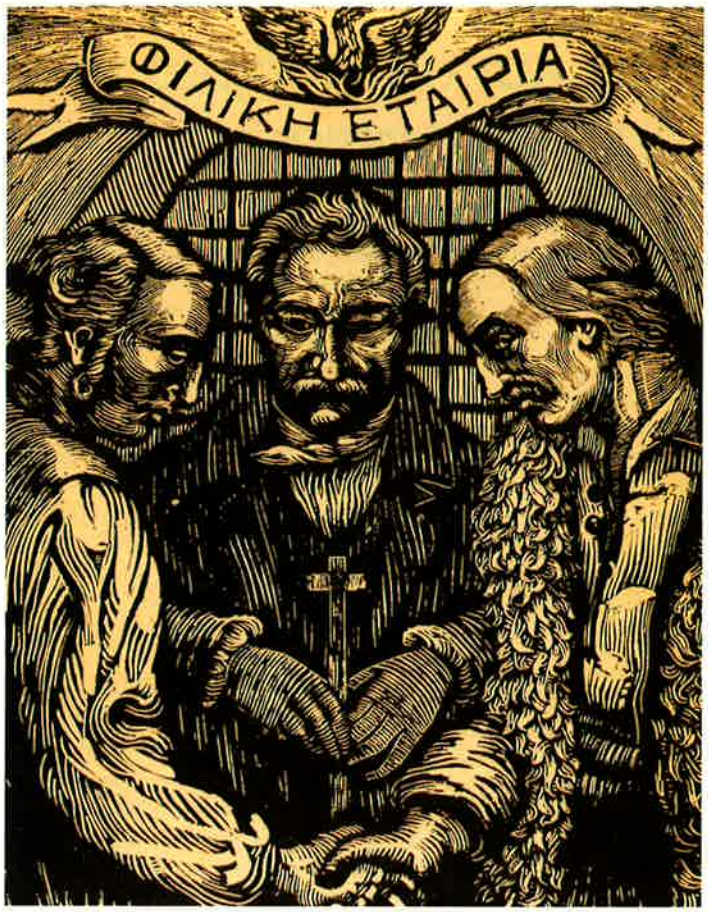

Φιλική Εταιρεία: Η ...Αρχή της εθνικής ανεξαρτησίας

ΠΟΛΥ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 1814 –ημερομηνία σύστασης της Φιλικής Εταιρείας– είχαν αρκετοί οξύνοες Ελληνες αντιληφθεί ότι μόνο με έναν τέτοιο τρόπο θα μπορούσε να οργανωθεί αποτελεσματικά ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας ενάντια στον οθωμανικό ζυγό. Η Ιστορία έχει καταγράψει τέτοιου είδους προσπάθειες.
Κάτω από τη μύτη πολλών που δεν έβλεπαν με καλό μάτι αυτή την προσπάθεια του έθνους, στα φιλικά χώματα της Οδησσού ο Σκουφάς, ο Τσακάλωφ και ο Ξάνθος ίδρυσαν την εταιρεία που έμελλε να ηγηθεί του αγώνα. Επίλεκτα μέλη της χάθηκαν στην πορεία προς την Επανάσταση. Και ηγέτες της, πένητες και καταφρονεμένοι, έσβησαν, χρόνια μετά στην ελεύθερη Ελλάδα. Είναι η μοίρα των ηρώων αυτή. Πολλών Ελλήνων ηρώων.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Το χρονικό

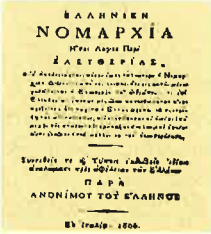
ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΝΟΜΑΡΧΙΑ
ΠΑΡΑ
ΑΝΟΝΙΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ
Οι προεπαναστατικές ελληνικές πατριωτικές εταιρείες
6

Ο ΘΕΣΣΑΛΟΣ «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ»
Η ζωή και ο θάνατος του Αριστείδη Παππά
23

Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ Ν. ΓΑΛΑΤΗ
Ο αμφιλεγόμενος Ιθακήσιος Φιλικός και το τέλος του
36

Υπεύθυνος έκδοσης ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Σύνταξη ύλης ΝΑΣΟΣ ΓΚΟΛΕΜΗΣ
Σύμβουλος έκδοσης ΣΤΕΡΙΟΣ ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ
Συντονισμός - επιμέλεια ΝΙΚΟΣ ΒΑΡΔΙΑΜΠΑΣΗΣ
Μόνιμοι συνεργάτες ΦΑΙΔΩΝ ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΔΑΣΗΣ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν
ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ ΑΡΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΜΕΛΟΣ
MIODRAG STOJANOVIC
ΑΝΝΑ ΤΑΜΠΑΚΗ

Δημιουργικό
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ
ΝΙΚΟΣ ΚΕΧΑΓΙΑΣ
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΤΖΑΝΕΤΟΠΟΥΛΟΥ
Παραγωγή
ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Ηλεκτρονική διεύθυνση
istorika@enet.gr

Η Φιλική Εταιρεία και οι πρόδρομοι της ρωσικής «ιντελιγκέντσια»

Μια πτυχή της δραστηριότητας της Φιλικής Εταιρείας στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, η οποία, απ' ό,τι γνωρίζουμε, δεν έχει ακόμη φωτιστεί από την ιστορική έρευνα, είναι η απήχηση που είχαν οι επαναστατικές διεργασίες του κύκλου των Φιλικών στο κομμάτι εκείνο της ρωσικής κοινωνίας, το οποίο θα χαρακτηρίζαμε ως «προδρομικό» της ρωσικής «ιντελιγκέντσια». Αναφερόμαστε εδώ στη γενιά εκείνη των νεαρών γόνων της ρωσικής αριστοκρατίας που, ως αξιωματικοί κατά τους Ναπολεόντιους Πολέμους, γνωρίστηκαν με μια Ευρώπη πολιτικά ανασταιωμένη, η οποία αναζητούσε νέους τρόπους διακυβέρνησης. Χωρίς αποκρυσταλλωμένες απόψεις για τον τρόπο διεκδίκησης πολιτικών ελευθεριών, επέστρεψαν στην πατρίδα τους οι νέοι αυτοί αξιωματικοί, κομίζοντας την ελπίδα ότι και η Ρωσία θα γινόταν κοινωνός των φιλελεύθερων ιδεολογικών προσανατολισμών της Ευρώπης.

Μια ελπίδα που θα αποδειχθεί, ωστόσο, φρούδα από την πραγματικότητα, η οποία επικρατεί στη Ρωσία του Αλεξάνδρου Α' (1801-1825). Ύστερα από μια σύντομη αρχική περίοδο «φιλελεύθερων» πειραματισμών, θα κηρύξει, ιδιαίτερα μετά το 1812, το καθεστώς του τσάρου αυτού έναν απηνή διωγμό ενάντια στο κάθε τι που θυμίζει το Διαφωτισμό (κατάργηση της ελευθερίας διδασκαλίας στα πανεπιστήμια, επιβολή λογοκρισίας και αστυνόμευση του ελεύθερου λόγου), ενώ τα μέτρα εκτοπισμού των αντιφρονούντων που θα εφαρμόσει ο εκλεκτός του τσάρου, Arakceev, θα καταπέζουν σαν εφιάλτης τους διανοούμενους.

Η απογοήτευση των νέων αυτών αξιωματικών από την αντιδραστική στροφή του καθεστώτος θα λειτουργήσει καταλυτικά και θα προκαλέσει τελικά τη συνωμοτική τους δραστηριότητα εκείνη που θα καταγραφεί στην Ιστορία ως το «κίνημα των Δεκεμβριστών». Ένα κίνημα που στόχευε σε πολιτειακές (καθιέρωση συνταγματικής μοναρχίας), αλλά και σε κάποιες κοινωνικές αλλαγές και το οποίο πήρε το όνομά του από την τραγική κατάληξη που είχε: στις 14 Δεκεμβρίου 1825 λίγοι αξιωματικοί-μέλη του κινήματος, με μια δύναμη 3.000 ανδρών, συγκεντρώθηκαν στην Πλατεία της Γερουσίας στην Αγία Πετρούπολη και αρνήθηκαν να δώσουν όρκο πίστης στο νέο τσάρο Νικόλαο, αν δεν παραχωρούνταν συνταγματικές ελευθερίες. Η πρώτη αυτή «επανάσταση» στην ιστορία της Ρωσίας δεν κράτησε παρά λίγες μόνο ώρες και είχε έναν τραγικό επίλογο: από τους 600 υπόπτους που ανακρίθηκαν, οδηγήθηκαν στα έκτακτα δικαστήρια 121 άτομα, που ανήκαν χωρίς εξαίρεση στις λαμπρότερες οικογένειες της ρωσικής αριστοκρατίας. Πέντε καταδικάστηκαν στη «βυζαντινή» ποινή του ανασκολοπισμού, ενώ οι υπόλοιποι εξορίστηκαν με τις οικογένειές τους στη Σιβηρία.

Μια, κατ' αρχήν, συνάφεια της κίνησης των Δεκεμβριστών με την προπαρασκευαστική δραστηριότητα των Φιλικών είναι ότι πολλά μέλη και των δύο ανήκαν σε τεκτονικές στοές. Υπάρχουν μάλιστα και απόψεις (όπως εκείνη του Σοβιετικού ιστορικού Λ. Μπολισάκοφ), ότι η υιοθέτηση της οργάνωσης, ο τρόπος μύησης, οι βαθμοί των μελών κ.λπ. που ακολουθούσαν το τεκτονικό πρότυπο αποτελούν άμεση επίδραση της Φιλικής Εταιρείας στους Δεκεμβριστές, του νοτιορωσικού κυρίως ομίλου.

Ο περιορισμένος χώρος των «Παρα-σημειώσεων» δεν μας επιτρέπει παρά να αναφερθούμε σε δύο μόνο περιπτώσεις άμεσης σύνδεσης των δύο κινημάτων. Είναι, κατά πρώτον, η περίπτωση του εθνικού ποιητή της Ρωσίας, του Αλεξάνδρου Πούσκιν, ο οποίος, αν και δεν είχε άμεσα εμπλακεί στο κίνημα των Δεκεμβριστών, ανήκε οπωσδήποτε στους «συνοδοιπόρους» του. Ο Πούσκιν, εξόριστος από τον τσάρο στο Κισινιόφ της Μολδαβίας, όταν εκδηλώνεται το κίνημα του Υψηλάντη, παρακολουθεί από κοντά την εξέλιξη και σχεδιάζει ένα ποίημα για τον Γιωργάκη Ολύμπιο (που παρέμεινε ωστόσο ατελές), ζωγραφίζει ένα σκίτσο του Υψηλάντη στα χειρόγραφά του και συνθέτει (μετά την αποτυχία της επανάστασης) ένα ποίημα παρηγοριάς (*«Ελληνοπούλα μου πιστή! μην κλαις, -σαν ήρωας έπεσε εκείνος!...»*).

Περισσότερες είναι όμως οι ειδήσεις (οι οποίες, θα το επαναλάβουμε, δεν έχουν ακόμη αξιολογηθεί επαρκώς από την ιστορική έρευνα) για τις σχέσεις του ηγέτη του νοτιορωσικού ομίλου των Δεκεμβριστών, του Pavel Ivanovich Pestel, που ήταν ένας από εκείνους που εκτελέστηκαν τελικά και ο οποίος μάλιστα κατέγραψε ως αυτόπτης μάρτυρας τα γεγονότα της επανάστασης των Φιλικών, σε χειρόγραφο που σώζεται σήμερα με τον τίτλο: «Επισκόπηση των γεγονότων στη Μολδαβία και τη Βλαχία κατά το έτος 1821, καθώς και των συνθηκών που συνδέονται με αυτά».

«Φιλική Εταιρεία και Δεκεμβριστές»-ένα ιστορικό κεφάλαιο των ελληνορωσικών σχέσεων που αξίζει να ερευνηθεί, στο πλαίσιο μιας διδακτορικής διατριβής, από έναν νεότερο εν όπλοις συνάδελφο...

Φαίδων Μαλιγκούδης

αντί προλόγου

Αρχές φθινοπώρου του 1814 στην Οδησσό, σε κτίριο της οδού Κράσνη (πάροδος Ν. 18), τρεις μικρέμποροι: ο «οργανωτικός» Σκουφάς, ο Ξάνθος και ο «διανοούμενος επαναστάτης» Τσακάλωφ ιδρύουν τη Φιλική Εταιρεία. Παράτολμο σχέδιό τους ήταν «η απελευθέρωσις της πατρίδος».

Την Εταιρεία την ονομάζουν «Ναό». Τους τρόπους μύησης, τους όρκους και τα σημεία αναγνώρισης των εταίρων των διαφόρων βαθμών τα ονομάζουν «Διδασκαλία». Φτιάχνουν μυστικό αλφάβητο, κρυπτογραφικό κώδικα και συντάσσουν τα τυπικά της μύησης και τους όρκους.

Πρώτος βαθμός ήταν του «Γενικού Επιτρόπου της Αρχής». Υστερα από την άρνηση του Καποδίστρια, τη θέση την προσφέρουν στον Υψηλάντη, που την αποδέχεται.

Δεύτερος βαθμός, οι «Ιερείς των Ελευσινίων». Εδώ γράφονται με τα συνθηματικά στοιχεία: Α. Β. ο Τσακάλωφ, Α. Γ. ο Σκουφάς, Α. Δ. ο Ξάνθος. Το 1816, θα προσθέσουν άλλους οκτώ:

Α. Ε.: Κομιζόπουλος, έμπορος (Επαμεινώνδας)
Α. Ζ.: Ανθιμος Γαζής, διανοούμενος, ιερωμένος, εκδότης του «Λόγιου Ερμού».
Α. Θ.: Γαλάτης (Δημητρίου)
Α. Ι.: Αναγνωστόπουλος, εμποροϋπάλληλος (Ιωακείμ)
Α. Κ.: Σέκερης, μεγαλέμπορος (Καλόβουλος)
Α. Λ.:Λεβέντης, διανοούμενος
Α. Μ.: Γρηγόριος Δικαίος-Παπαφλέσσας (Αρμόδιος)
Α. Ξ.: Πατζιμάδης, έμπορος (Ξενοφωνίδης)

Ο «Επίτροπος» και οι έντεκα «Ιερείς των Ελευσινίων», που ονομάζονται «Υπερτάτη Αρχή», αποφασίζουν η καθοδήγησή τους να γίνεται συλλογικά, δημοκρατικά. Κανένα από τα μέλη της αρχής να μην πάρει, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη και την ψήφο των άλλων «κινούντων αδελφών», απόφαση για μερική ή για γενική εξέγερση. Σε περίπτωση διαφωνίας, να υπερισχύει η γνώμη της πλειοψηφίας. Οι δημοκρατικές διαδικασίες έστεψαν με επιτυχία το εγχείρημά τους.

Ορος προς τους μυούμενους ήταν, να μην γυρέψουν ποτέ να μάθουν το πρόσωπο ή τα πρόσωπα που απάρτιζαν την «Υπερτάτη Αρχή».

Κάτω από την «Υπερτάτη Αρχή» βρίσκονται: οι «Ποιμένες», οι «Απόστολοι» και οι «Ιερείς» –που δεν ήσαν ιερωμένοι. Αυτοί οι τελευταίοι μυούν έκαστος 4-5 νέους εταίρους. Οι νέοι θα αναγνωρίζονται μεταξύ τους μόνο με τη μεσολάβηση του «Ιερέα» τους.

Κάτω από τους «Ιερείς» βρίσκονται τέσσερις βαθμοί: «Αρχηγός Αφιερωμένων» (κλεφτοκαπετάνιος), «Αφιερωμένος» (κλέφτης), «Συστημένος» (ο εγγράμματος), «Βλάμης» (ο αναλφάβητος).

Ο συνολικός αριθμός των οργανωμένων μελών εξακολουθεί να παραμένει άγνωστος. Τα γνωστά ονόματα μέχρι στιγμής υπολογίζονται σε 1.096.

Το μυστικό αλφάβητο των Φιλικών αντιστοιχεί στα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου και σε αριθμούς ως εξής: στο Α του αλφαβήτου αντιστοιχεί το Η (του αλφαβήτου των Φιλικών), στο Β του αλφαβήτου αντιστοιχεί το Ζ (των Φιλικών), στο Ζ το 1, στο Ψ το 9Α κ.ο.κ.

Ο κρυπτογραφικός κώδικας είναι μακρύς και ευρηματικός.

Π. δ. χ.: δυστυχείς (=αρχιερείς Συνόδου, Πατριαρχείου Κων/πόλεως) - μέτοικοι (=Τούρκοι) - πενθερός (=Αλή Πασάς) - συμπέθεροι (=Αλβανοί) - χορευταί (=κλέφτες) - τραγουδιστής (=κανόνι) - γλυκείς (=Ιταλοί) - ξύλινοι (=Αμερικάνοι) - σιδηροί (=Αγγλοι) κ.λπ.

Ο ελληνικός λαός αγκάλιασε τους Φιλικούς. Μόνον οι... δυστυχείς Γρηγόριος Ε', Ιερεμίας, Ιωσήφ, Παΐσιος και τα υπόλοιπα μέλη της Οικουμενικής Συνόδου τούς αφόρισαν στις 23 Μαρτίου 1821.

Νίκος Βαρδιάμπασης

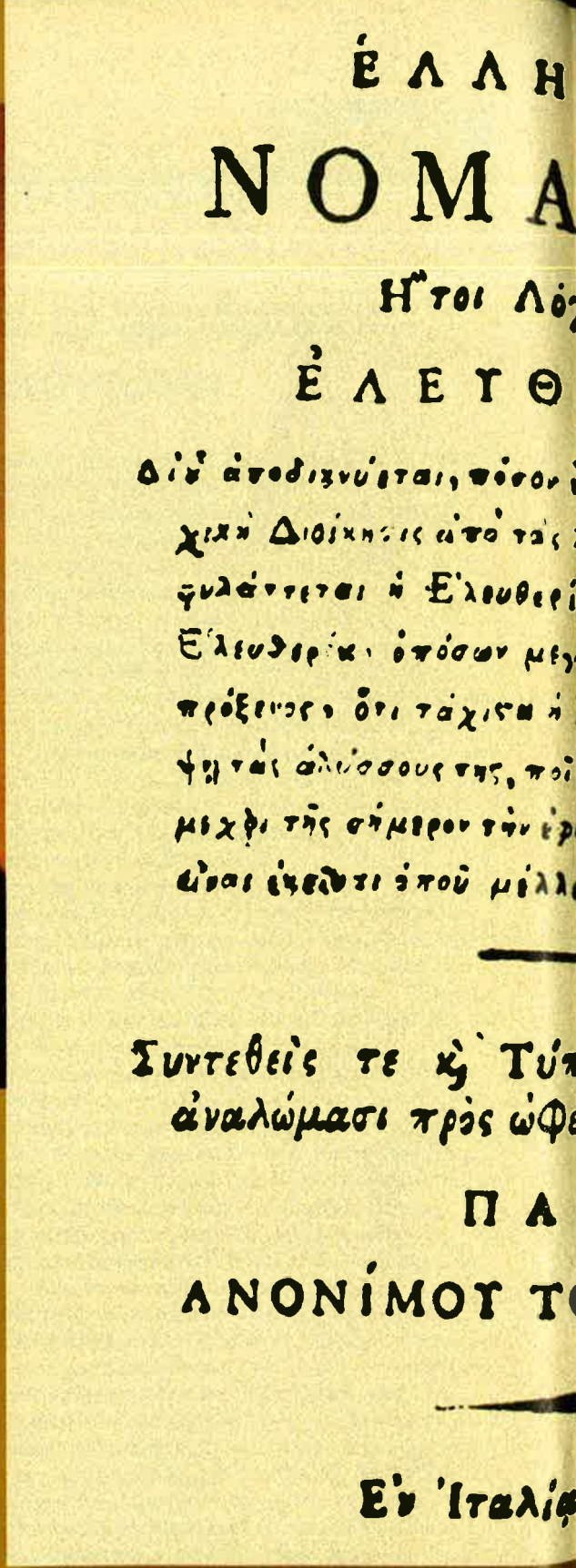

Του ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΚΚΩΝΑ
δόκτορος Ιστορίας

Οπως και για πολλά άλλα ζητήματα, δεν γνωρίζουμε - και το πιθανότερο είναι ότι δεν θα μάθουμε ποτέ- όσα ενδεχομένως θα θέλαμε για τις οργανώσεις τις οποίες σχημάτισαν ή προσπάθησαν να σχηματίσουν οι ανήσυχοι εκείνοι Ελληνες που οραματίζονταν την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς και θεωρούσαν χρέος τους να δράσουν για την επιτυχία του υψηλού όσο και δυσεπίτευκτου αυτού στόχου. Λί-

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΕΣ ΠΡΟΕΠΑ

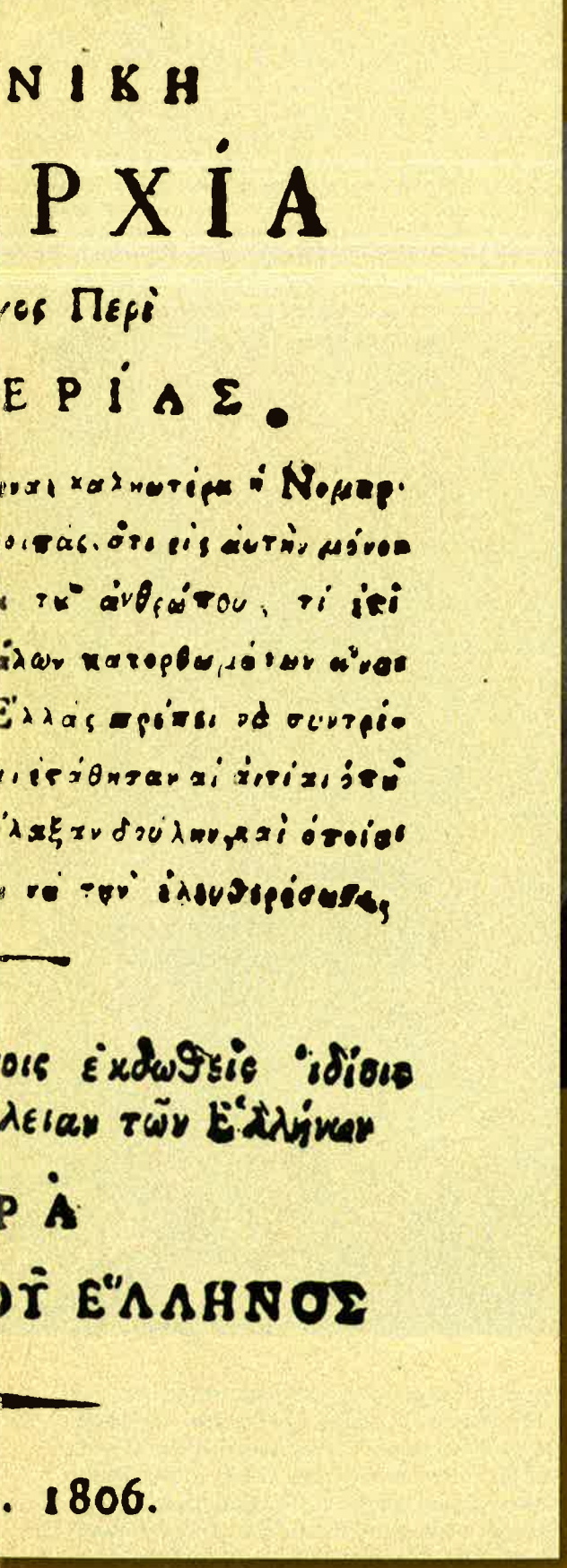

ΝΙΚΗ

ΡΧΙΑ

ος Περὶ

ΕΡΙΑΣ.

ναι καλωτέρα ἡ Νομαρ-
χίας, ὅτι εἰς αὐτὴν μόνον
τοῦ ἀνθρώπου, τί ἐκεῖ
ἄλλων κατορθωμάτων ἄνοιξε
Ἑλλάς πρέπει νὰ συντρέξω
ιεστάθησαν αἱ κτίσεις ὅτου
λαξεν δουλωμένοι ὅποιοι
νὰ τὴν ἐλευθερώσωμεν

οις ἐκδοθεῖς ἰδίοις
λειαν τῶν Ἑλλήνων

Ρ Α

ΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ

. 1806.

γες, αποσπασματικές, κάποτε δυσερμήνευτες και συχνά αμφίβολης αξιοπιστίας ειδήσεις έφτασαν έως εμάς, αφού τα κόσκινα του χρόνου, της τύχης και των περιστάσεων διασταυρώθηκαν και ξεδιάλεξαν τα ίχνη και αυτών των ανθρώπων με τρόπο διαφορετικό από εκείνον που θα επιθυμούσαν οι ιστορικοί και οι φιλίστορες. Μια σύντομη κριτική παρουσίαση των ειδήσεων αυτών θα βρει ο αναγνώστης των γραμμών που ακολουθούν.

Στα χρόνια του Μεγάλου Πέτρου

Στις 23 Ιανουαρίου του 1732 οι ρωσικές αρχές συνέλαβαν στην Πετρούπολη ως κατάσκοπο των Σουηδών έναν Έλληνα από τη Μυτιλήνη, ονομαζόμενο **Στέφανο Σεραφείμ**, και αφού τον ανέκριναν, τον καταδίκασαν, στις αρχές Ιουλίου του ίδιου έτους, σε ισόβιο εγκλεισμό σε φυλακή της Σιβηρίας. Μετά ▶

Το εξώφυλλο της «Ελληνικής Νομαρχίας», Ανωνύμου του Έλληνος, έργο που άσκησε μεγάλη επίδραση στους Ελληνες της εποχής του. Αριστερά, ο Ρήγας Φεραίος (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο) και δεξιά ο Αδαμάντιος Κοραής (Βιβλιοθήκη Ιακωβάτων Τυπάλδων-Κεφαλονιά)

ΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ

Παράσταση της σκλάβας Ελλάδας στο φυλλάδιο «Σάλπισμα Πολεμιστήριον» του Κοραή (Μουσείο Μπενάκη)

τη σύλληψη του Σεραφείμ βρέθηκαν στο σπίτι του πολλές επιστολές γραμμένες μεταξύ των ετών 1709 και 1731, στις οποίες γινόταν λόγος για σταθερότητα και πίστη στο ένδοξο ελληνικό έθνος και την Εταιρεία, και για πιστή τήρηση κάποιων μυστικών. Σε σχετικά ερωτήματα ο Σεραφείμ απάντησε ότι τα έγγραφα αυτά ήσαν «ορκοδοσίαι εκείνων οίτινες δι' εμού ωρκίσθησαν να είνε πιστοί τω ημετέρω έθνει και ευνοϊκώς διακείμενοι τη απελευθερώσει της πατρώας χώρας και θρησκείας»[1], ότι πολλά ακόμα βρίσκονταν στα χέρια των «πληρεξουσίων αντιπροσώπων», ότι οι μυημένοι τηρούσαν απόλυτη μυστικότητα προκειμένου να μη θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή όσων σχετίζονταν με την Εταιρεία, και ιδιαίτερα εκείνων που τη χρηματοδοτούσαν χωρίς να γνωρίζουν τον πραγματικό σκοπό της. Ποιος ήταν ο πραγματικός σκοπός, για πού νόμιζαν οι αμύητοι ότι προορίζονταν τα χρήματά τους, γιατί δεν τους αποκαλυπτόταν το μυστικό;

Απ' όσα μας λέει η μακρινή και παράξενη φωνή του Σεραφείμ, όπως σώθηκε από την καταγραφή των απαντήσεων στις ερωτήσεις που του έθεσαν οι ανακριτές, συμπεραίνουμε: η Εταιρεία ιδρύθηκε το 1709. Σκοπός της, η ίδρυση ενός μοναρχικού ελληνικού κράτους ύστερα από κατά γη και κατά θάλασσα σύγκρουση με τους Οθωμανούς, στο πλαίσιο ενός πολέμου μεταξύ των τελευταίων και κάποιας, οποιασδήποτε, χριστιανικής δύναμης, με την οποία οι εξεγερμένοι Έλληνες θα συμμαχούσαν. «Αναμενομένου του αρμοδίου καιρού» η Εταιρεία θα έπρεπε να παρακολουθεί τις διεθνείς εξελίξεις, να γνωστοποιήσει στους Ευρωπαίους μονάρχες τις προθέσεις των Ελλήνων, αποσπώντας υποσχέσεις για υποστήριξη, και, τέλος, να συγκεντρώνει χρήματα για τις ανάγκες του πολέμου. Οι συνωμότες έλεγαν ότι διενεργούν εράνους «προς απελευθέρωσιν των δούλων», έτσι ώστε, νομίζοντας ότι πρόκειται για σκλάβους των πειρατών, να συνεισφέρουν και όσοι θα αδυνατούσαν να συμμετάσχουν στον πραγματικό σκοπό: «Χορηγούσι χρήματα προς απελευθέρωσιν των δούλων, θεωρούντες τοιούτους τους εν Τριπόλει, Βαρβαρία, Τύνιδι και Αλγερία οικούντας (...) Χορηγούσι χρήματα ουχί προς απελευθέρωσιν του έθνους αυτών, όπερ ουδέ καν επίστανται ότι είναι δούλον, καθότι εγεννήθησαν εν τη δουλεία και θεωρούσιν αυτήν ως ελευθερίαν», είπε στην ανάκριση ο Σεραφείμ.

Στις αρχές του 18ου αιώνα, ίσως είχε συζητηθεί το ενδεχόμενο απελευθερωτικής εξέγερσης υποκινημένης από μυστική εταιρεία

Υπήρξε η εταιρεία αυτή, ή είναι πλάσμα της φαντασίας ενός φοβισμένου τυχοδιώκτη, που προσπαθώντας να αποφύγει μια βαριά ποινή ανακάτεψε λίγες αλήθειες και πολλά ψέματα για να δικαιολογήσει τριών δεκαετιών περιπλανήσεις στη Ρωσία και την Ευρώπη; Πιθανότερο το δεύτερο, αλλά οι ισχυρισμοί του Σεραφείμ παρουσιάζουν ενδιαφέρον, στο βαθμό που δείχνουν, ανεξάρτητα από τη βασιμότητά τους, ότι στις αρχές του 18ου αιώνα σε κάποιους κύκλους Ελλήνων θα μπορούσε να έχει συζητηθεί το ενδεχόμενο απελευθερωτικής εξέγερσης υποκινημένης από μυστική εταιρεία. Πέ-

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο Φιραρής (φυγάς), ηγεμόνας της Μολδαβίας, ο οποίος μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία

οργάνωση με το φιλόδοξο στόχο να προετοιμάσουν τους Έλληνες για την περίσταση· δεν αποκλείεται επίσης η οργάνωση αυτή να μη διαλύθηκε όταν οι ελπίδες εξανεμίστηκαν μετά την τουρκική νίκη επί των Ρώσων το 1711 και ο Σεραφείμ να παρουσιαζόταν ευκαιριακά ως εκπρόσωπός της μέχρι τον καιρό που συνελήφθη.

Ιδρυσαν και Φαναριώτες μυστικές εταιρείες;

Σε παλαιότερα δημοσιεύματα, δύο επιφανείς Φαναριώτες, ο **Αλέξανδρος Μουρούζης** (;-1816) και ο **Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος**, ο επονομαζόμενος Φιραρής (1742-1819), φέρονται ως ιδρυτές μυστικών πατριωτικών εταιρειών[2]. Στο Χέρμανσταντ (Hermannstadt) της Τρανσιλβανίας (σήμερα Σίμπιου (Sibiu) της Ρουμανίας) υποτίθεται ότι ίδρυσε ο πρώτος την εταιρεία «Αλέξανδρος» το 1777, στη Ρωσία αργότερα ο Φιραρής την εταιρεία «Φοίνιξ». Μπορεί να γνωρίζουμε ότι ο Μουρούζης είχε μυηθεί σε τεκτονική στοά του Χέρμανσταντ και ότι ο Φιραρής ανυπομονούσε να ιδεί τους Ελληνες να συναισθάνονται τη θέση τους και να πολεμούν για την απελευθέρωσή τους -είχε συνθέσει μια σχετική έμμετρη αλληγορία που δημοσιεύθηκε στα 1810- αλλά πατριωτικές εταιρείες «Αλέξανδρος» και

Οι Φιλικοί παρουσίασαν το κίνημά τους ως συνέχεια της προσπάθειας του Ρήγα, καθαγιασμένης με το αίμα του

ραν τούτου, είναι γεγονός ότι βρέθηκαν στο σπίτι του τα προαναφερθέντα έγγραφα, στα οποία ονομαζόταν «αντιπρόσωπος του Ελληνικού Εθνους και της Εταιρείας», καθώς και ότι, σε ερώτηση της Μυστικής Ανακριτικής Καγκελαρίας, το ρωσικό υπουργείο Εξωτερικών απάντησε, επιβεβαιώνοντας σχετικό ισχυρισμό, ότι το 1704 «ο Ελλην Σεραφείμ αληθώς προύτεινε την απελευθέρωσιν της Ελλάδος» στον **Μεγάλο Πέτρο**. Δεν αποκλείεται λοιπόν το 1709, όταν ο Μέγας Πέτρος βρέθηκε στο απόγειο της δόξας συντρίβοντας τους Σουηδούς στην Πολτάβα, ο Σεραφείμ και άλλοι να θεώρησαν ότι είχε φτάσει ο καιρός για την προσδοκώμενη σύγκρουση Ρώσων και Οθωμανών και να σχημάτισαν μια

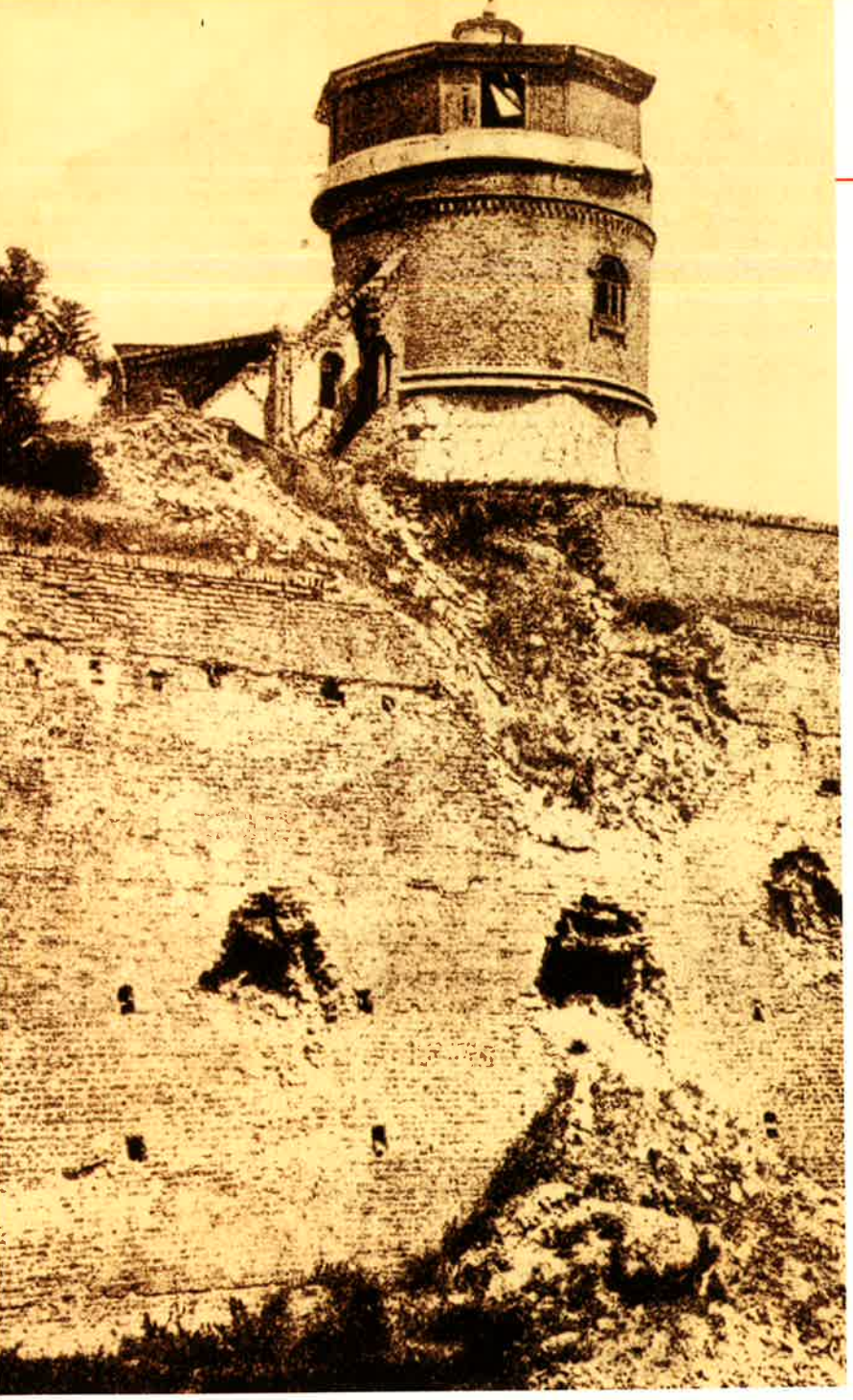

Ο πύργος του Βελιγραδίου όπου φυλακίστηκαν και πέθαναν ο Ρήγας Φεραίος και οι σύντροφοί του

«Φοίνιξ» πιθανότατα δεν υπήρξαν ποτέ. Η πρώτη, όπως φαίνεται, γεννήθηκε από αυθαίρετη ερμηνεία ασαφούς σημειώματος, δημοσιευμένου σε τεκτονικό περιοδικό τον περασμένο αιώνα, που αναφέρει ότι ο Μουρούζης «εδείχθη ως τι παράσιτον φυτόν» γιατί, αφού προχώρησε στην τεκτονική ιεραρχία, «προσεπάθησε να διαιρέση την στοάν εις 4, εξ ων η μία να ονομασθή διά του ιδίου αυτού ονόματος Alexander zum gekroenten anker προς τιμήν και απαιώνισιν του ονόματός του ένεκα των τεκτονικών αυτού εκδουλεύσεων»[3]. Τίποτε άλλο, πλην αυτής της αξιοκατάκριτης για τους τέκτονες πρόθεσης. Οσο για τον «Φοίνικα», την ύπαρξή του συμπέραναν από μάλλον ασαφείς ή αόριστες ειδήσεις, η αρχαιότερη από τις οποίες οφείλεται στον **Αμβρόσιο Φραντζή**: «(...) λαβών δε και πολλάς μυήσεις διαφόρων εταιρειών συνέταξεν οργανισμόν της ελληνικής εταιρείας, χωρίς να γνωρίση ουδείς άλλος τα περί του οργανισμού τούτου»· δεν αποκλείεται, τίποτε άλλο όμως δεν ενισχύει την υπόθεση ότι ο Φιραρής προχώρησε πράγματι από το σχεδιασμό στην ίδρυση πατριωτικής εταιρείας[4].

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος Φιραρής σχεδίασε, αλλά μάλλον δεν ίδρυσε την πατριωτική εταιρεία «Φοίνικας»

Τα περί εταιρείας του Ρήγα

Παρά τα όσα έγραψαν οι πρώτοι βιογράφοι του και ορισμένοι παλαιοί ιστορικοί, ο **Ρήγας Φεραίος** δεν φαίνεται να ήταν αρχηγός κάποιας μυστικής εταιρείας[5], αλλά είχε σχηματίσει στη Βιέννη, χωρίς τυπικά μυήσεων και άλλα συναφή, έναν κύκλο πιστών οπαδών, ενθουσιασμένων με τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του και πρόθυμων να συνεργαστούν για την εφαρμογή τους, διαθέτοντας χρήματα και αξιοποιώντας το πυκνό δίκτυο επικοινωνίας, με το οποίο συνδέονταν οι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι της εποχής. Στο συμπέρασμα αυτό έχει καταλήξει σήμερα η ιστορική έρευνα, αν και διαπιστώνει κοινά σημεία ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο κινήθηκαν ο Ρήγας και οι σύντροφοί του και στον τρόπο με τον οποίο έδρασαν οι Βιεννέζοι ιακωβίνοι στα αμέσως προηγούμενα χρόνια. Η κρυφή διακίνηση χειρόγραφων προκηρύξεων, η εθνική προπαγάνδα σε ελληνικά στέκια της Βιέννης, οι συγκεντρώσεις σε ελληνικά σπίτια όπου τραγουδιόταν ο Θούριος είναι στοιχεία στα οποία στηρίζεται αυτός ο παραλληλισμός[6], αλλά δεν προϋποθέτουν οπωσδήποτε εταιριστικούς συνωμοτικούς δεσμούς.

Αν όμως η παλαιά επίμονη παράδοση, που ήθελε τον Ρήγα ιδρυτή ή αρχηγό μυστικής εταιρείας, δεν ανταποκρίνεται, ως φαίνεται, στα πράγματα, αυτή η ίδια αποτελεί μια πραγματικότητα που χρήζει ερμηνείας. Ο Ρήγας περιεβλήθη αμέσως μετά τη σύλληψή του την αίγλη του εθνομάρτυρα. Ας θυμηθούμε ότι ο **Κοραής** το 1798, πριν ακόμη πληροφορηθεί την εκτέλεση αυτού και των συντρόφων του, τους ονόμασε «γενναίους της ελευθερίας μάρτυρας»[7] και ότι ο **Μιχαήλ Περδικάρης** παραδεχόταν το 1811 πως ο κατά τη γνώμη του «άσωτος και φαυλόβιος και φιλοκερδής και αισχροκερδής και φιλόδοξος» Ρήγας «δοξάζεται από τους πολλούς ως ένας μέγας Ηρως, φωστήρ και καύχημα του Γένους, καθό νομίζεται ότι απέθανε διά την ελευθερίαν των Ελλήνων»[8]. Ηταν φυσικό λοιπόν οι Φιλικοί να τον διεκδική-

Ο Κοραής και ο Ρήγας ανασηκώνουν την Ελλάδα. Αλληγορική παράσταση σε παλαιά λιθογραφία, που υποδηλώνει την αναγέννηση της υποδουλωμένης πατρίδας

σουν ως πρόδρομο και να παρουσιάσουν το κίνημά τους ως συνέχεια της δικής του προσπάθειας, αποτυχημένης μεν, αλλά καθαγιασμένης με το αίμα του. Ούτως ή άλλως στην ασαφή εικόνα που είχαν οι περισσότεροι για τις αρχές τη Φιλικής, μπορούσε θαυμάσια να ταιριάξει η θρυλική μορφή του Ρήγα, όχι μόνο ως προδρόμου αλλά και ως ιδρυτή. Ο **Περραιβός** λοιπόν ονόμασε το 1836 τον κύκλο του Ρήγα «πρώτη εταιρεία», χρησιμοποιώντας προφανώς χαλαρά τον επίμαχο όρο[9], ο Φιλικός και εκ των βασικών στελεχών του «Ελληνογλώσσου Ξενοδοχείου» **Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης**, γνωρίζοντας ενδεχομένως ανθρώπους που από τον καιρό του Ρήγα ώς την Επανάσταση συμμετείχαν σε διαρκώς μετασχηματιζόμενους συνωμοτικούς πυρήνες, έγραψε το 1831 ότι μετά τη Γαλλική Επανάσταση ο Ρήγας «συνέγραψε τα φιλελεύθερά του πονήματα, αφού εσύστησε την φιλικήν εταιρείαν»[10], ενώ για το γραμματικό του **Καραϊσκάκη** «Εταιρία ή Φιλική ελέγετο η μυστικοτάτη συνωμοσία (...) λαβούσα την αρχήν τριάκοντα έτη προ της Επαναστάσεως, από τον πρώτον αρχηγόν της Ρήγα»[11].

Αξίζει, τέλος, να σημειώσουμε, ότι τα περί εται- ▶

Τα περί μυστικής εταιρείας του Ρήγα Φεραίου αναφέρονται σε κείμενα και προφορικές μαρτυρίες πριν και μετά το 1821

ρείας του Ρήγα κυκλοφορούσαν προφορικά και πριν από την Επανάσταση, και μάλιστα όχι με την αοριστία όσων έγραψε ο Περραιβός. Αυτό δείχνουν οι πληροφορίες που συνέλεξε στις Ηγεμονίες αμέσως μετά την εκδήλωση του κινήματος του **Υψηλάντη** ένας νεαρός Ρώσος αξιωματικός για λογαριασμό του επιτελείου της 2ης Στρατιάς. Ο ικανότατος, όπως φαίνεται, και οξυδερκής **Πάβελ Ιβάνοβιτς Πέστελ**, εκτός από τα υπομνήματα που υπέβαλε στην υπηρεσία του, συνέταξε το 1824 με βάση τις πληροφορίες αυτές μιαν «Επισκόπηση των γεγονότων στη Μολδαβία και τη Βλαχία στα 1821 και των συνθηκών που συνδέονται μ' αυτά»[12], και θέλοντας να προτάξει μια προϊστορία της Επανάστασης, συγκέντρωσε πληροφορίες και για την «πρώτη εταιρεία». Σύμφωνα με την «Επισκόπηση» στα τέλη του 18ου αιώνα, πιθανόν με παρακίνηση του Ναπολέοντα, ιδρύθηκε μυστική εταιρεία που επεδίωξε «την ένωση όλων των συμπατριωτών με δεσμούς αδελφικούς, κι έταξε σκοπό της την ανατροπή της τούρκικης δύναμης». Οι πληροφοριοδότες του Πέστελ υπέθεταν ότι στην αρχή έδρα της εταιρείας ήταν η Ζάκυνθος, εκτιμούσαν ότι η πορεία

Η Ελληνική Εταιρεία επεδίωκε το φωτισμό της ελληνικής νεολαίας, αλλά σκοπός της ήταν η ελευθερία της πατρίδας

της ήταν τον πρώτο καιρό αργή και ισχυρίζονταν ότι «τα μεγάλα χαρίσματα κάποιου Ρήγα, ο οποίος ανέβηκε στ' ανώτερο αξίωμα της Ενωσης, έβαλαν γερές βάσεις σ' αυτήν». Η ηγεσία βρισκόταν σε βαθιά παρανομία και ήταν γνωστή σε ελάχιστους. Οι εταίροι ήσαν οργανωμένοι σε δύο βαθμίδες και «τα μέλη του κατωτέρου βαθμού δεν ήξεραν κανέναν, εκτός από τον αρχηγό, αυτόν που τα στρατολόγησε: και ο αρχηγός δεν ήξερε κανέναν περισσότερο, από τον άλλον αρχηγό που τον είχε στρατολογήσει». Σύμφωνα πάντα με τις ίδιες πηγές και τις εκτιμήσεις του Πέστελ, μετά το θάνατο του Ρήγα η εταιρεία διαλύθηκε, τα υπολείμματά της ήσαν πολύ αδύνατα, και κατόπιν «ο μυστικός σύνδεσμος» ξανασυστάθηκε στη Μόσχα το 1816. Εχουμε να κάνουμε πιθανότατα με συνδυασμό συγκεχυμένων πληροφοριών για την κίνηση του Ρήγα και τη Φιλική Εταιρεία, βγαλμένον από τις συζητήσεις που φούντωσαν μεταξύ ανεπαρκώς πληροφορημένων ανθρώπων αμέσως μόλις ξέσπασε η Επανάσταση. Σε κάθε περίπτωση όμως πρόκειται για ενδιαφέρουσα μαρτυρία της εικόνας που υπήρχε τότε για τον Ρήγα ως ιδρυτή ή αρχηγό μυστικής εταιρείας και πρόδρομο των Φιλικών.

Ο αρχιμανδρίτης Ανθιμος Γαζής, ο οποίος ανέπτυξε έντονη εκδοτική δραστηριότητα (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Ελληνική Εταιρεία ή Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον

Ο Γάλλος διπλωμάτης και συγγραφέας **Σοϊσέλ Γκουφιέ** (Choiseul-Gouffier) εξέδωσε το 1782 τον πρώτο τόμο του Voyage Pittoresque de la Gréce, ενός μνημειώδους περιηγητικού βιβλίου για την Ελλάδα, την οποία εικόνιζε στη σελίδα τίτλου σαν μια αλυσοδεμένη γυναίκα ανάμεσα σε ερείπια και τάφους επιφανών αρχαίων Ελλήνων. Στον πρόλογο ο συγγραφέας είχε γράψει ότι «Τέσσερις αιώνες

τώρα, χιλιάδες φορές, ξεσηκώθηκαν οι Ελληνες και κάθε στιγμή είναι έτοιμοι να ξαναπάρουν τ' άρματα (...) Δεν τους ξεφεύγει καμιά ευκαιρία, που θα μπορούσε να πραγματοποιήσει τις ελπίδες τους για λευτεριά (...) Ποιος λόγος μάς εμποδίζει να πιστέψουμε πως όταν έρθουν καλλίτεροι καιροί, βρεθούν καλλίτεροι αρχηγοί, μέσα πιο πρόσφορα, δεν θα στεφανωθούν με τελική επιτυχία οι απελευθερωτικοί αγώνες τους;». Οταν ο Σοϊσέλ Γκουφιέ το 1809 εξέδιδε το δεύτερο τόμο, έχοντας προσλάβει βοηθό το Μακεδόνα λόγιο **Γρηγόριο Ζαλίκογλου**, φαίνεται να πίστευε ότι αυτοί οι «καλλίτεροι καιροί» είχαν έρθει: θεωρούσε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία επρόκειτο να καταρρεύσει και ήλπιζε ότι οι φιλελεύθεροι Γάλλοι θα βοηθούσαν τους Ελληνες, έπρεπε όμως κι αυτοί να είναι προετοιμασμένοι. Αυτά έλεγε όταν συναντιόταν με τον Ελληνα βοηθό του και τους φίλους του, που ήταν και θαυμαστές του **Ναπολέοντα**, καθώς τον παρακολουθούσαν από χρόνια να αλλάζει τον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης. Οι νεαροί αυτοί γνώριζαν επίσης ότι βρισκόταν στο Παρίσι ένας διεκδικητής του βυζαντινού θρόνου (!), ο **Δημήτριος Κομνηνός**, γνωστός του Ναπολέοντα, ελληνικής καταγωγής Κορσικανός που ισχυριζόταν πως είναι απόγονος της ομώνυμης βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας. Οι συζητήσεις με τον Σοϊσέλ Γκουφιέ και οι ελπίδες που γεννούσε η υποτιθέμενη εύνοια του Ναπολέοντα προς τον Κομνηνό φαίνεται πως δεν είναι άσχετες με την ίδρυση της «Ελληνικής Εταιρείας» το 1809 από τον Ζαλίκογλου και τους φίλους του.

Τα λίγα που γνωρίζουμε για την εταιρεία αυτή, αν εξαιρέσουμε τις απαξιωτικές κρίσεις του Κοραή[13], τα οφείλουμε στις πληροφορίες που διέσωσε ένα από τα πρώτα μέλη της, ο **Πέτρος Σκυλίτζης Ομπρίδης**. Σύμφωνα με τις πληροφορίες αυτές, η εταιρεία φαινομενικά επεδίωκε το φωτισμό της ελληνικής νεολαίας, κύριος σκοπός της όμως ήταν ο προσηλυτισμός «υπέρ της ελευθερίας της πατρίδος». Ο πρώτος οργανισμός συντάχθηκε από πενταμελή επιτροπή στην οποία συμμετείχαν ο Σοϊσέλ Γκουφιέ, ο Ζαλίκογλου, ο φοιτητής της Νομικής **Στέφανος Χατζημόσχου**, ο έμπορος τότε Πέτρος Σκυλίτζης και ο φοιτητής της Ιατρικής **Αθανάσιος Τσακάλωφ**. Η εταιρεία δεχόταν και διακεκριμένους φιλελεύθερους αλλοεθνείς, χρησιμοποιούσε συνθηματικές φράσεις και τυπικό ορκωμοσίας, κατέγραφε τα μέλη σε δύο κώδικες εγγραφών, έναν για όσους κατοικούσαν στο Παρίσι και έναν για τους υπόλοιπους, εφοδίαζε τους εταίρους με χρυσό δαχτυλίδι, που είχε χαραγμένα δύο χέρια δεμένα σε χειραψία και γύρω τους τα ψηφία ΦΕΛΑ (δηλαδή Φιλίας Ελληνικής Δεσμός Αλυτος), και έδινε στον καθένα μετά την εγγραφή του στη «Βίβλο της Ζωής» έναν αριθμό, που αποτελούσε στοιχείο αναγνώρισης[14].

Ο Ιωάννης Καποδίστριας πίστευε ότι το πρώτο βήμα για την απελευθέρωση της χώρας έπρεπε να είναι η παιδεία των Ελλήνων

Ο μετέπειτα συνιδρυτής της Φιλικής Εταιρείας Αθανάσιος Τσακάλωφ ήταν από τους πρωτεργάτες της Ελληνικής Εταιρείας

Για τη σχέση της «Ελληνικής Εταιρείας» με τον ▶

ΕΡΜΗΣ
Ο
ΛΟΓΙΟΣ
Ε'
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΓΓΕΛΙΑΙ
ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.
ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ, ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ.
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΙΩ. ΒΑΡΘΟΛ. ΤΖΕΚΕΙΟΥ,

Το περιοδικό «Ερμής ο Λόγιος». Πρώτος συντάκτης του, καθ' υπόδειξιν του Κοραή, ήταν ο Ανθιμος Γαζής (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Ναπολέοντα και για τον τρόπο με τον οποίο επεδίωκε να συντελέσει στην «ελευθερίαν της πατρίδος» δεν γνωρίζουμε δυστυχώς τίποτε, πλην των όσων έγραψε ο **Σάθας**, κατά τον οποίο η Εταιρεία ιδρύθηκε με την άδεια και την ενθάρρυνση του Ναπολέοντα και είχε φροντίσει το 1810-1811 να ετοιμασιεί στην εντέλεια γαλλική απελευθερωτική εκστρατεία, η οποία τελικά ματαιώθηκε λόγω του πολέμου εναντίον της Ρωσίας. Υποτίθεται ότι «πάσαι αι εν Γαλλία στρατιωτικαί ετοιμασίαι είχον περατωθή, και τεσσαράκοντα χιλιάδες τουφεκίων εστάλησαν προς τους ορεινούς κατοίκους της Ηπείρου, Πελοποννήσου και Μακεδονίας, μεθ' ων εις συνεχή ευρίσκετο αλληλογραφίαν η εταιρία. Αι ζωοτροφίαι, αι αποθήκαι, οι σταθμοί, αι τοπικαί δυνάμεις των χριστιανών είχον καλώς υπολογισθή και διευθετηθή υπό εμπείρων Γάλλων αξιωματικών εν Θεσσαλονίκη, εν Κωνσταντινουπόλει και εν τη αυλή του Αλή Πασά»[15]. Πού βρήκε τις πληροφορίες ο Σάθας, αγνοούμε.

«Τη Κυριακή 31 Ιουλίου περί την 12 ώραν το μεσημέρι γίνεται συνέλευσις φίλων εν τω Ελληνογλώσσω Ξενοδοχείω κατά την οδόν rue de la Planche no 11. Προσκαλούνται ουν οι Φ. και Ε.

Μέλη της Φιλομούσου Εταιρείας ήταν και εκείνοι που πούλησαν τα γλυπτά της Αφαίας και του Επικούριου Απόλλωνα

συμπαρείναι εν τη ομηγύρει προς ευφροσύνην και ωφέλειαν κοινήν», έγραφε η έντυπη πρόσκληση που έλαβαν τα μέλη της Εταιρείας στα τέλη Ιουλίου του 1814. Ασφαλώς δεν αποτελεί σύμπτωση το ότι λίγο πριν είχε συμβεί η πτώση του Ναπολέοντα και η παλινόρθωση των Βουρβόνων, και ίσως ο Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης δεν θα είχε φυλάξει ευλαβικά την πρόσκληση αυτή για μισόν αιώνα[16] αν η συνάντηση δεν ήταν σημαντική. Τι συζήτησαν οι «Φίλοι και Εταίροι» μάλλον δεν θα το μάθουμε ποτέ, μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι ένα από τα ζητήματα που τους απασχόλησαν θα πρέπει να ήταν ο πολιτικός προσανατολισμός της Εταιρείας μετά την κατάρρευση της αυταπάτης ότι ο Ναπολέων θα βοηθούσε τους Ελληνες να απελευθερωθούν. Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1814 ήταν έτοιμος ο πρώτος οργανισμός της Φιλικής Εταιρείας. Αυτά που συζήτησε στη Ρωσία με τον **Ξάνθο** και τον **Σκουφά** ο Τσακάλωφ, ιδρυτικό μέλος και του «Ελληνογλώσσου Ξενοδοχείου», ίσως να μην ήσαν άσχετα με όσα ειπώθηκαν μερικές εβδομάδες νωρίτερα στη συνέλευση του Παρισιού.

Η Φιλόμουσος Εταιρεία

Οταν ο λόρδος **Ελγιν** απογύμνωνε τον Παρθενώνα από τα γλυπτά του είχε τρεις πρόθυμους συνεργάτες στην Αθήνα: τον Οθωμανό διοικητή, το μητροπολίτη Γρηγόριο τον Γ' και τον υποπρόξενο της Αγγλίας **Σπυρίδωνα Λογοθέτη Χωματιανό**, ο οποίος και τον φιλοξενούσε. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1813, ο γιος του τελευταίου, Αλέξανδρος, που ήθελε να γίνει κι αυτός πρόξενος της Αγγλίας, πρωτοστατούσε στην ίδρυση της Φιλομούσου Εταιρείας των Αθηνών, σκοποί της οποίας ήταν η συμβολή στη μόρφωση των Ελλήνων, η ανακάλυψη και διαφύλαξη αρχαιοτήτων και η ξενάγηση των περιηγητών στους αρχαιολογικούς χώρους. Το 1814 η Φιλόμουσος Εταιρεία είχε εκατόν έξι μέλη, σαράντα ένα από τα οποία ήσαν Αγγλοι. Ανάμεσα σ' αυτούς τους Αγγλους, που έναντι μικρής συνδρομής απολάμβαναν μεγάλων διευκολύνσεων από την Εταιρεία, ήσαν και εκείνοι που βρήκαν και, παρά τις αντιδράσεις των ντόπιων, πούλησαν σε πλειστηριασμούς τα γλυπτά των ναών της Αφαίας και του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσσες[17].

Συνάντηση του Γάλλου διπλωμάτη και συγγραφέα Σ. Γκουαιέ με καλόγερο στην Πάτμο (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Εκτός όμως από τις διευκολύνσεις που παρείχε η Εταιρεία στους ξένους αρχαιόφιλους ή αρχαιοκάπηλους, βοηθούσε και μερικούς Έλληνες νέους να σπουδάσουν, και εμφανιζόταν, τουλάχιστον στα μάτια του **Καποδίστρια**, ως εστία ανεπιθύμητης αγγλικής επιρροής στον ελληνικό χώρο: «Οι Αγγλοι ίδρυσαν ήδη εν Αθήναις Εταιρείαν με τον φαινομενικόν σκοπόν της συλλογής και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων. (...) Ας ακολουθήσωμεν το παράδειγμα τούτο (...) παρέχοντες βοήθειαν τινά εις τους πτωχούς Ελληνας νέους, τους διψώντας παιδείας» πρότεινε στον τσάρο[18]. Ετσι, το 1815, με την άδεια του τσάρου, την προστασία του **Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας** και τη συνεργασία του **Ανθίμου Γαζή** ιδρύθηκε στη Βιέννη κι άλλη Φιλόμουσος Εταιρεία, η οποία γρήγορα κατόρθωσε, απευθυνόμενη σε επιφανείς ή απλώς πλούσιους ξένους και Ελληνες, να συγκεντρώσει αρκετά χρήματα, που θα τα διέθετε «διά την έκτασιν της παιδείας εις την Ελλάδα, διά την έκδοσιν των κλασικών λεγομένων συγγραφέων και βοήθειαν των ενδεών μαθητών, όσοι αφιερούνται εις τας επιστήμας, και διά την αναζήτησιν παντός είδους αρχαιοτήτων». Οι εταίροι εμπιστεύθηκαν το ταμείο στον επιστήθιο φίλο και στενό συνεργάτη του Κοραή, **Αλέξανδρο Βασιλείου**, για να τα μοιράζει κάθε χρόνο ακριβοδίκαια στους εφόρους «του σχολείου των Αθηνών και του γυμνασίου του Πηλίου Ορους»[19].

Είναι γνωστές οι απόψεις τόσο του Κοραή όσο και του Καποδίστρια για τον τρόπο με τον οποίο οι Ελληνες θα έπρεπε να φροντίσουν για την πολιτική τους αποκατάσταση: πρώτα θα έπρεπε να μορφωθούν, ώστε να καταστούν ικανοί να τη διεκδικήσουν αποτελεσματικά σε καιρούς ευνοϊκούς. Η Φιλόμουσος Εταιρεία εργάσθηκε προς αυτή την κατεύθυνση, διαφορετική οπωσδήποτε από αυτή που είχε υποδείξει η «Ελληνική Νομαρχία» και είχε υιοθετήσει η Φιλική Εταιρεία. Οι αυστριακές αρχές πάντως παρακολουθούσαν στενά τις κινήσεις της Φιλομούσου και στη σχετική υπηρεσιακή αλληλογραφία της απέδιδαν διάφορες προθέσεις: άλλοτε ότι συγκεντρώνει χρήματα «προς δημιουργίαν επαναστάσεως εν Τουρκία», άλλοτε ότι «θα ήτο εις χείρας της Ρωσίας απλώς εν μέσον διά να επιταχύ-

Ο Χριστόφορος Περραιβός, από τις έξοχες πνευματικές και αγωνιστικές προσωπικότητες

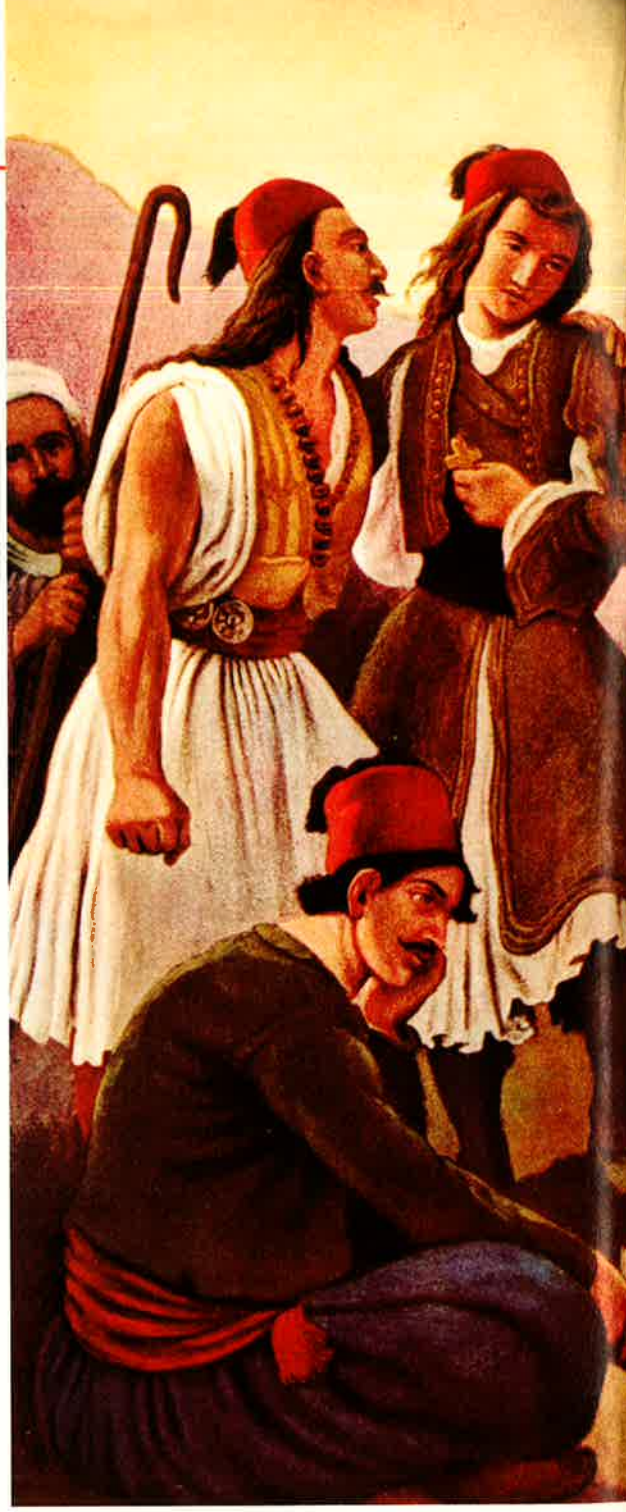

νη την ωρίμανσιν των μυστικών πολιτικών της προθέσεων εν σχέσει προς την Ελλάδα» και άλλοτε ότι αποτελεί άσχετη με τη ρωσική πολιτική προσωπική πρωτοβουλία του Καποδίστρια, που θέλει μια Ελλάδα με απόλυτη πολιτική αυτονομία, αναγνωρισμένη απ' όλα τα ευρωπαϊκά κράτη ως ιερή χώρα αφιερωμένη αποκλειστικά στις επιστήμες και το φωτισμό του ανθρώπινου γένους, προορισμένη να εξασφαλίσει για την ανθρωπότητα μια σωτήρια ισορροπία, καθώς η θέση της ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία της επιτρέπει να κατανοεί τη μυστικοπαθή ζωή της Ανατολής και να αφομοιώνει το εκλεπτυσμένο πνεύμα της Ευρώπης[20].

Κοραής και Καποδίστριας συμφωνούσαν ότι για να κερδηθεί η ελευθερία, θα πρέπει πρώτα οι Έλληνες να μορφωθούν

Μια απόπειρα διστακτικών λογίων

Μερικά χρόνια προ του 1818, ίσως τον καιρό που σχεδιαζόταν και η Φιλική Εταιρεία, κάποιοι λόγιοι, τα ονόματα των οποίων μάς είναι άγνωστα, προσπάθησαν να εργαστούν προς την κατεύθυνση που είχε υποδείξει ο Κοραής, αλλά με συστηματικό τρόπο, συγκροτώντας μια ολιγομελή εταιρεία. Δεν πέτυχαν τίποτε, και το 1818, μέσω κάποιου κοινού γνωστού, προσέγγισαν δι' αλληλογραφίας τον Καποδίστρια για να του ζητήσουν γνώμη και βοήθεια. Η εκτενής επιστολή του μεσολαβητή έφτασε στα χέρια των αυστριακών αρχών, που παρακολουθούσαν με μεγάλο ενδιαφέρον τις μυστικές κινήσεις των Ελλήνων, και χάρη σε μια μετάφραση της που κρατήθηκε στα αυστριακά αρχεία γνωρίζουμε τι ακριβώς είχε σχεδιαστεί.

Στόχος ήταν βεβαίως «η αναγέννησις της Ελλάδος», όχι από τη σύντομη και αβέβαιη οδό της επανάστασης, αλλά από αυτήν της ηθικής και πνευματικής προκοπής, «η οποία, αν και είναι κάπως μακροτέρα, οδηγεί μετ' ασφαλείας εις τον σκοπόν». Στην αρχή θα έπρεπε να ενωθούν δώδεκα ώς δεκαπέντε θερμοί πατριώτες σπουδαγμένοι στην Ευρώπη, προκειμένου να αποτελέσουν «ένα είδος πυθαγορείου αδελφότητος». Εργο της αδελφότητας αυτής θα ήταν να μορφώνει νεαρούς Ελληνες σε έ-

«Ο Ρήγας ψάλλων τον θούριον». Πίνακας του Π. Φον Ες

Ο εθνικός ευεργέτης Ιωάννης Βαρβάκης

την περίπτωσιν εκείνην κατά την οποίαν μια ευτυχής σύμπτωσις παραγόντων επιφέρουσαν μίαν ευνοϊκήν μεταβολήν θα απαιτήση την συνεργασίαν της ως άνω μερίδος». Καταλληλότερη χώρα για να φιλοξενήσει το εκπαιδευτήριο της εταιρείας θεωρούσαν τη Ρωσία, είχαν δε υπολογίσει και τα έξοδα για τη συντήρηση των δώδεκα μελών της εταιρείας, για τις υποτροφίες των σπουδαστών και των φοιτητών και γενικά για τις υπόλοιπες ανάγκες: 60.000 ρούβλια το χρόνο, τα οποία θεωρούσαν ότι αν παγιωνόταν η λειτουργία της εταιρείας θα μπορούσαν εύκολα να συγκεντρωθούν από εισφορές Ελλήνων. Ως τότε όμως χρειαζόταν η βοήθεια του

Μόνο η Φιλική Εταιρεία από όλες τις προεπαναστατικές πατριωτικές εταιρείες κατόρθωσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά

να σύγχρονο δικό της εκπαιδευτήριο οργανωμένο σύμφωνα με τις αρχές του Πεσταλότσι και του Λάγκαστερ, και ανάλογα με τις ικανότητές τους να τους προωθεί, αφού αποφοιτήσουν, είτε σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, είτε σε πολιτικές και στρατιωτικές θέσεις «της προστατευούσης την εταιρείαν δυνάμεως», είτε στην πατρίδα τους, όπου, ως ιερείς, διδάσκαλοι ή τεχνίτες, θα διέδιδαν τα φώτα και θα πολλαπλασίαζαν τα μέσα που συντελούσαν στην επιτυχία του απώτερου στόχου. «Κατ' αυτόν τον τρόπον», θεωρούσαν οι προτείνοντες την ίδρυση της εταιρείας αυτής, «θα καταστή μια μεγάλη μερίς του έθνους πρόθυμος και επιτηδεία να συνεργασθή εις

Καποδίστρια. Του έκαναν διάφορες προτάσεις, μία από τις οποίες ήταν να πείσει τον **Βαρβάκη** να δώσει σ' αυτούς τα 100.000 ρούβλια που σχεδίαζε να προσφέρει στους μοναχούς του Αγίου Όρους για να ιδρύσουν σχολείο[21].

Τι απάντησε ο Καποδίστριας μας είναι άγνωστο, αν και έχουμε μια καλή ένδειξη ότι υιοθέτησε τις προτάσεις τους. Με επιστολή της 10ης Σεπτεμβρίου 1818 ο Βαρβάκης τού υποσχέθηκε 150.000 ρούβλια: «... εκρίνατε εύλογον και ωφέλιμον να καταστήσετε εις Οδέσσαν μιαν πενσιόνην, ώστε οι προσερχόμενοι νέοι της πατρίδος μας να σπουδάζωσι, και αφ' ού φωτισθούν, και τελειώσουν τα μαθήματά

των, να επιστρέφωσιν εις την πατρίδα, να φωτίζουν τους εκεί νέους (...) Διά την αποκατάστασιν λοιπόν αυτής της πενσιόνης, της οποίας ο σκοπός είναι προς φωτισμόν του γένους μας, υπόσχομαι και εγώ να προσφέρω εκ της ιδίας μου περιουσίας ...»[22]. Η «πενσιόνη» αυτή, πιθανότατα το εκπαιδευτήριο της σχεδιαζόμενης δωδεκαμελούς εταιρείας, δεν ιδρύθηκε τελικά. Ποια ήταν γενικά η τύχη της προσπάθειας αυτής αγνοούμε επίσης· αν τα βήματα των πέντε ή έξι αυτών νεαρών λογίων ήσαν τόσο διστακτικά όσο και προ του 1818, τους πρόλαβε η Επανάσταση.

Εχοντας ο αναγνώστης υπόψη του τις πληροφορίες για τις ελληνικές προεπαναστατικές πατριωτικές εταιρείες, έστω και σύντομα παρουσιασμένες, θα διαπιστώσει ευκολότερα υποθέτω, στη συνέχεια τού ανά χείρας Αφιερώματος, ότι η Φιλική, γέννημα πολύ συγκεκριμένων οικονομικών, κοινωνικών και ιδεολογικών συνθηκών που διαμορφώθηκαν στις αρχές του 19ου αιώνα, δεν είχε ελληνικό προηγούμενο, ούτε παράλληλο· γι' αυτό άλλωστε και μόνον αυτή, με τις συγκεκριμένες οργανωτικές, ιδεολογικές και πολιτικές επιλογές που έκανε, κατόρθωσε αποτελεσματικά να «κινήσει τον μοχλόν», όπως είχε προτείνει ο συγγραφέας της «Ελληνικής Νομαρχίας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τα εντός εισαγωγικών αποσπάσματα που παραθέτουμε, καθώς και όλες οι πληροφορίες για τον Σεραφείμ, προέρχονται από το δημοσίευμα, Γ. Γεσίποβ, «Ο Ελλην κληρικός Σεραφείμ», μετάφραση: Κ. Παλαιολόγος, *Παρνασσός* 4 (1880) 28-51. Ο Παλαιολόγος σημειώνει ότι μετάφρασε τη μελέτη από το 4ο τεύχος (1876) του ρωσικού περιοδικού «Αρχαία και Νέα Ρωσία».
2. Σταύρος Χ. Σκοπετέας, «Οι πρόδρομοι της Φιλικής Εταιρίας», *Ελληνική Δημιουργία* 9 (1952) 373, Παν. Γ. Κρητικός, «Φιλική Εταιρεία και τεκτονισμός. Συμβολή των εις τον απελευθερωτικόν αγώνα του Εθνους», *Τεκτονικόν Δελτίον* 6 (1965) 39-40, 54-55.
3. Ο *Πυθαγόρας* 1 (1882), σ. 92-93.
4. Κ. Αμαντος, «Ρήγας Βελεστινλής», *Ελληνικά* 5 (1932), σ. 48-49, 53.
5. Πασχάλης Μ. Κιρομηλίδης, *Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία και πράξη*, Αθήνα 1998, 61-62.
6. Βάσω Σειρηνίδου, «Κοσμοπολιτισμός, μοναρχία και πολυεθνική πραγματικότητα. Η Βιέννη των Ελλήνων και του Ρήγα», *Μνήμων* 21 (1999) 199.
7. *Αδελφική διδασκαλία* ...(Παρίσι 1798), σ. 27.
8. *Ρήγας ή κατά Ψευδοφιλελλήνων*. Ανέκδοτον έργον του Μιχαήλ Περδικάρη (1811) εκδιδόμενον υπό Λ. Ι. Βρανούση. Ακαδημία Αθηνών, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 11 (1961), Αθήνα 1997, σ. 21.
9. Χριστόφορος Περραιβός, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, στη σειρά *Απομνημονεύματα αγωνιστών του 21*, αρ. 3, Αθήνα 1956, σ. 16.
10. Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης, Συνοπτική Ιστορία των τριών ναυτικών νήσων *Υδρας-Πετσών και Ψαρών* (...) Ναύπλιο 1831, σ. ι'.
11. Γεωργίου Γαζή, γραμματικού του Καραϊσκάκη, *Λεξικόν της Επανασιάσεως και άλλα έργα*, επιμ.: Λέανδρος Βρανούσης, Ιωάννινα 1971, σ. 56.
12. Λεωνίδας Μπολισακόφ, *Νέα στοιχεία για τη Φιλική Εταιρεία από το Δεκεμβριστή Πάβελ Ιβάνοβιτς Πέστελ*, μετάφραση: Κ. Φουντουκίδης, Αθήνα, Ορίζοντες, 1972, σ. 12, 17-19, 21.
13. «Συνωμοσία δύο ή τριών πονηρών ανθρωπίσκων με άλλους δύο ή τρεις ηλιθίους» χαρακτήρισε ο Κοραής την εταιρεία και προσπάθησε να κινητοποιήσει τους δικούς του ανθρώπους για να εμποδίσει την πρόοδό της. Βλ. Αδαμάντιος Κοραής, *Αλληλογραφία*, Γ', Αθήνα 1979, σ. 10, 25-26. Για τις αιτίες της στάσης του Κοραή βλ. Γιάννης Κόκκωνας, «Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης (1784-1872). Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σε γεγονότα μείζονος σημασίας», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα-Κέρκυρα 1999, σ. 74-75.
14. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Δ', Αθήνα 1861, σ. η'-ι'.
15. Κωνσταντίνος Σάθας, *Τουρκοκρατουμένη Ελλάς*, Αθήνα 1869, σ. 607-608.
16. Την παρέδωσε στον Φιλήμονα το 1860 και αυτός τη δημοσίευσε, ό.π., σ. δ'.
17. Ελλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, «Η Φιλόμουσος Εταιρία και οι ελληνικές αρχαιότητες», *Αμπτός στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου*, Αθήνα 1984, σ. 191-253.
18. Ελένη Ε. Κούκκου, *Ο Καποδίστριας και η παιδεία 1803-1822. Α΄ Η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης*, Αθήνα 1958, σ. 38.
19. Ο.π., σ. 163, 161.
20. Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Συμβολαί εις την μυστικήν πνευματικήν και πολιτικήν κίνησιν των Ελλήνων της Βιέννης προ της Επαναστάσεως*, Βερολίνο 1960, σ. 114, 122, 120.
21. Ο.π., σ. 136-144.
22. Ελένη Ε. Κούκκου, ό.π., σ. 180.

Αποψη του λιμανιού της Οδησσού, στις αρχές του 19ου αιώνα

1774
Η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζί που θέτει τέλος στο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1768-74) υποχρεώνει την ηττημένη Τουρκία να παραχωρήσει σημαντικά προνόμια στους υπόδουλους χριστιανούς. Στην ουσία με τη συνθήκη ευνοείται η συγκρότηση των ελληνικών εμπορικών αποικιών στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου και της Βαλκανικής χερσονήσου.

1796
Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης ηγεμόνας της Βλαχίας· ο Ρήγας Βελεστινλής επικοινωνεί με Έλληνες εμπόρους στη Βιέννη και τους μυεί στην ιδέα της απελευθέρωσης του Γένους.

1797
Ο Γρηγόριος Ε΄ στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης (19.4)· ο Ρήγας και ο Χριστόφορος Περραιβός επισκέπτονται την Τεργέστη αναπτύσσοντας επαφές με Έλληνες εμπόρους (Οκτ.)· ο Ρήγας συλλαμβάνεται στην Τεργέστη (13.12).

1798
Δολοφονία του Ρήγα στο Βελιγράδι· εντείνεται η ιδεολογική διαμάχη ανάμεσα στους εκπροσώπους του ελληνικού διαφωτισμού και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

1799
Ιδρύεται ελληνικό σχολείο στην Τεργέστη.

1801
Ο Αλέξανδρος Α΄ ανακηρύσσεται τσάρος στη Ρωσία.

1804
Ελληνικό εθελοντικό στρατιωτικό σώμα από την Οδησσό λαμβάνει μέρος στη σερβική εξέγερση του Καραγεώργη εναντίον των Τούρκων (Μάρτ.)

1806
Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης καταφεύγει στα Ιόνια νησιά κυνηγημένος από τους Τούρκους, κι αφού οι διώκτες του κατάφεραν να εξοντώσουν μέλη της οικογένειάς του (Μάιος)· στη Ζάκυνθο ο Κολοκοτρώνης κινητοποιείται στη συγκρότηση μυστικής επαναστατικής εταιρείας· ξεσπάει νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος: οι Ρώσοι εισβάλλουν στις παραδουνάβιες ηγεμονίες και καταλαμβάνουν το Βουκουρέστι.

1807
Ρωσοτουρκικές συγκρούσεις στη θάλασσα, στις οποίες παίρνουν μέρος Έλληνες ναυτικοί· διαλύεται το ελληνικό στρατιωτικό σώμα της Οδησσού που συμμετείχε στη σερβική εξέγερση.

1809
Στο Παρίσι ιδρύεται η μυστική οργάνωση Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον· ξεκινά τη λειτουργία του το Φιλολογικόν Γυμνάσιον της Σμύρνης.

1810
Ο Εμμανουήλ Ξάνθος προσλαμβάνεται γραμματέας στον εμπορικό οίκο του Βασιλείου Ξένου στην Οδησσό· ο Θ. Κολοκοτρώνης γίνεται ταγματάρχης του αγγλικού στρατού.

1811
Εκδίδεται στη Βιέννη ο «Ερμής ο Λόγιος» υπό τη διεύθυνση του Ανθίμου Γαζή.

1812
Ολοκληρώνεται ο ρωσοτουρκικός πόλεμος -οι παραδουνάβιες ηγεμονίες επανέρχονται στην κυριότητα των Οθωμανών.

1813
Ιδρύεται στην Αθήνα η Φιλόμουσος Εταιρεία· στην Οδησσό συναντώνται και αναπτύσσουν σχέσεις ο Εμμανουήλ Ξάνθος, ο Αθανάσιος Τσακάλωφ και ο Νικόλαος Σκουφάς (Νοέμ.).

Η σφραγίδα της Φιλικής Εταιρείας

1814
Ιδρύεται η Ελληνοεμπορική Σχολή της Οδησσού με χρήματα των Ελλήνων ομογενών εμπόρων της πόλης (12.8)· έναρξη της λειτουργίας του ελληνικού θεάτρου στην Οδησσό· ιδρύεται η μυστική οργάνωση Εταιρεία των Φιλικών στην Οδησσό από τους εμπόρους Εμμανουήλ Ξάνθο, Αθανάσιο Τσακάλωφ και Νικόλαο Σκουφά· στη Μόσχα οι δύο τελευταίοι τελειοποιούν τον Κανονισμό της συνωμοτικής οργάνωσης.

1815
Κινητοποίηση και συνεχή ταξίδια των ιδρυτών της Εταιρείας για μυήσεις μελών· οι έμποροι της Οδησσού και άλλων εμπορικών κέντρων του παροικιακού Ελληνισμού ανταποκρίνονται στην πρόσκληση των ιδρυτών της Εταιρείας.

1817
Μυούνται στη Φιλική Εταιρεία οι Παναγιώτης Σέκερης και Ανθίμος Γαζής, οι οποίοι θα αποδειχθούν σπουδαίοι απόστολοι.

1818
Ο Αλή Πασάς πληροφορείται την ύπαρξη της Εταιρείας· πεθαίνει ο Σκουφάς στην Κωνσταντινούπολη (31.7)· αποφασίζεται να προταθεί στον Ιωάννη Καποδίστρια να αναλάβει την αρχηγία της Εταιρείας.

1819
Κλέφτες, καπετάνιοι και πρόκριτοι του ελλαδικού χώρου μυούνται στην Εταιρεία.

1820
Υστερα από συναντήσεις με στελέχη της οργάνωσης, ο Καποδίστριας αρνείται την αρχηγία της επαναστατικής οργάνωσης (Φεβ.)· ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αποδέχεται και αναλαμβάνει αρχηγός της Εταιρείας (12.4)· αποφασίζεται η επίσπευση του χρόνου εκδήλωσης της Επανάστασης· ο απόστολος της Εταιρείας Παπαφλέσσας έρχεται στην Πελοπόννησο (Δεκ.).

1821
Εξέγερση στη Μολδοβλαχία-προκήρυξη του Υψηλάντη (Φεβ.)· επανάσταση στην Πελοπόννησο και στις υπόλοιπες περιοχές του ελλαδικού χώρου.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Του ΚΥΡΙΑΚΟΥ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ
διδάκτορα Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Paris IV (Σορβόνη)

Η ποικιλόμορφη εναλλαγή της ιστορικής μοίρας των Επτανήσων, όπου οι δυνάμεις κατοχής (Βενετία, Γαλλία, Τουρκία-Ρωσία, Γαλλία, Μεγ. Βρετανία) απέδειξαν ότι δεν ενδιαφέρονταν και τόσο για την απελευθέρωση των Ελλήνων, στάθηκε αφορμή για να αντιληφθούν οι επί τέσσερις αιώνες σκλάβοι των Τούρκων, ότι, για να απελευθερωθούν, πρέπει να βασιστούν στις δικές τους δυνάμεις.

Μετά τη συντριβή του **Μ. Ναπολέοντα** το 1812 στη Μόσχα και τον περιορισμό του στη νήσο Ελβα, ακολούθησε η μείωση της γαλλικής δύναμης στην Ευρώπη και η σύγκληση το 1814 του Συνεδρίου της Βιέννης. Εκεί, φάνηκε ότι όλοι ενδιαφέρονταν για τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνεπώς οι Ελληνες δεν είχαν καμία ελπίδα να βοηθηθούν από τα ευρωπαϊκά κράτη.

Ο **Νικόλαος Σκουφάς** στην Οδησσό, αισθανόμενος αυτή την πολιτική κατάσταση, ίδρυσε, λίγο πριν από το Συνέδριο της Βιέννης, το καλοκαίρι του 1814, τη *Φιλική Εταιρεία*.

Η Οδησσός της Φιλικής Εταιρείας

Οι Ελληνες, όσοι σκέπτονταν τον απελευθερωτικό αγώνα, στις αρχές του 19ου αιώνα ήταν χωρισμένοι σε δύο στρατόπεδα: σε αυτούς που πίστευαν ότι «ήλθε το πλήρωμα του χρόνου» και έπρεπε να γινόταν η Επανάσταση και σε εκείνους που υποστήριζαν ότι ήταν ακόμη νωρίς και, συνεπώς, χωρίς παιδεία και χωρίς υποδομή, αυτή δεν θα μπορούσε να ευδοκιμήσει.

Η *Φιλική Εταιρεία* ως μυστική και επαναστατική οργάνωση, φρόντιζε να μην έχει έγγραφα ή να τα εξαφανίζει. Γι' αυτό και «κατάλογοι πλήρεις

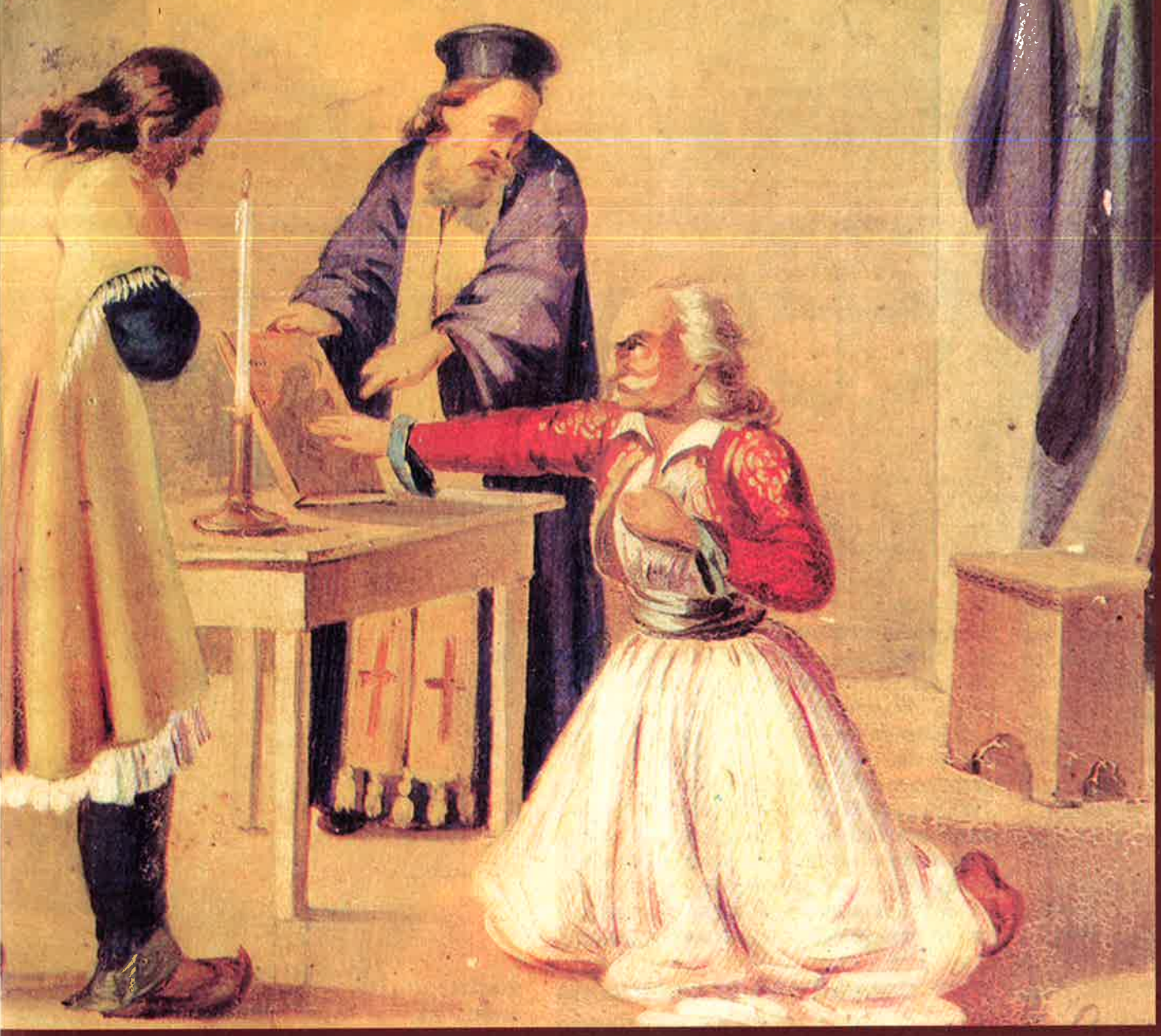

«Ο όρκος των Φιλικών». Πίνακας του Θεόφιλου Δ. Τσόκου (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο). Αριστερά επάνω, οι ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας: Σκουφάς, Τσακάλωφ και Ξάνθος (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

των μελών της Εταιρείας δεν διεσώθησαν, ατυχώς». Ο **Σακελλάριος Γ. Σακελλαρίου** π.χ. αναφέρει ότι οι παράνομες συγκεντρώσεις των πρώτων διοργανωτών της Φιλικής Εταιρείας γίνονταν στο σπίτι του μεγαλεμπόρου **Γρηγορίου Ιω. Μαρασλή**. Και τίθεται το ερώτημα: τι αποδείξεις είχε ο Σ. Γ. Σακελλαρίου, διότι δεν στηρίζει πουθενά την πληροφορία του. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι κατέγραψε προφορική μαρτυρία του Γρηγορίου Ιω. Μαρασλή; Ενδεχομένως ναι.

Οι Έλληνες της Ρωσίας έζησαν στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα κάτω από την επίσημη πολιτική της *Προστασίας*. Αλλά σε αυτή την προστασία πρέπει να προσθέσουμε και την ιδιαίτερη συμπάθεια του ρωσικού λαού προς τους σκλαβωμένους ορθοδόξους της Βαλκανικής Χερσονήσου.

Η ελληνική κοινότητα της Οδησσού το 19ο αιώνα ήταν από τις πιο ανθούσες, με εκκλησίες, εκπαιδευτήρια, σωματεία, λέσχες κ.λπ. Οι Έλληνες της Οδησσού ήταν πολλοί, μεταξύ των αλλοδαπών εμπόρων της πόλεως. Μάλλον το δυναμικό των Ελλήνων εμπόρων της Οδησσού θα έδωσε την ονομασία «Ελληνική πόλις». Το 1808 η Οδησσός είχε 12.500 κατοίκους και το 1814, 25.000 κατοίκους. Από τις αρχές του 19ου αιώνα, η πόλη απέκτησε πολυεθνικό χαρακτήρα. Εκεί ζούσαν (κατά σειρά) Ρώσοι, Εβραίοι, Ουκρανοί, Πολωνοί, Γερμανοί, Ιταλοί, Έλληνες, Τάταροι κ.ά. Αλλωστε, γενικός διοικητής της περιοχής, από το 1803 έως το 1815, ήταν ο Γάλλος **Αρμάνδος - Εμμανουήλ Ντε Πλεσίς** (de Plessis), δούκας **Ντε Ρισελιέ** (De Richelieu) και το 1815 τον διαδέχθηκε πάλι ο Γάλλος **Α.Φ. Ντε Λανζερόν** (A.F. De Langeron). Εξάλλου, υποστηρίχθηκε ότι μεγάλη επίδραση στην ίδρυση της *Φιλικής Εταιρείας* στην Οδησσό είχε το γεγονός των νικηφόρων ρωσο-τουρκικών πολέμων του τέλους του 18ου αιώνα, ιδίως των ετών 1768-1774 και 1781-1791. Είναι γεγονός ότι η Φιλική Εταιρεία (στην προετοιμασία της Επαναστάσεως του 1821) επέδρασε στη διαμόρφωση της κοσμοθεώρίας των Ρώσων *Δεκεμβριστών*.

Τέλος, εκεί έζησαν αργότερα και οι επαναστάτες ▶

Βεβαιωτικόν «σήμα καθιερώσεως» μέλους της Φιλικής Εταιρείας

Ρώσοι Λεκεμβριστές **Π.Ι. Ποστέλ** (P.I. Postel), **Σ.Ι. Μουράβεφ Αποστόλ** (S.I. Murav'ev Apostol) και **Μ.Ι. Μουράβεφ Αποστόλ** (M.I. Murav'ev Apostol) και ακόμη εκεί εξορίστηκε ο **Α.Σ. Πούσκιν** (A.S. Puskin). Τέλος. αργότερα ο Α.Σ. Πούσκιν, εμπνευσμένος από τον αγώνα του ελληνικού λαού, έγραψε ότι η Ελλάδα είναι «χώρα ηρώων και θεών».

Οι τρεις πρώτοι πρωτεργάτες

Ο Νικόλαος Σκουφάς (1778-1818) ήταν μικροέμπορος και υπάλληλος. Δεν περισώθηκε ούτε το αληθινό όνομά του. Είχε στην Αρτα μικρό εμπορικό κατάστημα, όπου έραβε σκούφους, από όπου και το όνομά του. Γεννήθηκε στο Κομπότι της Αρτας το 1778 και πέθανε φτωχός στην Κωνσταντινούπολη,

Η Φιλική Εταιρεία κατέστρεφε τα έγγραφά της, γι' αυτό και δεν διεσώθησαν πλήρεις κατάλογοι των μελών της

το 1818. Δυνατός χαρακτήρας, με απεριόριστη θέληση, έφθασε στην Οδησσό όπου ασχολήθηκε με το μικρεμπόριο και εργαζόταν ως υπάλληλος. Μετά τη σύσταση τη *Φιλικής Εταιρείας,* το καλοκαίρι του 1814 στη Οδησσό, πήγε με αισιοδοξία στη Μόσχα (τέλη Ιουλίου - αρχές Αυγούστου του 1814), με σκοπό να μυήσει τους εκεί Ελληνες μεγαλεμπόρους. Συνάντησε περιφρόνηση, δυσπιστία και χλευασμούς. Δεν απογοητεύτηκε, όμως, ο άσημος Ηπειρώτης ούτε από τους χλευασμούς των Ελλήνων εμπόρων της Μόσχας, ούτε από την πτώχευσή του και αφοσιώθηκε στο έργο της Εταιρείας. Θεώρησε την πτώχευσή του ως *«Θεία Ευλογία».*

Το 1816, στην Οδησσό, φιλοξενούμενος στο σπίτι του εμπόρου **Αθ. Σέκερη**, στον οποίο υπηρετούσε ως υπάλληλος και ο **Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος**, μυεί και τους δύο στα μυστικά της *Εταιρείας* και αργότερα τους προσλαμβάνει στην *Αρχή.*

Εγκατέλειψε την Οδησσό και εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, την οποία μετέβαλε σε κέντρο κατηχήσεων. Πέθανε εκεί φτωχός και περιφρονημένος από τους μεγαλεμπόρους, αλλά μέχρι την τελευταία ημέρα της ζωής του κατάρτιζε τον πίνακα των *Αποστόλων* και έγραφε οδηγίες προς αυτούς.

Ο **Εμμανουήλ Ξάνθος** (1772-1852) γεννήθηκε στην Πάτμο και πέθανε στην Αθήνα. Ιδρυτικό μέλος της Φιλικής Εταιρείας και ο μόνος ο οποίος έγραψε *Απομνημονεύματα,* που πρωτοεκδόθηκαν το 1845, δηλαδή 30 περίπου χρόνια μετά τα γεγονότα. Μικροέμπορος και υπάλληλος με ανήσυχο πνεύμα και μεγάλη δραστηριότητα. Μυήθηκε στην *Εταιρεία των Ελευθέρων Τεκτόνων,* στη Λευκάδα, από το φίλο του **Παναγιώτη Καραγιάννη** και αργότερα «συνέλαβεν αμέσως την ιδέαν ότι ηδύνατο να ενεργηθεί μια φυσική εταιρεία, κατά τους κανόνες ταύτης της των ελευθέρων Τεκτόνων, βάσιν έχουσα την ένωσιν όλων των εν Ελλάδι και εις τα

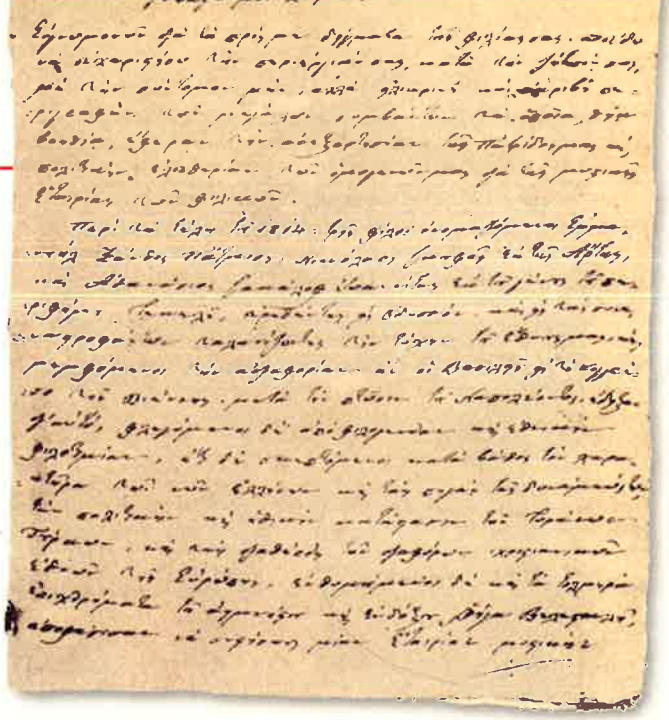

Η πρώτη σελίδα της εξιστόρησης της δράσης της Φιλικής Εταιρείας από τον Ξάνθο (Εθνική Βιβλιοθήκη) Στο κέντρο, ο όρκος των τριών Φιλικών. Ξυλογραφία του γλύπτη Β. Φαληρέα

άλλα μέρη ευρισκομένων...».

Το 1814 στην Οδησσό, με τον Νικόλαο Σκουφά και τον **Αθανάσιο Τσακάλωφ** ίδρυσαν τη *Φιλική Εταιρεία*. Αυτός, το 1819, πρότεινε στην Πετρούπολη την αρχηγία της *Φιλικής Εταιρείας* στον **Ι. Καποδίστρια**, αλλά είναι γνωστό ότι ο τελευταίος αρνήθηκε. Τότε, ο Ξάνθος απευθύνθηκε στον **Αλέξανδρο Υψηλάντη**, ο οποίος και αναγορεύτηκε *Γενικός Επίτροπος της Αρχής, δηλαδή* αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας.

Το 1827 ο Ξάνθος εγκατέλειψε την Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι «λησμονηθείς τοσούτον, ώστε να θεωρείται εν Ελλάδι αποθανών». Αλλά το 1834, η δημοσίευση κατηγοριών από τον Π. Αναγνωστόπουλο, ότι ο Εμμανουήλ Ξάνθος σκόρπισε αλόγιστα τα χρήματα της *Εθνικής Κάσας* κατά τον Αγώνα, επανέφερε τον τελευταίο στην Ελλάδα, το 1837, όπου έγραψε, απολογητικώς, τα «*Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*» (εκδόθηκαν το 1845). Πέθανε φτωχός και ξεχασμένος το 1852. Νεότερες αρχειακές έρευνες στη Ρωσία «διορθώνουν» ορισμένα σημεία των *Απομνημονευμάτων* του Εμμανουήλ Ξάνθου διότι, όπως αναφέραμε, αυτά γράφτηκαν *απολογητικώς* και περίπου 30 χρόνια μετά τα γεγονότα.

Ο Αθανάσιος Τσακάλογλου και στη συνέχεια Τσακάλωφ (1790-1851) υπήρξε ο νεότερος της «τρόικας» και ο πιο δραστήριος. Αλλοτε αναφέρεται ως σπουδαστής και άλλοτε ως έμπορος. Γεννήθηκε στα Γιάννενα και πέθανε στη Μόσχα. Αναφέρεται ότι σπούδασε στη Μαρουτσαία Σχολή Ιωαννίνων και συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι. Εκεί συμμετείχε στην πατριωτική εταιρεία «Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον». Το Νοέμβριο του 1813 συναντήθηκε στην Οδησσό με τον Σκουφά και τον Ξάνθο, και αποφάσισαν τη μελλοντική ίδρυση τη *Φιλικής Εταιρείας*. Ταξίδεψε στο Παρίσι, στη Μόσχα και στην Κωνσταντινούπολη για τις πρώτες επαφές υπέρ της *Εταιρείας*. Ελαβε μέρος στον Αγώνα στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, όπου ο Υψηλάντης τον διόρισε υπουργό και υπασπιστή του Ιερού Λόχου. Αργότερα, επί Καποδίστρια, υπηρέτησε ως υπάλληλος του Γενικού Φροντιστηρίου και ήταν πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευση του Αργους. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια εγκαταστάθηκε στη Μόσχα, όπου πέθανε το 1851.

Ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος κατηγόρησε τον Εμμανουήλ Ξάνθο ότι σκόρπισε αλόγιστα τα χρήματα της, Εθνικής Κάσας

Τα πρώτα μέλη-βοηθοί των πρωταγωνιστών

Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος (1790-1854)

Ο όγδοος κατά σειρά εκλογής εκ των 16 μελών της Αρχής. Μυήθηκε στην Εταιρεία μάλλον στις αρχές του 1816. Γεννήθηκε στην Ανδριτσαινα της Ολυμπίας γύρω στο 1790 και πέθανε στην Αθήνα ▶

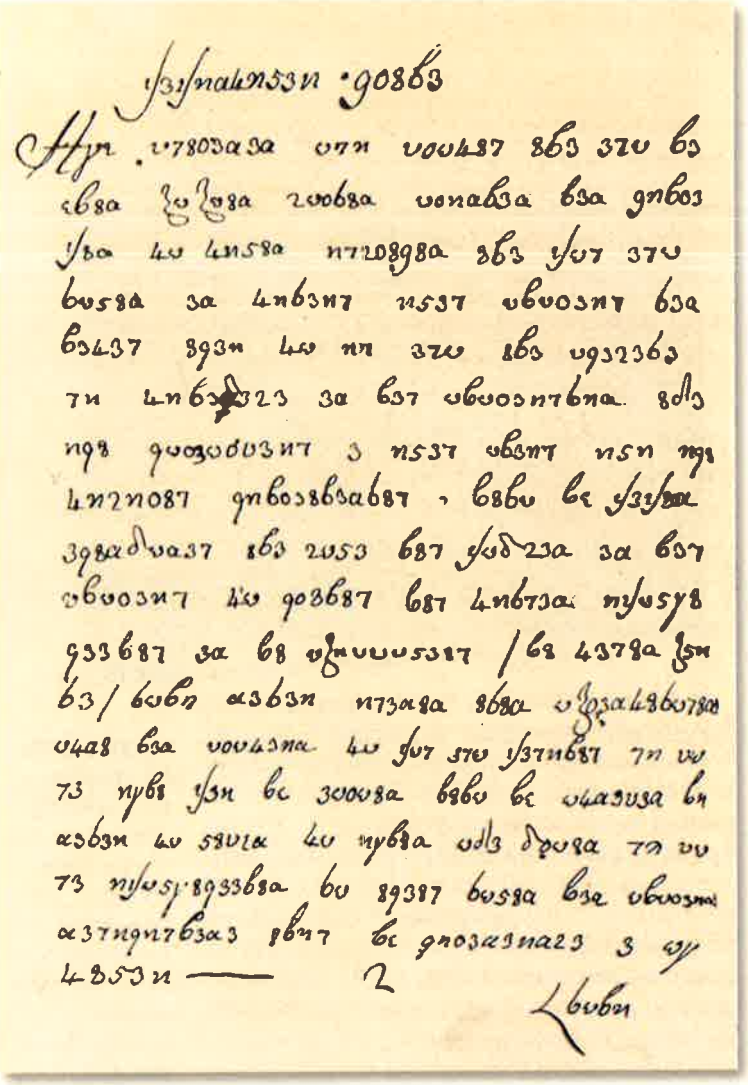

Η πρώτη σελίδα της «Διδασκαλίας» των Φιλικών, γραμμένη με το μυστικό αλφάβητο

το 1854. Στην Οδησσό ήταν υπάλληλος του εμπόρου Αθανασίου Σέκερη. Τον Απρίλιο του 1818, μαζί με τον Σκουφά και τον **Λουριώτη** πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου γνώρισε τον Ξάνθο. Μετά το θάνατο του Σκουφά (Ιούλιος 1818), από τον Αύγουστο του 1818, ο Αναγνωστόπουλος ανέλαβε να επισκεφθεί, όπως και άλλοι *Απόστολοι,* όλα τα σημεία του Ελληνισμού.

Το Φεβρουάριο του 1819 πήγε στις παραδουνάβιες ηγεμονίες για θέματα της Εταιρείας. Εκεί προσέλαβε στην *Αρχή* τον **Γ. Λεβέντη** και τον **Γρ. Δικαίο**. Δεν προσέλαβε όμως τον **Θ. Νέγρη** και αυτό προκάλεσε δυσαρέσκεια. Αργότερα, ήλθε στην Ελλάδα με τον **Δημήτριο Υψηλάντη**. Πολέμησε στον Αγώνα σε πολλές μάχες και μετά την απελευθέρωση ανέλαβε διάφορες διοικητικές θέσεις. Η διαμάχη του με τον Ξάνθο, για το ποιος μυήθηκε πρώτος στην Εταιρεία και τι προσέφερε στον Αγώνα, προκάλεσε πολλές δημοσιογραφικές

Δεν υπάρχει ημερομηνία ίδρυσης της Φιλικής Εταιρείας. Απ' όσα στοιχεία υπάρχουν, πιθανολογείται ότι συνέβη τον Ιούνιο 1814

συζητήσεις από το 1834 και μετά.

Ο πρώτος Φιλικός που μυήθηκε από τον Σκουφά ήταν, το Δεκέμβριο του 1814, στη Μόσχα, ο σπουδαστής **Γεώργιος Σέκερης** (αδελφός των μεγαλεμπόρων στην Κωνσταντινούπολη, Παναγιώτη και Αθανασίου Σέκερη, οι οποίοι μυήθηκαν αργότερα). Ο ίδιος ο Σκουφάς στα τέλη του 1815 μύησε στη Μόσχα τον **Αντώνιο Κομιζόπουλο** (συγγενή του Γρηγορίου **Ιω. Μαρασλή**). Στις αρχές του 1816, στην Οδησσό, ο Σκουφάς, όπως αναφέραμε, μύησε τον Αθανάσιο Σέκερη και τον υπάλληλο του τελευταίου, Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο. Το 1816 τελικά δέχτηκε να μυηθεί ο **Ανθιμος Γαζής**.

Το 1817, ο **Γεωργάκης Ολύμπιος**, διερχόμενος από το Ιάσιο, συνάντησε εκεί τον ήδη μυημένο Γεώργιο Λεβέντη. Το 1817, από τους τρεις οπλαρχηγούς που πήγαν στην Οδησσό, ο Σκουφάς μύησε εκεί τον **Ηλία Χρυσοσπάθη** και ο Αναγνωστόπουλος τον **Αναγνώστη Αναγνωσταρά** και τον **Παναγιώτη Δημητρόπουλο**.

Στη γνωστή σφραγίδα (Εμ. Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας,* Αθήνα 1845, σ. 11) της Φιλικής Εταιρείας, σε ανχρονολόγητη επιστολή προς τον πατριάρχη Αλεξανδρείας **Θεόφιλο**, αναφέρονται με τη σειρά οι:

Ι: Ιωάννης Καποδίστριας
Α: Ανθιμος Γαζής
Α: Αθανάσιος Τσακάλωφ
Π: Παναγιώτης Σέκερης
Ν: Νικόλαος Σκουφάς
Ε: Εμμανουήλ Ξάνθος
Π: Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος
Α: Αντώνιος Κομιζόπουλος
Α: Αθανάσιος Σέκερης
*Ε: Ελλάς

Βασικές λεπτομέρειες ύστερα από αρχειακές έρευνες στη Ρωσία.

Ποιος είχε την ιδέα της ίδρυσης; Ο Ξάνθος έγραψε ότι αυτός παρακίνησε τον Σκουφά, αλλά είναι βέβαιο ότι «ο Σκουφάς πρώτος διέγραψε επί χάρτου σχεδόν περί Εταιρείας», όπως ο ίδιος ο Ξάνθος βεβαιώνει.

Γενικά, το 1814 με 1818 η Φιλική Εταιρεία εξαπλώθηκε με προσοχή και με αργούς ρυθμούς. Στις αρχές του 1817, η Φιλική Εταιρεία αριθμούσε μόλις 20 μέλη, αλλά ο **Γαλάτης** κατέθεσε στην Αστυνομία της Πετρουπόλεως ότι η οργάνωση είχε μέλη σε όλη την Ελλάδα και σε άλλες χώρες και ότι τα μέλη της είναι χιλιάδες!

Ο Ξάνθος βρισκόταν στην Οδησσό από το 1810. Το 1812 πήγε στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί στην Ηπειρο. Επέστρεψε στη Οδησσό το Νοέμβριο του 1813, από όπου αναχώρησε για την Κωνσταντινούπολη το Δεκέμβριο του 1814. Τα *Κρατικά Αρχεία της Οδησσού* μαρτυρούν ότι ο Ξάνθος ήταν

Το σπίτι της οδού Κράσνη (πάροδος Ν.18) στην Οδησσό, όπου ιδρύθηκε, το φθινόπωρο του 1814, η Φιλική Εταιρεία

το 1814 στην Οδησσό και συνεπώς καταρρίπτονται όσα, αργότερα, καταμαρτυρεί ο Π. Αναγνωστόπουλος κατά του Ξάνθου, ότι ο τελευταίος δεν ήταν το 1814 στην Οδησσό. Στην Κωνσταντινούπολη, ο Ξάνθος έγινε το 1818 επικεφαλής της *Εταιρείας*. Στις ικανότητες του Ξάνθου ανήκει το ότι ο Αλεξ. Υψηλάντης ανέλαβε την καθοδήγηση της *Εταιρείας*.

Ο *Εμμανουήλ Ξάνθος* ήταν στην Οδησσό πριν από το Νοέμβριο του 1814, ο *Νικόλαος Σκουφάς* πριν από τον Ιούνιο του 1814 και ο *Αθανάσιος Τσακάλωφ* πριν από τον Απρίλιο του 1814. Δεν υπάρχει ημερομηνία ιδρύσεως της Φιλικής Εταιρείας. Πάντως, χρόνος παραμονής και των τριών ιδρυτών στην Οδησσό φαίνεται ο *Ιούνιος του 1814* (τουλάχιστον των δύο Σκουφά - Τσακάλωφ από τους τρεις). Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι τον *Ιούνιο του 1814* τέθηκαν οι βάσεις της ίδρυσης της *Φιλικής Εταιρείας*.

Πού γινόταν η ορκωμοσία: Ο **Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης** υποστήριξε ότι η ορκωμοσία στην Οδησσό γινόταν στο ναό της Αγίας Τριάδος της Οδησσού, γι' αυτό και ονομαζόταν «ο ναός των Φιλικών». Αλλωστε, έχουμε και έγγραφη μαρτυρία ορκωμοσίας μέσα σε ναό της Ζακύνθου (στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Λατίνων). Πρβλ. και την ελαιογραφία του Διονυσίου Τσόκου «Ορκος» - Φιλικού, από το 1849, όπου ορκίζεται ο **Θεόδωρος Κολοκοτρώνης** από τον ιερομόναχο **Ανθιμο Αργυρόπουλο**, παρουσία του Αναγνωσταρά, στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου της Ζακύνθου, την 1η Δεκεμβρίου 1818.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834.

2) Σακελλάριος Γ. Σακελλαρίου, Φιλική Εταιρεία, Οδησσός, 1909.

3) Εμμ. Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, «Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21», τόμ. 9, Αθήνα 1959.

4) Gr. Ars, *Tajno obscestvo Filiki Eterija*, Μόσχα, 1965. Ελληνική μετάφραση: Σεραφείμ Παπαδημητρίου, *Η μυστική οργάνωση «Φιλική Εταιρεία»*, Αθήνα 1966.

5) Gr. L. Ars, *Eteristskoe dvizenie v Rossii*, Μόσχα 1970.

6) Ε.Π. Πρωτοψάλτης, Η *Φιλική Εταιρεία* (Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι), Αθήνα (Ακαδημία Αθηνών) 1974.

7) Gr. L. Ars, I. *Kapodistrija i greceskoe nacional' no-osvoboditel'noe dvizenie 1809-1822 gg.*, Μόσχα 1976.

8) Gr.L. Ars - Gr. M. Pjatigorskij, «Nekotorye voprosy istorii Filiki Eterii v svete novyh dannyh sovetskih arhivov», στο συλλογικό έργο *Balkanskie Issledovanija*, τόμ. 11, Μόσχα 1989, σσ. 24-42.

9) Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης, *Οι Ελληνες της Οδησσού*, Θεσσαλονίκη (Αφοί Κυριακίδη) 1999. ■

Νικόλαος Σκουφάς
(1779-1818)

Από τους ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας, γεννημένος στο Κομπότι Αρτας. Εκεί έμαθε τα πρώτα του γράμματα, κοντά σε κάποιον μοναχό και αργότερα με τον Κ. Δενδραμή. Το επώνυμό του προήλθε από το επάγγελμά του, που ήταν η κατασκευή σκούφων. Το 1813 έφυγε για τη Ρωσία, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο. Εκεί συνδέθηκε φιλικά με τους Τσακάλωφ και Ξάνθο και ίδρυσαν στην Οδησσό, στις 14 Σεπτεμβρίου 1814, τη Φιλική Εταιρεία, με «σκοπόν αμετάτρεπτον την ελευθέρωσιν της πατρίδος». Ο Σκουφάς μετέβη ακολούθως στη Μόσχα, με σκοπό τη μύηση και άλλων και, παρά τις δυσκολίες, κατάφερε το Δεκέμβριο του 1814 να μυήσει τον Γεώργιο Σέκερη, πρόσωπο κύρους στον Ελληνισμό της Ρωσίας. Παρά την απογοήτευση του Τσακάλωφ, ο Σκουφάς επέμενε στους στόχους της Εταιρείας και έπεισε τους συναγωνιστές του για τη μεταφορά της έδρας στην Κωνσταντινούπολη, η οποία αποτελούσε εμπορικό κέντρο για τους Ελληνες ομογενείς της Ανατολής. Ο Σκουφάς, διαβλέποντας πως η Πελοπόννησος ήταν κατάλληλη για την προετοιμασία και την έναρξη ακόμη της Επανάστασης, έπεισε τους Τσακάλωφ και Ξάνθο να εντάξουν στην Εταιρεία τον Παναγιώτη Αναγνωστόπουλο από την Ανδρίτσαινα και να προγραμματίσουν ταξίδι στην Πελοπόννησο. Πλην, όμως, ο Σκουφάς πέθανε αιφνιδίως στις 31 Ιουλίου 1818, αφήνοντας τεράστιο κενό στη δράση της Εταιρείας, καθώς ήταν «άνθρωπος με πολύν ευαισθησίαν και πατριωτισμόν» - ψυχή ουσιαστικά της Εταιρείας.

Αλέξανδρος Υψηλάντης
(1792-1828)

Αξιωματικός του ρωσικού στρατού, αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας και της Επανάστασης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, γιος του ηγεμόνα Κωνσταντίνου Υψηλάντη. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, φοίτησε σε στρατιωτική σχολή της Πετρούπολης και το 1810 πήρε το βαθμό του λοχαγού. Στα τέλη Μαρτίου 1820, ο εκπρόσωπος της Φιλικής Εταιρείας στην Αγία Πετρούπολη, Εμμανουήλ Ξάνθος, ύστερα από σχετική άρνηση του Ιωάννη Καποδίστρια, προσέφερε την αρχηγία της στον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Ο τελευταίος αποδέχθηκε την πρόταση και στις 12 Απριλίου 1820 υπεγράφη πρακτικό, με το οποίο τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας αναγνώριζαν «Εφορον Γενικόν της Ελληνικής Εταιρείας τον εκλαμπρότατον πρίγκηπα κύριον Αλέξανδρον Υψηλάντην, ίνα εφορεύη και επιστατή εν πάσιν, όσα κρίνονται αναγκαία και ωφέλιμα». Ο Υψηλάντης ίδρυσε, μεταξύ άλλων, τη «Φιλόμουσο Γκραικική Εμπορική Εταιρεία», που στόχευε στη συγκέντρωση των αναγκαίων χρηματικών ποσών και συνέταξε, μαζί με τον Παπαφλέσσα και τον Γεώργιο Λεβέντη, το «Σχέδιον Γενικόν» της Επανάστασης. Το σχέδιο αυτό προέβλεπε την ταυτόχρονη ανάφλεξη πολλών επαναστατικών εστιών, στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο, στη Μολδοβλαχία, στην Ηπειρο και στην Πελοπόννησο, ενώ προέβλεπε και τον εμπρησμό του τουρκικού στόλου στο ναύσταθμο της Κωνσταντινούπολης. Μετά την ήττα στο Δραγατσάνι και την περιπέτεια της φυλάκισής του, πέθανε στη Βιέννη το 1828

Αθανάσιος Τσακάλωφ
(1788-1851)

Ο νεότερος από τους ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας, γεννημένος στα Γιάννενα. Ο πατέρας του, Νικηφόρος Τεκελής, ήταν έμπορος από τον Τύρναβο και η μητέρα του, κόρη αρχοντικής γιαννιώτικης οικογένειας. Σπούδασε στη Μαρουτσαία Σχολή των Ιωαννίνων, κοντά στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Κοσμά Μπαλάνο. Για να γλιτώσει από τον Αλή Πασά διέφυγε στη Μόσχα, όπου ήδη είχε εγκατασταθεί ο πατέρας του. Στη συνέχεια, έφυγε για σπουδές ιατρικής στο Παρίσι, έχοντας αλλάξει το επώνυμό του σε Τσακάλωφ. Εκεί ίδρυσε το 1809, μαζί με άλλους Ελληνες, το «Ελληνόγνωσον Ξενοδοχείον», μια πρόδρομη της Φιλικής Εταιρείας μυστική οργάνωση. Το 1813 επέστρεψε στη Οδησσό, οπότε και συνδέθηκε φιλικά με τους Ξάνθο και Σκουφά, ιδρύοντας τη Φιλική Εταιρεία. Μετέβη στη Σμύρνη και, μετά το θάνατο του Σκουφά, το 1818, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Ανήσυχος για την πορεία της Εταιρείας, ταξίδεψε ο ίδιος στην Πελοπόννησο και μετά τη δολοφονία του ύποπτου μέλους της Εταιρείας, Γαλάτη, έφυγε για την Ιταλία. Εκεί μύησε τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, το μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο και τον ηγεμόνα Κωστάκη Καρατζά. Οταν ξέσπασε η Επανάσταση, διορίστηκε από τον Υψηλάντη υπασπιστής του Ιερού Λόχου, τραυματίστηκε στο Δραγατσάνι. Το καλοκαίρι του 1832 έφυγε οριστικά για τη Μόσχα, όπου και έζησε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του, «βιώσας εν ειρήνη και ησυχία».

Εμμανουήλ Ξάνθος
(1772-1852)

Γεννήθηκε στην Πάτμο. Σπούδασε στην Πατμιάδα Ακαδημία και σε ηλικία 20 ετών μετανάστευσε στην Τεργέστη, όπου ασχολήθηκε με το εμπόριο. Στα 1813, μυήθηκε στον τεκτονισμό και δέχθηκε τις επιρροές των φιλελεύθερων ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης. Μετά την επιστροφή του, γνωρίστηκε με τους Σκουφά και Τσακάλωφ, ιδρύοντας τη Φιλική Εταιρεία. Το 1818 του ανατέθηκε η εύρεση αρχηγού. Ταξίδεψε στη Θεσσαλία για επαφές με τον Ανθιμο Γαζή, στη Μόσχα και στην Πετρούπολη, όπου και πρότεινε την αρχηγία στον Καποδίστρια. Μετά την άρνηση του Καποδίστρια, ο Ξάνθος ανέθεσε την αρχηγία στον υπασπιστή του Τσάρου Αλέξανδρου Α΄, το στρατηγό Αλέξανδρο Υψηλάντη. Το 1827, έφυγε για τη Ρουμανία, όπου έζησε για δέκα χρόνια σχεδόν ξεχασμένος. Επέστρεψε στην Αθήνα το 1837, όταν κατηγορήθηκε από την εφημερίδα «Αιών» για κατασπατάληση δημοσίου χρήματος από την εταιρεία Εθνική Κάσα, που είχε ιδρύσει με τον Υψηλάντη το 1820 με σκοπό την οικονομική προετοιμασία του Αγώνα. Ο Ξάνθος διέψευσε τις κατηγορίες, του απενεμήθη ο Χρυσός Σταυρός τους Σωτήρος και ένα τιμητικό επίδομα, το οποίο ουδέποτε έλαβε. Εζησε πάμφτωχος και ξεχασμένος στην οδό Νικοδήμου 27, ο Φιλήμων ανασκεύασε τις κατηγορίες εναντίον του και, ζώντας σε πλήρη ένδεια, δυστυχισμένος και μόνος, πέθανε στις 28 Νοεμβρίου 1852, γλιστρώντας από τα σκαλιά της Βουλής. Κηδεύτηκε με τιμές στρατηγού.

Παναγιώτης Σέκερης
(1785-1847)

Ηγετική μορφή της Φιλικής Εταιρείας, αδελφός του Γεωργίου Σέκερη, του πρώτου μέλους που μυήθηκε από τον Σκουφά στη Μόσχα, στις 13 Δεκεμβρίου 1814. Σπούδασε στη Σχολή της Δημητσάνας και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στην πόλη, όπου ίδρυσε εμπορικό οίκο. Μυήθηκε και αυτός από τον Σκουφά, το Μάιο του 1818, και διέθεσε για τους σκοπούς της εταιρείας 10.000 γρόσια. Η μύηση των αδελφών Σέκερη ήταν καθοριστικής σημασίας για την πορεία της Εταιρείας, καθώς ήταν άνθρωποι με ιδιαίτερο κύρος στους κόλπους της ελληνικής ομογένειας. Ο Σέκερης μύησε και άλλους σημαντικούς εμπόρους και ναυτικούς, τον Τοπάζη, τον Πάνου κ.ά. και μετά το θάνατο του Σκουφά εξελέγη μέλος της Αρχής. Χάρη στις μεγάλες του προσπάθειες, τα συνεχή του ταξίδια και τις διασυνδέσεις του με τον Ελληνισμό της διασποράς, η Εταιρεία κατάφερε γρήγορα να βρει χρηματοδότες και να αναπτυχθεί. Μετά την έναρξη του αγώνα, διέφυγε στην Οδησσό όπου και συνέχισε τη δράση του. Το 1830 ήρθε στην Ελλάδα με την οικογένειά του, δεν πήρε κανένα αξίωμα και υπηρέτησε τελώνης στην Υδρα και στο Ναύπλιο «...εις τα κάθυγρα εργαζόμενος διά τον άρτον των τέκνων του...», όπως έγραψε ο Ιωάννης Φιλήμων στην εφημερίδα «Αιών». Πέθανε στο Ναύπλιο, σε ηλικία 62 ετών.

Ανθιμος Γαζής
(1758-1828)

Κληρικός και λόγιος, ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Γεννήθηκε στις Μηλιές τους Πηλίου. Το 1774 χειροτονήθηκε διάκονος στις Μηλιές και τον επόμενο χρόνο έγινε ιερέας. Αφού υπηρέτησε σαν δάσκαλος στη Βυζίτσα, στη συνέχεια μετέβη στην Κωνσταντινούπολη. Το 1789 πήγε στη Βιέννη, όπου σπούδασε ξένες γλώσσες και φυσικομαθηματικές επιστήμες. Το 1796, ο Γαζής εξελέγη εφημέριος της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης, εξέδωσε το «Λόγιο Ερμή» και το 1815 παραιτήθηκε από τη θέση του στον Αγ. Γεώργιο, γιατί επιθυμία του ήταν να δημιουργήσει μια σχολή στην ιδιαίτερη πατρίδα του και για το σκοπό αυτό είχε έλθει σε συνεννόηση με τον Γρ. Κωνσταντά. Πριν επιστρέψει στην πατρίδα του, πέρασε από την Οδησσό, όπου και μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Οι Φιλικοί, μάλιστα, του πρότειναν να γίνει αρχηγός, αλλά ο Γαζής αρνήθηκε, γιατί θεωρούσε πως η κήρυξη της Επανάστασης έπρεπε να καθυστερήσει. Παρ' όλες τις αντιρρήσεις του, αφιερώθηκε με ζήλο στην προπαγάνδιση του εθνικού σκοπού. Ετσι, πήγε στη Φωκίδα, με σκοπό να επισκεφθεί τάχα τους Δελφούς, αλλά στην πραγματικότητα μύησε αρκετούς αρματωλούς και κληρικούς στη Φιλική Εταιρεία. Το ίδιο έκανε και στην Κασσάνδρα, στον Ολυμπο και στη Μαγνησία.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΠΑΠΠΑ

Του ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ ΑΡΣ
καθηγητή της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών Μόσχας

Ο 36χρονος φιλόλογος και διαφωτιστής **Α. Παππάς** μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία τον Οκτώβριο του 1818, στην Ιταλία, και σύντομα έγινε και ο ίδιος ένας από τους δραστήριους στρατολογητές του μυστικού συνδέσμου. Η δράση του ως στρατολογητή ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 1818, στις Ιονίους νήσους. Ο πρώτος από τους ντόπιους, που μύησε στην πατριωτική οργάνωση, ήταν ο **Βιάρο Καποδίστριας**, ο μεγάλος αδελφός του **Ιωάννη Καποδίστρια**, τότε υπουργού (?) των Εξωτερικών της Ρωσίας και μελλοντικού κυβερνήτη της Ελλάδος.

Ο Α. Παππάς είχε την ευκαιρία να συναντήσει και τον Ιωάννη Καποδίστρια την άνοιξη του 1819, όταν αυτός βρισκόταν σε ιδιωτική επίσκεψη στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Κέρκυρα. Κατά παράκληση του Παππά, ο υπουργός τού έδωσε συστατική επιστολή προς τον απεσταλμένο της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη, **Γ. Α. Στρόγκανοφ**. Στην επιστολή αυτή, ειδικότερα, έγραφε: «Το πρόσωπο, το οποίο θα έχει την τιμή να Σας εγχειρίσει αυτό το γράμμα, είναι ο Θεσσαλός Ελληνας Αριστείδης Παππάς. Πρόσφατα ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Γερμανία και την Ιταλία και σκοπεύει να ταξιδεύσει, με σκοπό τη συγκέντρωση πόρων για την έκδοση Ελλήνων κλασικών προς όφελος των σχολείων και των μη ευκατάστατων συμπατριωτών του. Μου ζήτησε την αγαθή τύχη να αξιοποιήσει την εύνοιά Σας και εγώ δεν μπόρεσα να του στερήσω την ευκαιρία να την αξιωθεί. Επιθυμεί να μεταβεί στη Ρωσία, δηλαδή στην Οδησσό, στη Μόσχα, έτσι ώστε να εγγράψει συνδρομητές στο έργο του τους Ελληνες, οι οποίοι έχουν εκεί εγκατασταθεί και πολιτογραφηθεί».

Η επιστολή επιβεβαιώνει την επιδίωξη του Α. Παππά, να συνεχίσει την εθνικο-διαφωτιστική και επιστημονική του δραστηριότητα και μετά την προσχώρησή του στη μυστική ένωση. Οπως και αρκετοί άλλοι επιστήμονες και διανοητές, οι οποίοι συνέδεσαν τη ζωή τους με τη Φιλική Εταιρεία -για παράδειγμα, ο **Ανθιμος Γαζής**, ο **Γεώργιος Λασσάνης**, ο **Πέτρος Ιππίτης** κ.ά.- ο Παππάς συμμετείχε έμπρακτα στην εξάπλωση του διαφωτισμού στην Ελλάδα. Στην εθνικο-πατριωτική δράση των ομοεθνών του, ο Ι. Καποδίστριας παρείχε κάθε υποστήριξη και βοήθεια, όπως αποδεικνύει και η συστα-

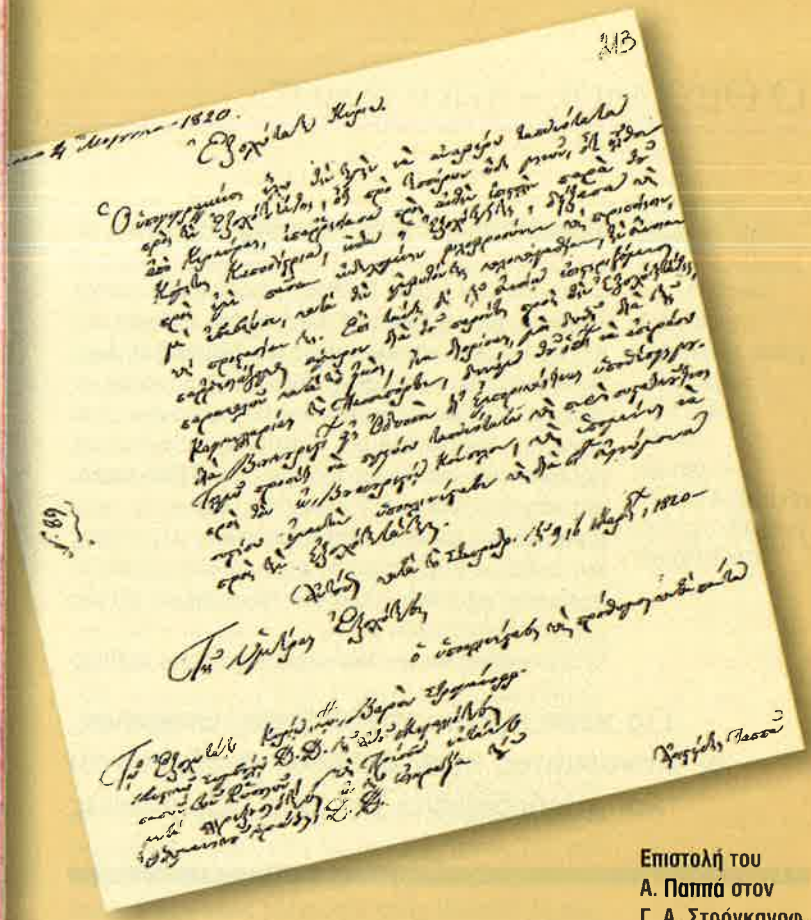

Επιστολή του Α. Παππά στον Γ. Α. Στρόγκανοφ, το Μάρτιο 1820. Στο κέντρο: «Εφοδιαστικόν ιερέως» της Φιλικής Εταιρείας, γραμμένο με το κρυπτογραφικό σύστημα (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

τική επιστολή στον Α. Παππά.

Αυτή η συστατική επιστολή προς τον Γ. Α. Στρόγκανοφ, την οποία πήρε ο Α. Παππάς από τον Ι. Καποδίστρια στην Κέρκυρα, φέρει ημερομηνία 13 (25) Μαρτίου του 1819. Όμως, παραδόθηκε στον παραλήπτη της μόνο ύστερα από οκτώ μήνες. Στο δρόμο από την Κέρκυρα στην **Κωνσταντινούπολη**, ο Α. Παππάς σταμάτησε στη Ζάκυνθο, την Πάτρα, τη Χίο, τη Σάμο και τη Σμύρνη, ασχολούμενος παντού με τη μύηση Ελλήνων πατριωτών στη Φιλική Εταιρεία. Γι' αυτό, το ταξίδι του «αποστόλου» της Εταιρείας, το οποίο συνέβαλε αποφασιστικά στη διεύρυνση του δικτύου της μυστικής οργάνωσης στην Ελλάδα, υπάρχει σειρά έγγραφων αποδείξεων, μεταξύ των οποίων και εκθέσεις του ίδιου του Α. Παππά, τις οποίες αργότερα υπέβαλε στο ηγετικό όργανο της Φιλικής Εταιρείας, την Αρχή.

Για την **εθνικο-πατριωτική** δράση του Α. Παππά στην **Κωνσταντινούπολη**, όπου διέμεινε για περί-που ένα εξάμηνο, έγγραφες μαρτυρίες σχεδόν δεν υπάρχουν. Είναι γνωστό μόνο ένα έγγραφο, η «επιστολή μύησης» του δασκάλου **Ι. Σκανδαλίδη**, τον οποίο στις 6 (18) Δεκεμβρίου 1819, στην Κωνσταντινούπολη, ο Α. Παππάς εντάσσει στη μυστική Εταιρεία. Η επιστολή αυτή έχει δημοσιευθεί από τον καθηγητή **Ε. Πρωτοψάλτη**, στον αναμνηστικό τόμο που αφιερώθηκε στα 150 χρόνια από την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας (Πρωτοψάλτη Ε., Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδη. Αθήναι 1964, σ. 257).

Στα ρωσικά αρχεία στάθηκε δυνατόν να ανευρεθούν δύο σημαντικές μαρτυρίες, οι οποίες επίσης αναφέρονται στην παραμονή του Έλληνα επιστήμονα και επαναστάτη στην **Κωνσταντινούπολη**. Η πρώτη ανήκει στον πρώην ηγεμόνα (γκοσποδάρο) της Μολδαβίας, **Αλέξανδρο Χαντζέρη**, ο οποίος βρέθηκε το 1820 στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, μετανάστευσε στη Ρωσία. Η αφήγηση του Φαναριώτη πολιτικού, που παραθέτουμε πιο κάτω, έχει καταγραφεί το 1825 από το Ρώσο διπλωμάτη **Δ.Β. Ντασκόφ** και αναφέρεται όχι μόνο στον Αριστείδη Παππά, αλλά και στον άλλο, επίσης επιφανή «απόστολο» της Εταιρείας, τον **Γρηγόριο Δικαίο** (Παπαφλέσσα):

«Ο Δικαίος, περίπου οχτώ μήνες πριν από την έκρηξη (σ.σ. την έναρξη της ελληνικής εξέγερσης), προσήλθε στον Χαντζέρη για να του ζητήσει να εγγραφεί συνδρομητής σε ένα βιβλίο, που βρισκόταν στο τυπογραφείο. Ο Χαντζέρης εγγράφηκε για δύο ▶

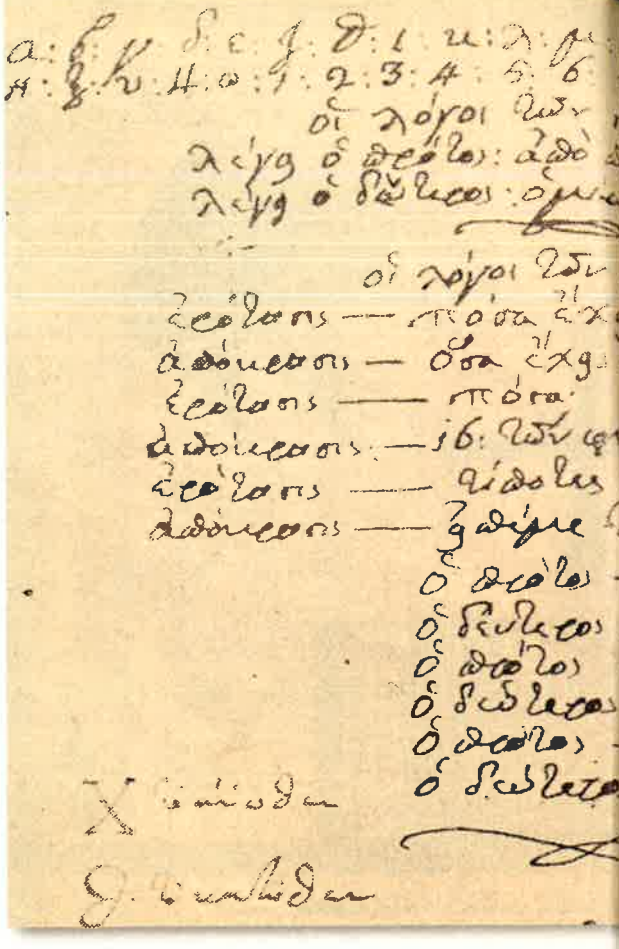

αντίτυπα, όμως ήθελαν να εγγραφεί για δέκα, ως παράδειγμα στους υπολοίπους. Κατόπιν έφερε σ' αυτόν τον Αριστείδη Παππά, ο οποίος του ζήτησε χρήματα για την ίδρυση σχολείου στο Μοριά και μια συστατική επιστολή προς τον Παριάρχη Αλεξανδρείας, που ζούσε στην Πάτμο. Ο Αριστείδης είχε παρουσιαστεί στον μποσιαντζί-μπασί (σ.σ. αρχηγό της Αστυνομίας της Κωνσταντινούπολης) ως πρόσωπο της συνοδείας του γιου του, **Πατό-μπεη**, και έζησε σ' αυτόν. Ο Χαντζέρης, βλέποντας τις ίντριγκές του, απαλλάχθηκε από αυτόν. Ο Δικαίος και ο Αρ. Παππάς ήθελαν κατά τα φαινόμενα να μιλήσουν μαζί του, αλλά δεν το έπραξαν: απλώς τον βολιδοσκόπησαν».

Η μαρτυρία του Α. Χαντζέρη χρειάζεται σοβαρό

Για τους ηγέτες της Φιλικής Εταιρείας, οι Φαναριώτες ήταν ύποπτοι, αναξιόπιστοι και συνδεδεμένοι με τους Οθωμανούς

και αναλυτικό σχολιασμό, που βγαίνει από τα όρια αυτής της ανακοίνωσης. Θα σημειώσουμε μόνο ότι, παραμονές της απελευθερωτικής εξέγερσης, οι Φιλικοί επεδίωκαν να διευρύνουν τις επαφές με εκπροσώπους της ελληνικής «ιθύνουσας τάξης», προσελκύοντάς τους σε ποικίλα εθνικο-διαφωτιστικά σχέδια- στην ίδρυση σχολείων στο Μοριά, στην έκδοση έργων Ελλήνων κλασικών κ.λπ. -διερευνώντας ταυτόχρονα και τη γνώμη τους έναντι του εθνικο-απελευθερωτικού κινήματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να εξηγηθεί η επίσκεψη των δύο απεσταλμένων της Φιλικής στον επιφανή Φαναριώτη, Α. Χαντζέρη. Το αποτέλεσμα μάλιστα αυτής της «εξέτασης» αποδείχθηκε κάθε άλλο παρά καθησυχαστικό. Για τους ηγέτες της Εταιρείας, οι Φαναριώτες ήσαν και παρέμεναν ύποπτα και αναξιόπιστα στοιχεία, στενά συνδεδεμένα με τους Οθωμανούς δουλωτές. Ο ίδιος ο Α. Χαντζέρης ομολόγησε σε συνομιλία του με τον Δ. Β. Ντασκόφ, ότι «ο **Σούτσος** και ο **Νέγρης** ήταν, φαίνεται, οι μοναδικοί Φαναριώτες, οι οποίοι γνώριζαν το μυστικό (σ.σ. της ύπαρξης της Φιλικής Εταιρείας), ενώ τους υπόλοιπους τους φοβούνταν».

Η δεύτερη μαρτυρία από την παραμονή του Α. Παππά στην Κωνσταντινούπολη την άνοιξη του 1820 ανήκει στον ίδιο. Αναφερόμαστε στην επιστολή με την οποία απευθύνθηκε στις 4 (16) Μαρτίου 1820 στον Γ.Α. Στρόγκανοφ.

Αυτή η επιστολή, γραμμένη ιδιοχείρως στα ελληνικά, αποτελεί, εάν δεν κάνουμε λάθος, το μοναδικό γνήσιο έγγραφο του ιδίου του Α. Παππά που έχει διασωθεί. Στην επιστολή του, ο «απόστολος» της Φιλικής ζητεί από το Ρώσο απεσταλμένο να του χορηγήσει διαβατήριο για να μεταβεί μέσω Βουκουρεστίου στην Οδησσό, «για μερικές εμπορικές υποθέσεις» του και να τον συστήσει στο Ρώσο πρόξενο στο Βουκουρέστι.

Από τη σύγκριση του περιεχομένου αυτής της επιστολής του Α. Παππά με εκείνο της συστατικής, που του είχε δώσει στην Κέρκυρα ο Ι. Καποδίστριας, προκύπτει ότι άλλαξαν οι στόχοι της επίσκεψής του στη Ρωσία, την οποία, όπως και πριν, σκόπευε να πραγματοποιήσει ο διανοούμενος Θεσσαλός. Τώρα, δεν γίνεται πλέον λόγος για επίσκεψη στη Μόσχα με σκοπό τη συγκέντρωση πόρων για την έκδοση Ελλήνων κλασικών, αλλά μόνο για μετάβαση στην Οδησσό για «εμπορικές υποθέσεις», μέσω των πριγκιπάτων του Δουνάβεως. Η αλλαγή αυτή είναι εξαιρετικά αποκαλυπτική. Αποδεικνύει ότι, μετά το ταξίδι που πραγματοποίησε από την Κέρκυρα στην Κωνσταντινούπολη και μετά την παραμονή του στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, όπου βρισκόταν τότε και το αρχηγείο της μυστικής ένωσης, ο Α. Παππάς εξελίχθηκε σε κανονικό στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας και όλες οι άλλες απασχολήσεις του, εκτός από τις παράνομες εργασίες με εντολή της Αρχής, υποχώρησαν σε δεύτερο πλάνο. Και η νέα διαδρομή του ταξιδιού του Α. Παππά εύκολα εξηγείται, εάν ερμηνευθούν υπό αυτό το πρίσμα: και τα παραδουνάβια πριγκιπάτα και η Οδησσός αποτελούσαν εκείνη την εποχή σημαντικές ζώνες δράσης της μαχητικής οργάνωσης των Ελλήνων πατριωτών.

Αφού παρέλαβε τα απαραίτητα έγγραφα στην

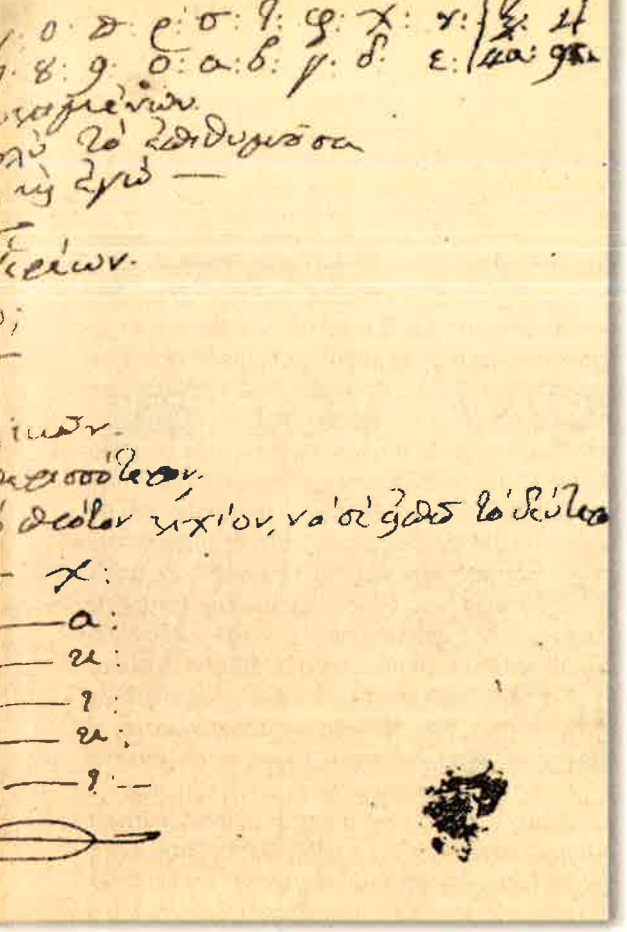

Το μυστικό αλφάβητο της Φιλικής Εταιρείας και ο διάλογος αναγνώρισης ανάμεσα σε ιερείς: «-Πώς έχεις; -Οσα έχεις. -Πόσα; -Δεκάξι...» (Γενικά Αρχεία του Κράτους, Συλλογή Βλαχογιάννη)

πρεσβεία της Ρωσίας, ο Α. Παππάς αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη, πιθανότατα στα τέλη Μαρτίου του 1820. Η περαιτέρω διαδρομή του Φιλικού απεσταλμένου περνούσε από το Βουκουρέστι, το Ιάσιο, το Γκαλάτς, όπου και γνωρίστηκε με τη δράση των τοπικών πυρήνων της μυστικής οργάνωσης. Η παραμονή του Παππά στα παραδουνάβια πριγκιπάτα διήρκεσε σχεδόν τρεις μήνες. Σε κάθε περίπτωση, τον Ιούλιο του 1820 βρισκόταν ακόμη στο Κισινιόφ. Αυτό προκύπτει από την αναφορά του διοικητή της Βεσσαραβίας, **Ι. Ν. Ινζόφ**, στον υπουργό Εσωτερικών **Β. Π. Κοτσούμπεη**, της 28ης Ιουλίου (9 Αυγούστου) 1820 για έκδοση διαβατηρίου «στον Τούρκο πολίτη, Ελληνα κάτοικο Μολδαβίας, Αριστείδη Παππά» έως το Κίεβο. Γεννάται λοιπόν το ερώτημα, γιατί ο Παππάς, ο οποίος αρχικά κατευθυνόταν στην Οδησσό, ζήτησε τώρα διαβατήριο για μετάβαση στο Κίεβο. Η αιτία αλλαγής της διαδρομής σχετίζεται με τη δράση της Φιλικής Εταιρείας και συγκεκριμένα με τον άλλο επιφανή «απόστολο» της Εταιρείας, τον **Χριστόφορο Περραιβό**.

Αυτός ο γνωστός διαφωτιστής και επαναστάτης, συναγωνιστής του **Ρήγα Βελεστινλή**, το καλοκαίρι του 1819 εστάλη από τον Ι. Καποδίστρια στη Μάνη για την οργάνωση εκπαιδευτηρίου. Ταυτόχρονα εκτελούσε και καθήκοντα εντεταλμένου της Φιλικής Εταιρείας μεταξύ των ορεσίβιων της Μάνης, οι οποίοι προορίζονταν να παίξουν σπουδαίο ρόλο στα σχέδια της εθνικο-απελευθερωτικής εξέγερσης. Ο Χ. Περραιβός έφθασε στο Κισινιόφ ταυτόχρονα με τον Α. Παππά. Σκόπευε να συναντηθεί με τον Καποδίστρια, να του αφηγηθεί την κατάσταση στη Μάνη και να του παραδώσει την έκκληση των καπεταναίων της Μάνης προς τον Αλέξανδρο τον Α΄, με την οποία ζητούσαν βοήθεια. Μόλις έμαθε ότι ο υπουργός είχε ήδη αναχωρήσει από την Πετρούπολη μαζί με τον τσάρο, κατευθυνόμενος σε συνέδριο στο Τροπάου, ο Περραιβός αποφάσισε να μην τους ακολουθήσει, φοβούμενος μήπως κινήσει υποψίες. Εκείνη τη στιγμή, όπως έγραφε ο Περραιβός στον Καποδίστρια, η μοίρα τού έστειλε «τον διανοητή και τίμιο πατριώτη» Α. Παππά, «στον οποίο και θα παραδώσει τις επιστολές και θα μεταφέρει προσωπικά ό,τι του είχε ανατεθεί». Ο Α. Παππάς εκπλήρωσε την αποστολή του συντρόφου του στη Φιλική. Από σημείωση σε αυτό το γράμμα, προκύπτει ότι παραδόθηκε στον παραλήπτη του στη Βαρσοβία, στις 13 (25) Αυγούστου του 1820. Για τον Αριστείδη Παππά, αυτή θα είναι η δεύτερη και τελευταία συνάντησή του με τον ένδοξο συμπαιριώτη του.

Από τη Βαρσοβία, ο Ελληνας επαναστάτης έφτασε στην Οδησσό και κατόπιν στο Κισινιόφ. Αυτές οι πόλεις της Ρωσίας τους τελευταίους μήνες του 1820 εξελίχθηκαν σε κέντρα προετοιμασίας της εθνικο-απελευθερωτικής εξέγερσης στην Ελλάδα. Η προετοιμασία εξελισσόταν υπό την καθοδήγηση του «γενικού επιθεωρητή» της Φιλικής Εταιρείας, **Αλέξανδρου Υψηλάντη**, και ο Αριστείδης Παππάς ήταν μεταξύ των στενότερων βοηθών του. Στα σχέδια της Φιλικής, μεγάλη σημασία αποδιδόταν στην καθιέρωση στρατιωτικής και πολιτικής συνεργασίας με τη Σερβία. Στις 7 (19) Ιανουαρίου 1821, ο Α. Υψηλάντης υπέγραψε το σχέδιο «επιθετικής και αμυντικής» συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας και το γράμ- ▶

Ενορκος υπόσχεσις του Γρηγορίου Δικαίου (Παπαφλέσσα)

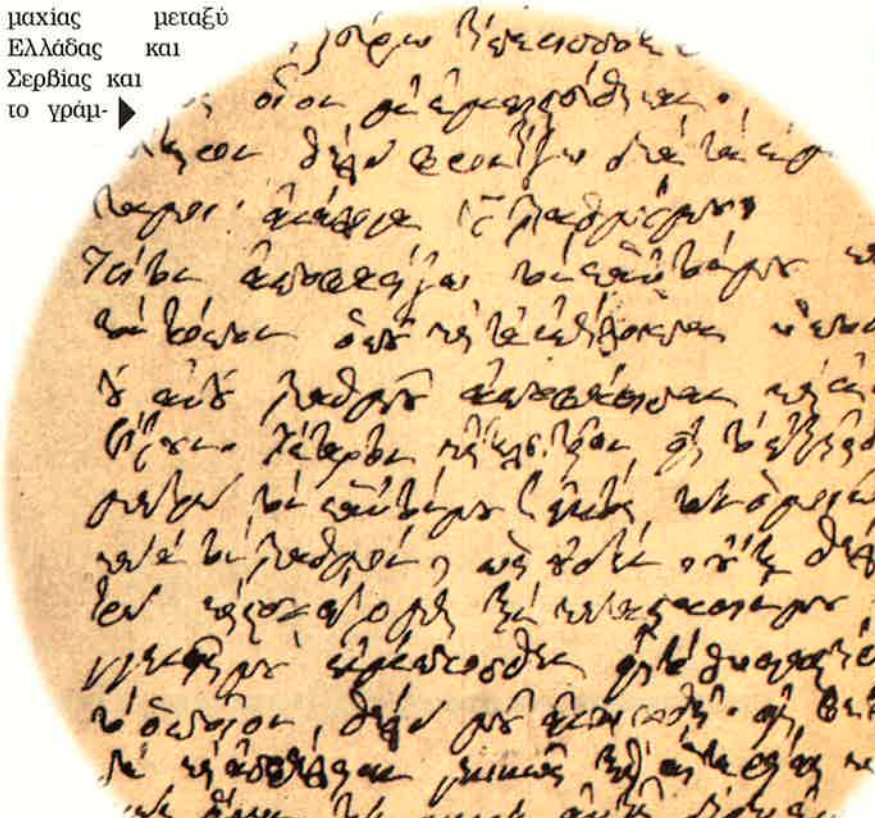

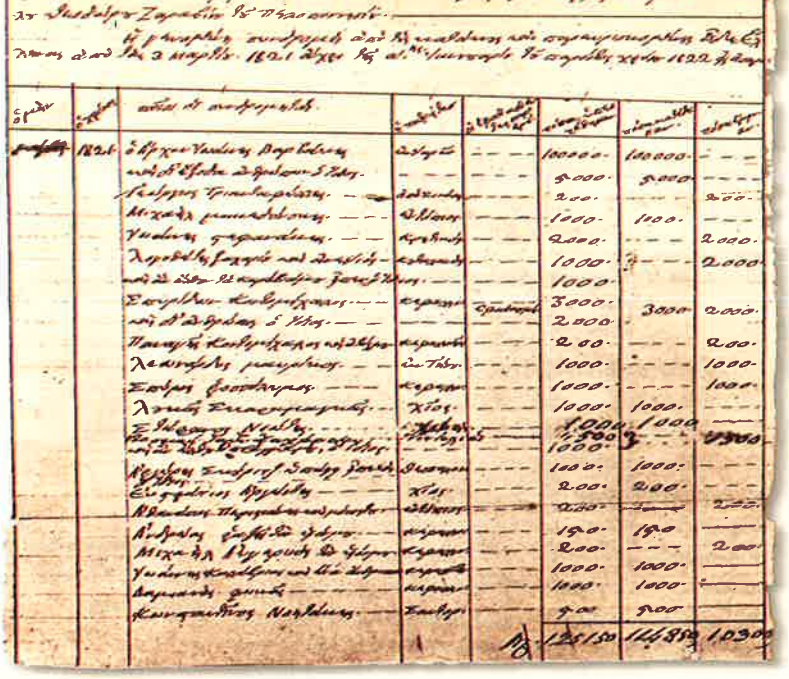

Κατάλογος μελών της Φιλικής Εταιρείας, με εισφορές που συγκεντρώθηκαν την περίοδο 1821-1822. Πρώτο το όνομα του Ιωάννη Βαρβάκη

μα στον ηγέτη των Σέρβων, **Μίλος Ομπρένοβιτς**. Ο Α. Υψηλάντης ανέθεσε στον Α. Παππά να μεταφέρει αυτά τα έγγραφα στη σερβική ηγεσία και να διεξάγει διαπραγματεύσεις για την κοινή δράση Ελλήνων και Σέρβων εναντίον του οθωμανικού ζυγού. Την επιλογή αυτή προσδιόρισε η φήμη του Θεσσαλού ως άμεμπτου πατριώτη, ενεργητικού και τολμηρού ανθρώπου, που είχε φέρει σε πέρας με επιτυχία υπεύθυνες αποστολές της μυστικής ένωσης.

Ο Α. Παππάς έφυγε από το Κισινιόφ, καθώς φαίνεται, στα μέσα Ιανουαρίου του 1821. Διέθετε διαβατήριο, που του είχε χορηγηθεί στις 18 (30) Δεκεμβρίου 1820 από το διοικητή της Βεσσαραβίας, Ι. Ν. Ινζόφ, «για επιστροφή στην πατρίδα του μέσω Αυστρίας». Θέλοντας όμως να φτάσει γρηγορότερα στη Σερβία, ο απεσταλμένος της Εταιρείας επέλεξε το συντομότερο, αλλά και πιο επικίνδυνο δρόμο, μέσω της Βλαχίας, η οποία είχε ήδη κυριευθεί από την εξέγερση του **Τούντορ Βλαντιμιρέσκου** και της Βουλγαρίας. Σύντομα, η επαφή της ηγεσίας της Φιλικής Εταιρείας με τον απεσταλμένο της διεκόπη. Για την τύχη του, μεταξύ των Φιλικών κυκλοφόρησαν διάφορες φήμες. Μία από αυτές καταγράφηκε από τον μεγάλο Ρώσο ποιητή **Α. Σ. Πούσκιν**, ο οποίος βρέθηκε κατά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης στο Κισινιόφ και έδειξε γι' αυτήν τεράστιο ενδιαφέρον και διάθεση συμπαράστασης. Στις «Σημειώσεις για την επανάσταση του Υψηλάντη», οι οποίες έχουν χωρίς αμφιβολία συνταχθεί από τον Α. Σ. Πούσκιν βάσει των διηγήσεων των ιδίων των πρωταγωνιστών στα γεγονότα, ειδικότερα αναγράφεται: «Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης τον Ιανουάριο του 1821 απέστειλε κάποιον Αριστείδη στη Σερβία, με την πρόταση επιθετικής και αμυντικής συμμαχίας μεταξύ αυτής της επαρχίας και εκείνου, του στρατηγού του ελληνικού στρατού. Ο Αριστείδης συνελήφθη από τον Αλέξανδρο Σούτσο και τα έγγραφά του, μαζί με το κεφάλι του, στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη». Ωστόσο, η εκδοχή αυτή ήταν αθεμελίωτη. Στην πραγματικότητα, όπως διαπίστωσαν Έλληνες ιστορικοί, ο Α. Παππάς συνελήφθη όχι στη Βλαχία, αλλά καθώς διέσχιζε το Δούναβη, στο οχυρωμένο νησί Αντά-Καλέ, που ανήκε στο πασαλίκι του Βιντίν. Τα έγγραφα που βρέθηκαν πάνω του στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Σε ό,τι αφορά την τύχη του απεσταλμένου της Εταιρείας, στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχουν δύο εκδοχές. Σύμφωνα με την πρώτη, ο Α. Παππάς αυτοκτόνησε αμέσως μετά τη σύλληψή του, ενώ, σύμφωνα με τη δεύτερη, βασανίστηκε και απαγχονίστηκε με διαταγή του πασά του Βιντίν. Όμως, ούτε η μία ούτε η άλλη ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Η πραγματική και εξίσου τραγική μοίρα του αγωνιστή για την ελευθερία της Ελλάδας στάθηκε δυνατόν να διευκρινιστεί από τη μελέτη των φακέλων της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι φυλάσσονται στο Αρχείο Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.

Ο Παππάς συνελήφθη ενώ μετέφερε επιστολές του Α. Υψηλάντη στο Σέρβο ηγεμόνα Μ. Ομπρένοβιτς και αποκεφαλίστηκε

Οι αναφορές του Γ. Α. Στρόγκανοφ κατά το 1821 συμπληρώνονταν κατά κανόνα από το «Δελτίο συμβάντων πρωτευούσης και παραληφθέντων εσωτερικών ειδήσεων». Σε ένα από αυτά τα δελτία, με ημερομηνία 28-29 Απριλίου (10-11 Μαΐου) 1821, υπάρχει η εξής καταγραφή: «Ορισμένοι Έλληνες, αγνώστων λοιπών στοιχείων, αποκεφαλίσθηκαν, μεταξύ των οποίων αρκετοί εργαζόμενοι στα υδραγωγεία, οι οποίοι κατηγορήθηκαν ότι ήθελαν να δηλητηριάσουν το νερό στην πρωτεύουσα, καθώς επίσης και ένας, στην κατοχή του οποίου είχαν ανευρεθεί επιστολές του Υψηλάντη προς τους Σέρβους». Ο άνθρωπος αυτός ήταν ο Αριστείδης Παππάς. Ένας από τους πιο δραστήριους και αφοσιωμένους «αποστόλους» της Φιλικής Εταιρείας εκτελέστηκε στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, δυόμισι μήνες αφότου έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Τελείωνε ο Απρίλιος του 1821 και η φλόγα της εθνικο-απελευθερωτικής εξέγερσης, στην προετοιμασία της οποίας ο Α. Παππάς είχε τόσο ενεργά συμμετάσχει, έκαιγε πλέον σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Το κείμενο έχει γραφτεί βάσει ρωσικών αρχειακών εγγράφων

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρς Γ.Λ., Πιτιγκόρσκι Γ.Μ.. Ορισμένα ζητήματα της ιστορίας της Φιλικής Εταιρείας υπό το φως των νέων δεδομένων των σοβιετικών αρχείων //Βαλκανικές Μελέτες, τ. 11: Πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές σχέσεις των λαών της ΕΣΣΔ και της Ελλάδος. XIX - XX αι. Μόσχα 1989.

Μετάφραση: Θανάσης Αυγερινός

Σχέδια της Φιλικής Εταιρείας με τον Καραγεώργη Σερβίας

Του MIODRAG STOJANOVIC
καθηγητή Φιλολογίας στην έδρα Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου

Μετά την αποτυχία και κατάρρευση της Πρώτης Σερβικής Εξέγερσης, στις 21 Σεπτεμβρίου 1813, ο **Καραγεώργης** (Καρατζόρτζε-Τζόρτζε Πέτροβιτς, 1762-1817), βρέθηκε επί αυστριακού εδάφους (στο Γκρατς). Κατόπιν αναχωρεί για το Χότιν της Βεσσαραβίας επί ρωσικού εδάφους. Ο Καραγεώργης παραδεχόταν πάντοτε ότι το έτος 1813 υπήρξε ανάξιο του σερβικού λαού, διότι αμαύρωσε και αφαίρεσε την αίγλη της δόξας που κέρδισε με πολύ αίμα. Για τους λόγους αυτούς, η φυγή από τη Σερβία, χωρίς καμία αμφιβολία, προκαλούσε ψυχικό άγχος στον Καραγεώργη. Ενιεινόταν η συνείδηση της ευθύνης του έναντι της πατρίδας και ήταν απόλυτα φυσικό που επιθυμούσε να απαλλάξει τον εαυτό του από τη λαϊκή καταγγελία για το γενικό κίνδυνο. Τελικά, ο Καραγεώργης πληροφορήθηκε ότι ο λαός είναι πρόθυμος να του τείνει και πάλι το χέρι και να του εμπιστευτεί την τύχη του. Γι' αυτό αποφασίζει να έλθει σε επαφή και να καταλήξει σε συμφωνία με τους εταιριστές, οι οποίοι προετοίμαζαν παμβαλκανική εξέγερση κατά της Τουρκίας και εναπόθεταν μεγάλες ελπίδες σ' αυτόν.

Οι σχέσεις του Καραγεώργη με τη Φιλική Εταιρεία μάς είναι γνωστές από τις αφηγήσεις από μνήμης του **Γεωργίου Λεβέντη**, οι οποίες σώζονται σε χειρόγραφο, το οποίο ο **Φιλήμων Ιωάννης** χρησιμοποίησε στην Ιστορία του και τις οποίες δημοσίευε η κόρη του Λεβέντη στη βιογραφία του πατέρα της (Κλειώ της Τεργέστης, αριθ. 215 και 216, 1865).

Ο Ελληνας Γεώργιος Λεβέντης το 1817 βρισκόταν στην υπηρεσία του Ρώσου γενικού πρόξενου στο Ιάσιο ως διερμηνέας. Ως εκ τούτου, ήταν καλά ενημερωμένος για τα σχέδια της Εταιρείας. Ενστερνίστηκε με θέρμη την ιδέα για την ταυτόχρονη εξέγερση στη Σερβία και στην Ελλάδα και ενδεχομένως στη Βλαχία και τη Μολδαβία. Προκειμένου να κερδίσει με το μέρος του τον Καραγεώργη για το ελληνικό σχέδιο επέλεξε το συμπαιριώτη του, τον πασίγνωστο **Γεωργάκη Ολύμπιο** (γνωστός στους Σέρβους ως Γιοργκάτσια).

Ο έμπιστος άνθρωπος της Εταιρείας, ο οποίος διατηρούσε εμπιστευτικές σχέσεις με τον Καραγεώργη της Σερβίας, δεν δυσκολεύτηκε καθόλου να πείσει τον ηγέτη (βοζντ) σχετικά με τις καλές προοπτικές των ελληνο-σερβικών επιχειρήσεων και για την ανάγκη να επανέλθει ο Καραγεώργης στη Σερβία. Το μόνο πράγμα που ζητούσε ο Καραγεώργης ήταν να τηρηθεί το σχέδιο υπό αυστηρότατη εχεμύθεια και ως προς τον πρίγκιπα της Μολδαβίας, όπως επίσης και ως προς τους Αυσιριακούς, έως ότου επανέλθει ο ίδιος στη Σερβία.

Μία ημέρα, στα τέλη Μαΐου, ο Καραγεώργης εξήλθε από το Χότιν σε ένα παραπλήσιο χωριό, δήθεν για περίπατο, και δεν επέστρεψε πλέον. Με διαβατήριο σε ξένο όνομα και μεταμφιεσμένος με βαμμένα τα άσπρα του μαλλιά με μαύρη μπογιά, διέφυγε από τη Βεσσαραβία.

Οταν πέρασε τον ποταμό Προύθο, ο Γεωργάκης τον υποδέχτηκε σ' ένα ορισμένο σημείο και νύχτα τον οδήγησε στο Γαλάτι -πάρκο κοντά στο Ιάσιο- στο σπίτι του **Κ. Υψηλάντη**. Τρεις φορές ο Λεβέντης είχε νυχτερινές συναντήσεις με τον Καραγεώργη. Στην πρώτη συνάντηση ήταν παρών και ο Γεωργάκης, και τότε ο Λεβέντης μύησε τον ηγέτη των Σέρβων στα μυστικά της Εταιρείας. Στη δεύτερη συνάντηση του προβλήθηκε το σχέδιο δουλειάς και δράσης στην πατρίδα και τελικά στην τρίτη συνάντηση έγινε λόγος για τα μέτρα ασφάλειας στη διάρκεια του ταξιδιού του για τη Σερβία. Για τη δουλειά αυτή ο Λεβέντης επέλεξε κάποιον **Μιχαήλ Λεονάρδο** από την Πελοπόννησο, ο οποίος ζούσε στο Ιάσιο ως προστατευόμενος των Ρώσων. Αυτός έπρεπε να

Ο Καραγεώργης Σερβίας. Δολοφονήθηκε στον ύπνο του και το κεφάλι του στάλθηκε στο σουλτάνο

προμηθεύσει και βγάλει διαβατήριο για το Μεχάντι και να γράψει στο διαβατήριο δύο ακόμη πρόσωπα ως δικούς του υπηρέτες, για να μπορέσει και' αυτόν τον τρόπο να περάσει μαζί του ο Καραγεώργης και ο γραμματέας του, **Ναούμ**. Για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ασφάλεια στη διάρκεια του ταξιδιού, ο Λεονάρδος έπρεπε να εκμισθώσει μία αρκετά μεγάλη άμαξα, στην οποία ο Σέρβος ηγέτης έπρεπε να ξαπλώνει ως ασθενής, ο οποίος ταξιδεύει για το Μεχάντι για θεραπεία. Μαζί τους ξεκίνησε και ο Γεωργάκης. Στις αρχές του Ιουνίου ξεκινούν μέσω Βουκοβίνας και Τρανσιλβανίας για το Μπανάτο με πρόθεση να φτάσουν στα σερβικά σύνορα.

Στις όχθες του Δούναβη, κοντά στην περιοχή του Σμεντέρεβο, στην πόλη Νόβα Παλάνκα (Ουί-Παλάνκα), ο Λεονάρδος κατορθώνει να πείσει τους εκ-

Ο Καραγεώργης εμπιστεύτηκε τον κουμπάρο του Βουλίτσεβιτς και τον ηγεμόνα Ομπρένοβιτς, αλλά αυτοί τον πρόδωσαν

μισθωμένους μεταφορείς, σε ένα κατάλληλο προς το σκοπό σημείο, δηλαδή εκεί όπου δεν μπορούσαν να τους δουν οι Αυστριακοί φρουροί, να περάσουν στην αντίπερα όχθη και να αποβιβάσουν στην τουρκική, αντίστοιχα σερβική πλευρά τον Καραγεώργη και τον γραμματέα του, Ναούμ.

Δύο-τρεις εβδομάδες πριν από την άφιξη του Καραγεώργη στη Σερβία, ο **Μίλος Ομπρένοβιτς**, ηγέτης της Δεύτερης Εξέγερσης των Σερβών (1815), πληροφορήθηκε, ότι ετοιμάζεται κάτι το σοβαρό στη χώρα. Ενημερώθηκε ότι στη Σερβία οι εταιριστές ετοιμάζουν πραξικόπημα και ότι αυτό θα ξεσπάσει την 1η Νοεμβρίου. Οτι, δηλαδή, οι εταιριστές, σύμφωνα με τα λόγια του Σέρβου ποιητή **Σίμα Μιλουτίνοβιτς**, «θέλουν με ξένα κεφάλια τον τοίχο να σπάσουν και τους φίλους, όχι τον εαυτό τους, στις σιαγόνες του κροκοδείλου να ρίξουν».

Περνώντας στη Σερβία, ο Καραγεώργης επισκέπτεται τον κουμπάρο του, **Βούιτσα Βουλίτσεβιτς**, και του λέει ότι έρχεται κατόπιν εντολής της Ρωσικής Αυλής, προκειμένου να ξεσηκώσει το λαό σε επανάσταση κατά της Τουρκίας και ότι στη συνέχεια θα καταφτάσει πολυάριθμος ρωσικός στρατός, για να βοηθήσει την επιχείρηση. Κατόπιν παρακάλεσε τον Βούιτσα να πληροφορήσει αμέσως τον πρίγκιπα Μίλος για την άφιξή του, καθώς και για τα σχέδια και να τον καλέσει να συναντηθούν και συνεννοηθούν.

Ο Μίλος συλλογιζόταν τρεις ημέρες τι να κάνει. Εάν ανταποκρινόταν στην πρόσκληση, αυτό θα σήμαινε ότι θα έριχνε σε οφθαλμοφανή καταστροφή και τον εαυτό του και τη χώρα. Γι' αυτό, καλεί τους

πρίγκιπες στο Βελιγράδι, εκθέτει ενώπιον αυτών όλη την υπόθεση και ζητεί να του δώσουν λύση. Αποφασίστηκε ομόφωνα να δολοφονηθεί ο Καραγεώργης. Κατόπιν αυτού, ο Μίλος ενημερώνει τον **Μαρασλή πασά** του Βελιγραδίου για την άφιξη του Καραγεώργη και για το τι αποφάσισαν να πράξουν με αυτόν.

Ο Μίλος πληροφορεί στις 7 Ιουλίου τον Βούιτσα για την απόφαση να δολοφονηθεί ο Καραγεώργης, με τα εξής λόγια:

«Εάν δεν προσκομιστεί τώρα το κεφάλι του Καραγεώργη στο Βελιγράδι, θα πρέπει να ξέρετε ότι θα πέσουν και το δικό μου και τα δικά σας κεφάλια και καταστροφή για ολόκληρο το λαό, συνεπεία αυτού, θα επακολουθήσει».

Πριν από τα χαράματα, στις 13 Ιουλίου, ο Καραγεώργης δολοφονήθηκε στον ύπνο (στο Ραντόβανσκι Λουγκ, κοντά στην πόλη Βέλικα Πλάνα). Το κεφάλι του και το κεφάλι του Έλληνα Ναούμ προσκομίστηκαν στο βεζίρη, στις 15 Ιουλίου. Αμέσως μετά, τα έγδαραν, τα στέγνωσαν και τα γέμισαν με βαμβάκι. Η δουλειά αυτή διήρκεσε δύο ημέρες και στις 17 Ιουλίου τα κεφάλια εστάλησαν στην Κωνσταντινούπολη. Το πτώμα του Καραγεώργη ετάφη κοντά στο σημείο όπου εκτελέστηκε η δολοφονία.

Σηματολόγιο του ναυάρχου Αποστόλη με σύμβολα της Φιλικής Εταιρείας

Το 1819 μεταφέρθηκε στην εκκλησία της Τοπόλα, όπου βρίσκεται το κληροδότημα του ηγέτη από το 1811, στο Οπλέναις, της περιοχής Σιουμάντια.

Οταν προσκομίστηκε το κεφάλι του Καραγεώργη ενώπιον του σουλτάνου, αυτός ακόμη υποψιαζόταν και δεν το πίστευε. Μόνο όταν του ανακοινώθηκε η μετάφραση της επιστολής του Μίλος προς τους λαϊκούς εκπροσώπους (βουλευτές), στην οποία τους πληροφορούσε για το συμβάν αυτό, ο σουλτάνος το πίστεψε.

Ο Μίλος Ομπρένοβιτς, σχετικά με το γεγονός αυτό, απομάκρυνε από τον εαυτό του κάθε συναίσθημα ευθύνης, φιλαρχίας και εκδίκησης, πεπεισμένος ότι κατ' αυτόν τον τρόπο απέτρεψε μεγάλη καταστροφή για τη Σερβία. Ο Ομπρένοβιτς έτρεφε ελπίδες ότι η Υψηλή Πύλη θα ερμηνεύσει την πράξη αυτή ως αναμφισβήτητο αποδεικτικό στοιχείο της αφοσίωσης και νομιμοφροσύνης αυτού και του λαού του και τελικά θα του χαρίσει τα προνόμια που ζητούσε για το σερβικό λαό.

Κοντά στην πόλη Βέλικα Πλάνα, στο χωριό Στάρο Σέλο, ήδη το 1810 ο Βούιτσα Βουλίτσεβιτς ανήγειρε την εκκλησία Βόκαϊνιτσα (Μεταμέλεια), προς εξαγνισμό από το στίγμα της αμαρτίας.

Ο Μίλος Ομπρένοβιτς ποτέ δεν εξέφρασε μεταμέλεια για την πράξη του αυτή. «Ας κρίνει ο καθένας αμερόληπτα», έλεγε αυτός, «εάν προς το καλό του λαού ενήργησα, είτε πάλι δολοφονία έπραξα. Ο ύψιστος Θεός το ξέρει καλύτερα και θα κρίνει δικαιότερα... Αιωνία του η μνήμη!».

Ο Ομπρένοβιτς ανεγνώρισε δημόσια τις υπηρεσίες του Καραγεώργη προς τη Σερβία μόλις το 1835, όταν χορήγησε σύνταξη στη χήρα του, ιδιαίτερα δε λίγο πριν πεθάνει, όταν την ημέρα του Αγίου Γεωργίου το 1859, «σεβόμενος τη μνήμη του μεγάλου ήρωα της νέας σερβικής ιστορίας, του αείμνηστου αφέντη ημών Καραγεώργη», του οποίου «τις υπηρεσίες προς την πατρίδα... πάντοτε με ευγνώμονη καρδιά εσέβετο», χορήγησε σύνταξη από το κρατικό ταμείο στις δύο θυγατέρες του.

Ο σερβικός λαός την εποχή εκείνη δεν έβλεπε στο πρόσωπο του Καραγεώργη έναν εχθρό, ο οποίος μπορούσε να οδηγήσει υπό ερωτηματικά το έργο του και την ειρήνη στη χώρα. Ο λαός δεν συλλογιζόταν και δεν έκρινε από πολιτική άποψη, αλλά ανθρωπιστικά. Αυτός τώρα έβλεπε στο πρόσωπο του Καραγεώργη το δικό του μεγάλο άνθρωπο, με μαρτυρικό φωτοστέφανο:

Να ζωντανέψει το λαό και το σταυρό να υψώσει.
Και των τυράννων τα δεσμά τα βάρβαρα να σπάσει,

όπως λέει το ποίημα του μεγάλου Σέρβου ποιητή, δεσπότη του Μαυροβουνίου **Πέταρ Πέτροβιτς Νιέγκος**, το οποίο μετέφρασε στην ελληνική γλώσσα ο δημοσιολόγος, **Κώστας Πασαγιάννης**, στο βιβλίο «**Σερβικά τραγούδια**».

Ο Μίλος Ομπρένοβιτς υπήρξε εκείνος που συνέβαλε τα μέγιστα ώστε να δημιουργηθεί ο θρύλος για τον Καραγεώργη. Αυτός του έβαλε το μαρτυρικό στεφάνι στο κεφάλι και τον έκανε τραγικό ήρωα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
– Μιχαήλ Λάσκαρις, Ελληνες και Σέρβοι κατά τους απελευθερωτικούς των αγώνας, 1804-1830, Αθήναι 1936.
– Mihailo Gavrilovic, Milos Obrenovic, I-III. Beograd.
– Dusan Lukac, Heterija i Karadjordje, I grcko-srpski simpozijum (1976), 153-159.

Εφοδιαστικό του Χριστόφορου Περραιβού ως Αρχηγού των Αφιερωμένων, γραμμένο ιδιόχειρα από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο)

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΣΤΑΜΕΛΟΥ
ιστορικού-Λογοτέχνη

Ο ΑΜΦΙΛΕΓΟΜΕΝΟΣ

Ένας από τους σημαντικότερους και πιο δραστήριους Φιλικούς, αλλά και μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, υπήρξε ο Ιθακήσιος **Νικόλαος Γαλάτης**, γόνος αρχοντικής οικογένειας και με ξεχωριστή παιδεία, γεννημένος το 1790-1794. Σύμφωνα με έγγραφα, αγγλικά και ρωσικά, του 1816-1817, αλλά και προσωπική του κατάθεση στις αγγλικές Αρχές της Επτανήσου, πριν φύγει για την Οδησσό (1816), έρχεται στην Αθήνα, όπου και γίνεται μέλος της Φιλομούσου Εταιρείας, υπηρετεί στην επτανησιακή εθνοφρουρά, και γνωρίζοντας καλά γαλλικά και ιταλικά, υπηρετεί για ενάμιση περίπου χρόνο, ως γραμματικός του **Αλή Πασά**.[1]

Ο Ν. Γαλάτης φθάνει στην Οδησσό στα 1816 κι αμέσως έρχεται σε επικοινωνία με τους πρωταγωνιστές της ίδρυσης της Φιλικής Εταιρείας. «Και' εκείνην δε την εποχήν (δηλ. 1816) –λέει ο **Εμμανουήλ Ξάνθος**– ήλθεν εις Οδησσόν κάποιος Νικόλαος Γαλάτης, όστις εκαυχάτο ότι ήταν συγγενής του Κόμητος **Καποδίστρια**, και ότι διά υποθέσεις σημαντικάς, είχε σκοπόν να απέλθη εις Πετρούπολιν προς αντάμωσίν του. Ο Σκουφάς, άγρυπνος παρατηρητής όλων των ομογενών, επρόσεξε και εις αυτόν, και φιλιωθείς μετ' αυτού εστοχάσθη να τον εισάξη εις την Εταιρείαν· και τω όντι, κατηχηθείς και μαθών την Αρχήν, υπεσχέθη μεγάλα πράγματα· ο Σκουφάς λοιπόν τον εφοδίασε με έξοδα και συστατικά εις τους εν Μόσχα **Τσακάλωφ**, **Κομιζόπουλον** και άλλους φίλους, οίτινες τον υπεδέχθησαν με πολλήν περιποίησιν και τον εσύστησαν εις τον Πρίγκηπα Αλέξανδρον Μαυροκορδάτον τον Φυραρήν και τον οποίον κατήχησεν εις την Εταιρίαν, της οποίας εδέχθη με μεγάλον ενθουσιασμόν το μυστήριον. Εφθασεν εκεί, αλλά με την κακήν και άφρονα διαγωγήν του ηνάγκασε την Διοίκησιν να τον αποπέμψη εκτός των συνόρων, και ούτος απήλθεν εις Μολδαυΐαν, όπου ευρισκόμενος κατεχράτο του μυστηρίου της Εταιρίας προς όφελος και ευχαρίστησιν των παθών του»[2].

Ο Φιλικός **Γεώργιος Λεβέντης**, που μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Ν. Γαλάτη, κατά την πα-

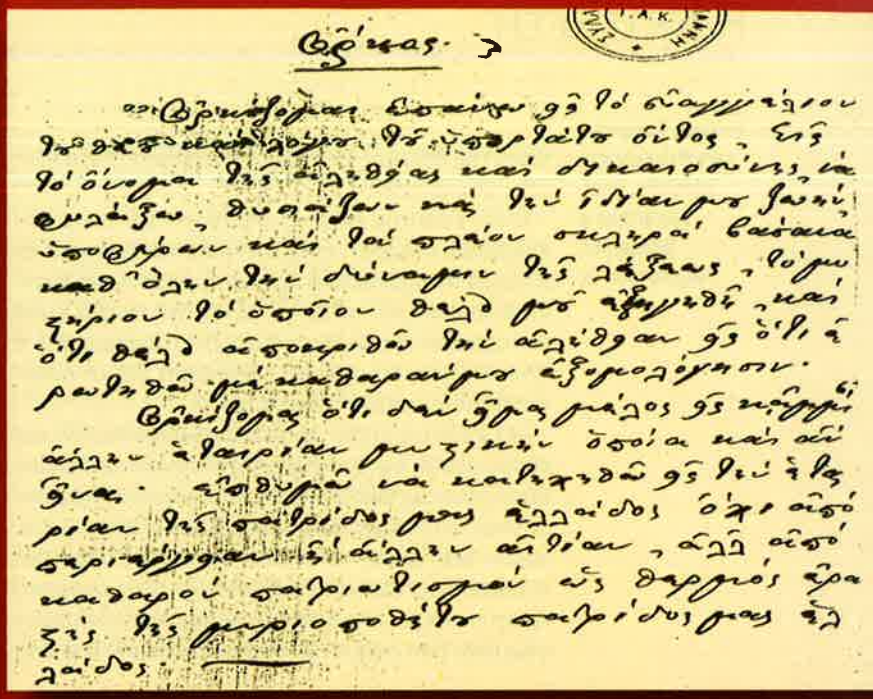

Αριστερά: Εφοδιαστικόν της Φιλικής Εταιρείας προς τον έμπορο Δημήτριο Κομνηνό από τη Λήμνο (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο). Επάνω, ο όρκος των Φιλικών (Γενικά Αρχεία του Κράτους)

ραμονή του στη Μολδαβία, τον κατηγορεί για τυχοδιωκτισμό, γράφοντας στα Απομνημονεύματά του.

«Του πολυθρυλήτου Γαλάτου ο βίος είναι λίαν περίεργος και τυχοδιωκτικός. Πρώτον μετέβη ούτος εις Οδησσόν περί τα τέλη του 1816, φορών άγγλου στρατιώτου στολήν· διά της σπανίας ευφυΐας του και της περί το λέγειν δεινότητος εφείλκυσε πολλούς προς εαυτόν και ταχέως εγένετο φίλος των εκεί μελών της αρχής, **Νικολάου Σκουφά**, Εμμανουηλ Ξάνθου και Αθανασίου Τσακάλωφ. Οι αγαθοί εκείνοι άνδρες, πιστεύσαντες εις τους λήρους του Γαλάτου, ανεκοίνωσαν αυτώ το μέγα μυστήριον και συμπερέλαβον αυτόν ως μέλος της αρχής, ελπίζοντες ότι θα συνετέλει εις του μεγάλου επιχειρήματος την αισίαν έκβασιν. Εν Πετρουπόλει εξετραχηλίσθη εις τοσαύτα πλημμελήματα, ώστε η ρωσική κυβέρνησις, ει και ανακαλύψασα τα κατά την εταιρίαν εκ των συλληφθέντων εγγράφων του, ηρκέσθη μόνον ίνα αποπέμψη αυτόν εκ Ρωσίας, τον συνέστησε δε πάνυ γενναίως και φιλανθρώπως προς την εν Μολδαβία αρχήν, υπολαβούσα τας περί εταιρίας ιδέας του ως κενά πλάσματα νεανικής φαντασίας. Καθ' υπερβολήν άσωτος ων, συνεχώς περιέπιπτεν εις αξιοποίνους και επιφόβους παρεκιροπάς, ο δε φιλογενής Λεβένης αξίωσε εφιλοτιμήθη και εσπούδασεν ίνα προλάβη ή επανορθώση τας αδικοπραγίας και την απληστίαν του, δαπανήσας εν όλω πλείονας των 40.000 ολλ. φλωρίων ▶

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΑΛΑΤΗΣ

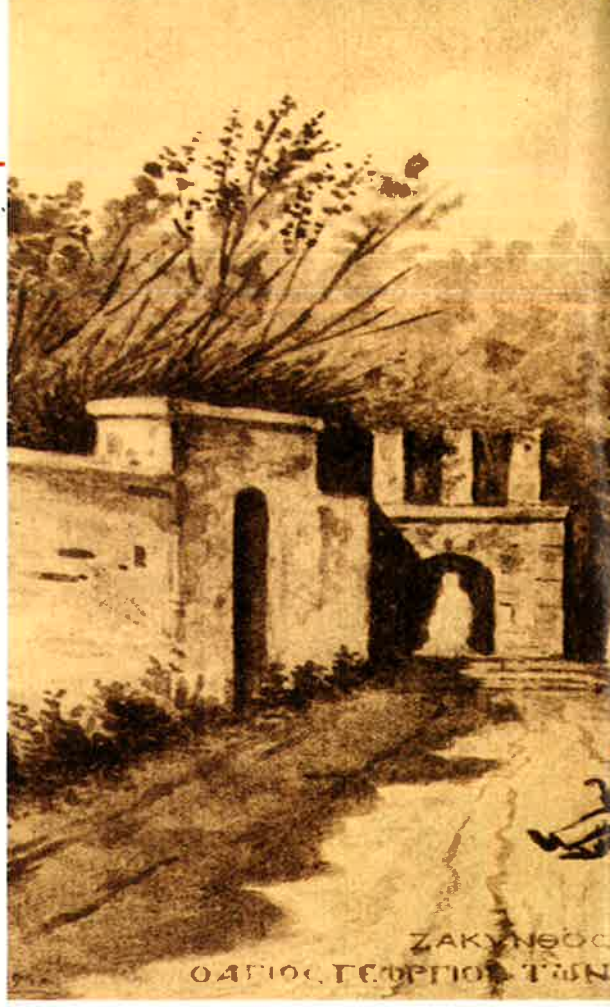

Ο Αγιος Γεώργιος των Φιλικών στη Ζάκυνθο, όπου ορκίστηκε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης

χάριν της Φιλικής Εταιρίας, ης τα συμφέροντα εξετίθει και εζημίου ο Γαλάτης».[3]

Ο Ν. Γαλάτης κατά τη μετάβασή του στην Πετρούπολη, στα 1817, είτε με εντολή της Αρχής ή από δική του πρωτοβουλία, θα συναντήσει τον Ιωάννη Καποδίστρια και θα του προτείνει να αναλάβει την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας, πράγμα που ο Καποδίστριας θα αρνηθεί. Αφηγείται για τη συνάντηση αυτή ο Καποδίστριας.

«Ο Γαλάτης ήλθε λοιπόν εις Πετρούπολιν και παρουσιάσθη εις εμέ. Εφερε την στολήν της Ιονίου Εθνοφυλακής και ετιτλοφορείτο κόμις! Η εμφάνισίς του, οι τρόποι του και οι πρώτοι του λόγοι μοι έκαμαν κατ' αρχάς να νομίσω ότι ο νέος ούτος ήτο τυχοδιώκτης. Εν τούτοις αι εξηγήσεις ας εφαίνετο επειγόμενος να μοι δώση με ήγαγον να μεταβάλω γνώμην. Τον άφησα να ομιλήση και τότε ενόησα

Η πρόταση στον Καποδίστρια για την ανάληψη της αρχηγίας της Φιλικής Εταιρείας έγινε από τον Νικόλαο Γαλάτη, το 1817

ότι επρόκειτο περί πράγματος σοβαρωτέρου. Πράγματι ο Γαλάτης ήτο απεσταλμένος μυστικής εταιρείας αποτελουμένης αποκλειστικώς εξ Ελλήνων οι οποίοι εσχεδίαζον να ελευθερώσουν διά γενικής εξεγέρσεως την πατρίδα των εκ του τουρκικού ζυγού. Ο Γαλάτης ήρχετο να μοι προτείνη να γίνω αρχηγός της εταιρείας ταύτης και να διευθύνω συνεπώς τας ενεργείας της. Μοι προέτεινε να μοι αναγνώση τας οδηγίας και πάντα τα έγγραφα ων ήτο κομιστής».[4]

Ο Γαλάτης, που τον παρακολουθούσε η ρωσική Αστυνομία, θα συλληφθεί τότε και θα υποχρεωθεί να καταφύγει στη Μολδαβία. «Η ανάκρισις και τα έγγραφα, άτινα εκόμιζεν ο Γαλάτης, απεκάλυπταν τα σχέδια της μυστικής εταιρείας», γράφει ο Καποδίστριας.[5] Το γεγονός φανερώνει τουλάχιστον επιπολαιότητα από μέρους του Γαλάτη, που φαίνεται πως ενεργούσε χωρίς τις απαραίτητες προφυλάξεις και με κάποιον επικίνδυνο παρορμητισμό.

«Ο Γαλάτης, γενόμενος Εταίρος, –λέει ο **Ιωάννης Φιλήμων**– έδειξεν απαραδειγμάτιστον ενθουσιασμόν, τον οποίον υπεστήριζε το παρρησιαστικόν και τολμηρόν πνεύμα του. Υπέσχετο ως κατορθωτά όχι μόνον τα δύσκολα, αλλά και τα φύσει ακατόρθωτα».[6]

Αυτή η αυτοπεποίθηση και ο ενθουσιασμός θα τον οδηγήσουν σε περισκεψίες και ακρότητες, τις οποίες επισημαίνει και ο Φιλήμων, γράφοντας:

«Τα πάθη εκείνα, όσα γεννώνται από την μεταξύ των δυνάμεων και των επιθυμιών ανισότητα, σύρουσι τον άνθρωπον εις τας μεγαλυτέρας παραδρομάς και αιοπίας. Τοιούτος δείκνυται ο Γαλάτης εις την εποχήν αυτήν (δηλαδή κατά την παραμονή του στην Πετρούπολη). Επιρρεπής και εις το καλόν και εις τον κακόν επίσης, κενόδοξος και αχαλίνωτος από το ορμητικόν του πνεύμα, δεν αφήκε τίποτε, απ' όσα εδύναντο να ριψοκινδυνεύσωσι βεβαίως την υπόληψιν και ύπαρξιν της αρτιπαγούς Εταιρίας! Εκτίνει, όπου υπάγει, τους προσηλύτους· κατηχεί τον γηραιόν ηγεμόνα Α. Μαυροκορδάτον (τον Φυραρήν) και πολλούς μεγαλεμπόρους, και εμπνέει σέβας ενταυτώ και έκπληξιν εις όλους».[7]

Εκτός από τον Α. Μαυροκορδάτο, κατά τον **Τ. Κανδηλώρο**, ο Γαλάτης θα κατηχήσει στη Μόσχα τον **Νικόλαο Πατσιμάδη**, τον **Κωνσταντίνο Πεντεδέκα** και τον **Μάνθο Ριζάρη**. «Και οι τέσσερες ούτοι, εκ των επιφανεστέρων εν Μόσχα Ελλήνων, υπήρξαν και εκ των δραστηριωτέρων μελών της Φιλικής Εταιρίας, επομένως οφείλεται εθνική ευγνωμοσύνη εις τον Γαλάτην, διότι πρώτος αυτός διέσπασεν εν Μόσχα τους πάγους του Βορρά, κατηχήσας σπουδαία και πανελληνίου φήμης πρόσωπα», λέει ο Τ. Κανδηλώρος. Για να ολοκληρώσει: «Δεν είχεν όμως ο Γαλάτης μόνον δυστυχώς δραστηριότητα. Είχε και ικανήν πονηρίαν μετέχων των αρετών και των κακιών του παλαιού Αλκιβιάδου».[8]

Η αναγκαστική φυγή του από την Πετρούπολη

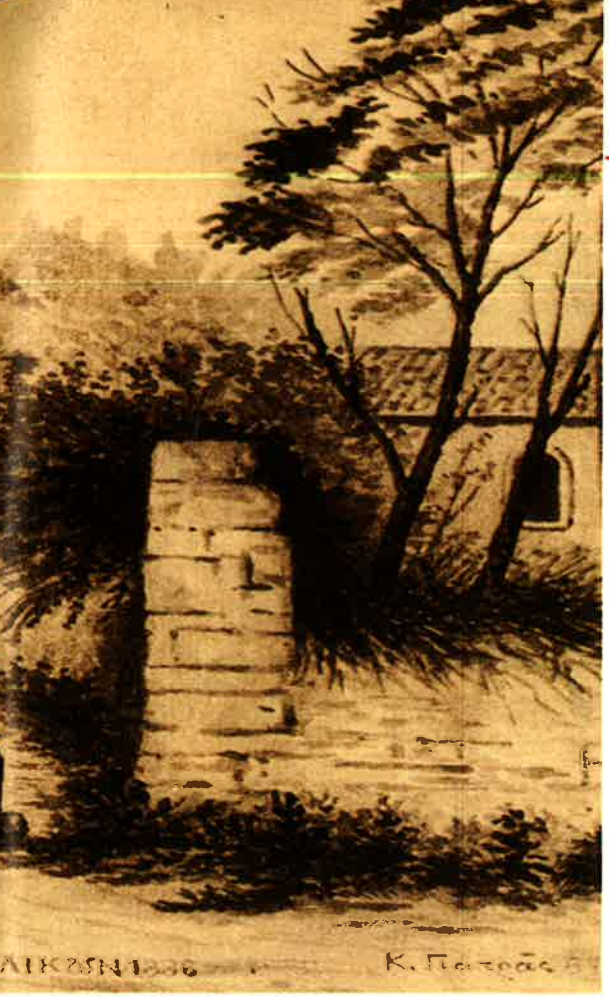

και η εγκατάστασή του στη Μολδαβία θα ταυτισθούν με τις υποψίες που άρχισαν να έχουν κορυφαία μέλη της Φιλικής για πιθανότητα να προδώσει μυστικά της Αρχής, από απερισκεψία ή φιλοχρηματία. Ο ίδιος πάντως συνεχίζει τις κατηχήσεις, χωρίς όμως να παίρνει και τα απαραίτητα μέτρα προφύλαξης.

Απίθανος πρέπει να θεωρηθεί ο ισχυρισμός του **Αμβροσίου Φραντζή** ότι ο Γαλάτης, τον οποίον χαρακτηρίζει «ασήμαντον νέον και άσωτον υπέρ το δέον», αλλά που είχε «μεγάλην εμπειρίαν και επιτηδειότητα», κατά τη σύντομη παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη, στα 1818, «διά να δίδη φόβον εις τους εφόρους υπήγαινε συχνάκις εις τον Χαλέτ εφέντην (πρόεδρον όντα του οθωμανικού υπουργικού συμβουλίου)».[9]

Η απώλεια κάποιων εγγράφων, η αθρόα εγγραφή μελών στη Μολδαβία, παρά την εντολή της Αρχής να είναι περιορισμένη και ιδιαίτερα μυστική, και που μερικοί πίστευαν ότι γινόταν για την είσπραξη συνδρομών, οι συχνά απερίσκεπτες κινήσεις του και εξομολογήσεις του ανησύχησαν τους κορυφαίους της Φιλικής, ότι πιθανόν ο Γαλάτης, με την όλη συμπεριφορά του, μπορούσε να προξενήσει ολέθρια αποτελέσματα στους στόχους της Φιλικής Εταιρείας. Ο **Θ. Νέγρης**, με γράμμα του από το Ιάσιο (12 Απριλίου 1819), προς την Αρχή, επισημαίνει τη γενικότερα επιζήμια αποστολή «του μισογενούς τέρατος», καθώς αποκαλεί τον Γαλάτη, κατά τη δίχρονη παραμονή του εκεί.[10] Ο θάνατος του Σκουφά, στα 1818, επιταχύνει τις εξελίξεις για την τύχη του Γαλάτη. Έτσι, στα μέσα του 1819, αποφασίζεται η εκτέλεσή του, με τη συγκατάθεση του Τσακάλωφ, του Ξάνθου, του **Π. Αναγνωστόπουλου** και πιθανώς και του **Π. Σέκερη**. Ο Γαλάτης παγιδεύεται από τον Τσακάλωφ, με την πρόταση ότι οι ανάγκες της Εταιρείας, ύστερα από έγγραφα οπλαρχηγών του Μοριά, επιβάλλουν τη μετάβαση του ιδίου και ορισμένων άλλων, ανάμεσά τους και ο Γαλάτης, στη Μάνη. Ήθελαν να τον δολοφονήσουν στην Ελλάδα και όχι στη Μολδαβία ή στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που μπορούσε να προκαλέσει μεγαλύτερη αναταραχή στους κόλπους της Εταιρείας. Τη συνέχεια της δραματικής πορείας προς το θάνατο, μας περιγράφει ο Ξάνθος.

«Εν ω δε ο Ξάνθος ήτο εις το Πήλιον όρος, είχε επιστρέψει ο Πεντεδέκας από την Βλαχίαν μετά του ρηθέντος Γαλάτη· τούτον οι εκεί (δηλαδή στην Κωνσταντινούπολη) Τσακάλωφ, Αναγνωστόπουλος και Σέκερης υπεδέχθησαν φιλικώς και επεριποιούντο με καλόν τρόπον, αλλ' αυτός κακοήθης ων, ωφελείτο από την περίστασιν

Ο Γαλάτης ήταν μορφωμένος, ικανός και δραστήριος, αλλά η συμπεριφορά του κρίθηκε επικίνδυνη για την Εταιρεία

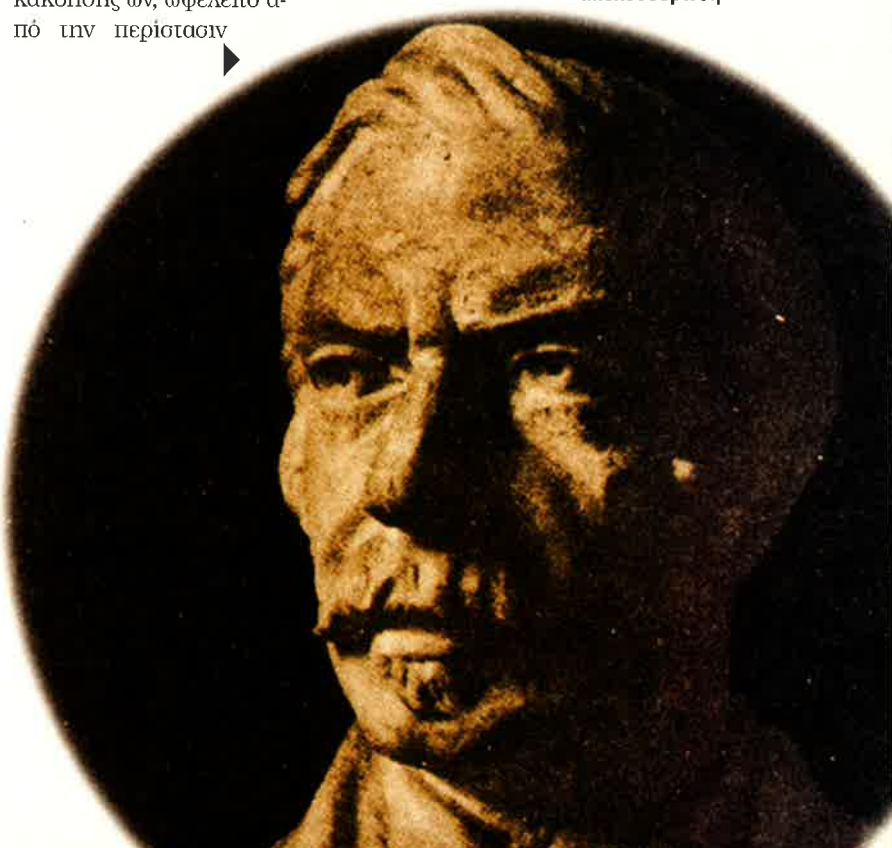

Ο Φιλικός Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, ο οποίος ήρθε σε ρήξη με τον Ξάνθο μετά την απελευθέρωση

των τρεχόντων πραγμάτων, διά να ενοχλή όσους εγνώρισεν αδελφούς της Εταιρίας, βιάζων αυτούς να του δίδωσι χρήματα επί τη απειλή προδοσίας. Εκείνοι δε φοβούμενοι, και δικαίως, τω έδιδον μεν, αλλ' εταράττοντο διά την τοιαύτην φρικτήν κακοήθειαν και πολλά παράπονα κατ' αυτού εγίνοντο, ώστε ο Τσακάλωφ και ο **Δημητρακόπουλος** (ο επιστρέψας εκ της Μάνης με γράμματα του ηγεμόνος **Πέτρου Μαυρομιχάλη** προς την Αρχήν) τον κατέπεισαν να επιβιβασθή με αυτούς διά την Μάνην, ως και έγινε. Φθάσαντες δε εις Υδραν και εκείθεν μεταβαίνοντες διά τας Σπέτσας και μη υποφέροντες αφ' ενός την κακίαν και διαφθοράν του, προβλέποντες δε αφ' εφενός οι εταιρισταί, και το τόσον μεγά δυσκατόρθωτον έργον προχωρήσαν επί τοσούτον κατ' ευχήν, δυνάμενον ευκόλως να ματαιωθή, μη φυλαττωμένης της απαιτουμένης εχεμυθίας, δύο

Ο Δημητρακόπουλος δολοφονεί τον Γαλάτη, το 1819, στην Ερμιόνη, κατ' εντολήν των Τσακάλωφ, Ξάνθου και Αναγνωστόπουλου

κακών προκειμένων, απεφάσισαν υπέρ της σωτηρίας των πολλών, να θυσιάσωσιν ένα, και τω όντι τον εφόνευσαν εις την Ερμιόνην (Καστρί), όπου προς επίσκεψιν τινών ερειπίων είχαν υπάγει· αυτοί δε κατέφυγον εις την Μάνην».[11]

Ο Ξάνθος προσπαθεί να αποποιηθεί την ευθύνη για την εκτέλεση του Γαλάτη και λέει ότι ο φόνος αποφασίστηκε στην Ερμιόνη, ενώ είναι, από διάφορες πηγές, γνωστό πως η εκτέλεση είχε προαποφασισθεί στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Ιωάννης Φιλήμων, αναφερόμενος στην εκτέλεση του Γαλάτη, το Νοέμβριο του 1819, γράφει.

«Αυτός (ο Τσακάλωφ) και ο Γαλάτης βηματίζονται εις παραλληλόγραμμον. Εφθασαν εις εν κοίλωμα, όπου ο Δημητρακόπουλος ειδοποιεί τον πρώτον, ότι είναι η ώρα. Ο Τσακάλωφ εντεύθεν δεν προοδεύει, υποκρινόμενος ότι παρατηρεί τι. Ο Δημητρακόπουλος λαμβάνει την θέσιν του και πυροβολεί τον Γαλάτην. Αυτός και πληγωμένος αποσύρει το ξίφος, και ορμά κατά μέτωπον προς τον φονέα του, όστις τον πυροβολεί εκ δευτέρου εις το στήθος και τον θανατώνει.

Ο Γαλάτης έζησεν ως 1/4 της ώρας. Κατά τας τελευταίας ταύτας στιγμάς του εφώναξε δακρυρροών: "Αχ! Μ' εφάγατε! Τι σας έκαμα;". Ο Δημητρακόπουλος συντρίβεται και περιχέεται από δάκρυα. Πλησιάσας δε τον ψυχορραγούντα, λέγει· "Ω, δυστυχή άνθρωπε. Τα δάκρυά μου είναι μάρτυς της καρδίας μου, ότι σ' ελυπούμην· αλλά πώς άλλως ήτο δυνατόν να γλυτώσωμεν από την ανοικονόμητον κακίαν σου;"».

Ο αδελφός του **Αλέξανδρου Υψηλάντη**, ο **Νικόλαος**, χαρακτηρίζει τον Γαλάτη «επικίνδυνο», υπογραμμίζει «την ξεδιάντροπη επιδειξιομανία του», αλλά δεν δικαιολογεί το φόνο του. Σημειώνει, αναφερόμενος στο θάνατό του.

«Καθώς αγωνιζόταν ν' αγκαλιάσει το δέντρο, το μοναδικό μάρτυρα που θα μαρτυρήσει μετά το θανατό του την αθωότητά του, την πίστη του και το ζήλο του για την πατρίδα, ένα τρομπόνι ρίχτηκε στην πλάτη του από ένα φίλο. Είναι αυτό το ίδιο δέντρο που, με τα πυκνά και σκοτεινά κλαριά του, σκεπάζει τώρα τη στάχτη του και που στον αυλακωμένο από τον κεραυνό κορμό του αρκετοί από τους συμπολίτες του πρότειναν, αντί επιταφίου, να χαραχτούν τα τελευταία λόγια που πρόφερε παραδίνοντας το πνεύμα: Τι σας έκαμα;»[13]

Ο **Τόμας Γκόρντον** (Thomas Gordon) αποδίδει ευθύνες για τη δολοφονία και στον Αλέξανδρο Υψηλάντη, που έγινε Φιλικός στις αρχές του 1820 και αργότερα Γενικός Επίτροπος της Φιλικής Εταιρείας, λέγοντας:

«Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο φόνος αυτός οργανώθηκε από τους κυριότερους Φιλικούς, και δεν έλειψαν εκείνοι που τον απέδωσαν στον Υψηλάντη, επειδή, σύμφωνα με τη δική τους εκδοχή, έβλεπε στο πρόσωπο του Γαλάτη έναν αντίζηλο που του αμφισβητούσε το προβάδισμα, και με τον οποίο

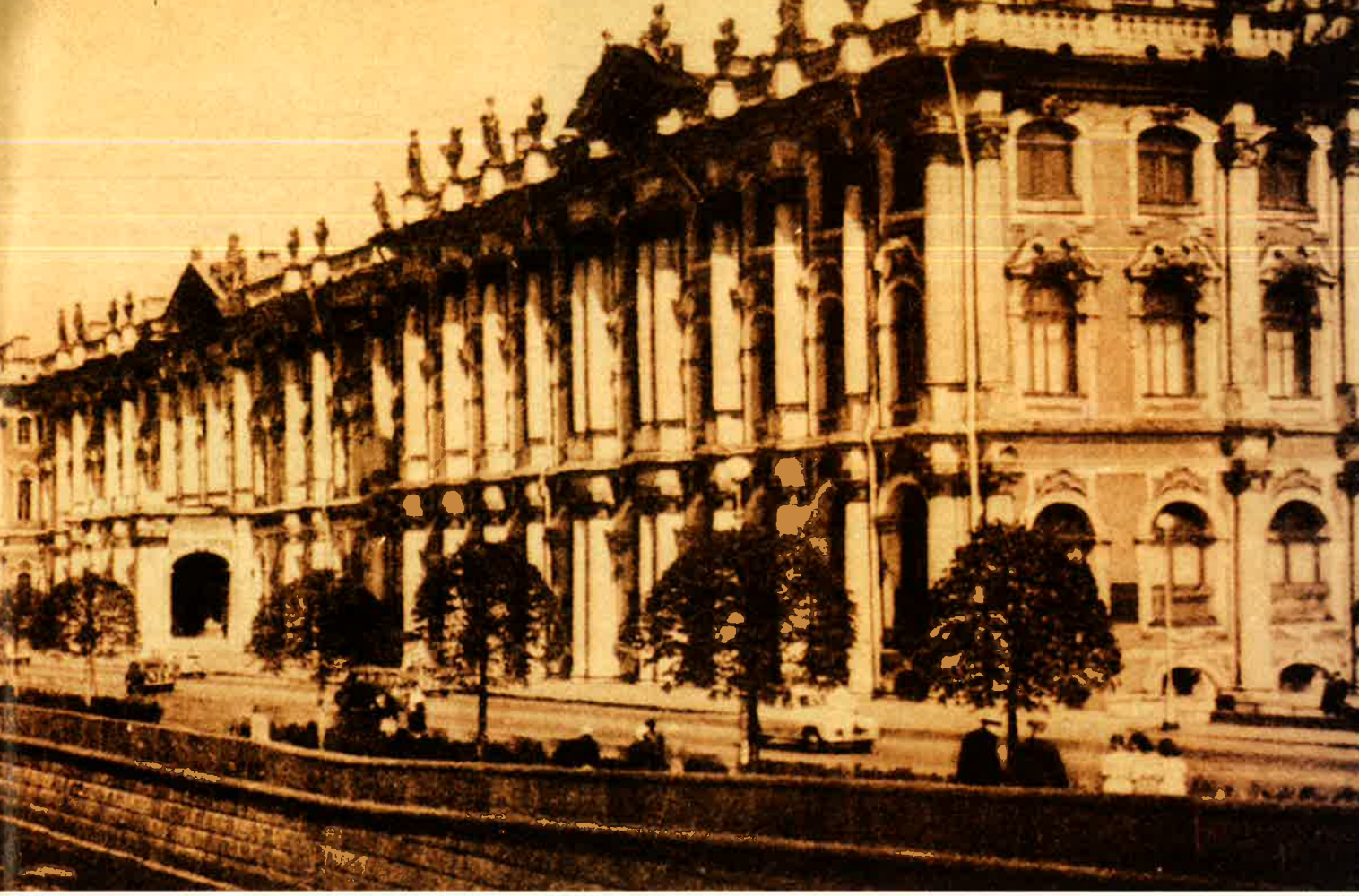

Τα χειμερινά ανάκτορα στην Πετρούπολη. Στα συνεχόμενα με τ' ανάκτορα παραπήγματα της αυτοκρατορικής φρουράς συναντήθηκε ο Ξάνθος με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον έπεισε ν' αναλάβει την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας

είχε κιόλας μαλλώσει σχετικά με τη διάθεση των αποθεμάτων της Εταιρείας».[14]

Την κατηγορία ότι ο Αλ. Υψηλάντης γνώριζε για τις δολοφονίες Φιλικών, όπως αυτή του Γαλάτη, αλλά και του Καμαρινού και του Ιπαίρου, υποστηρίζει και ο **Φίνλεϊ**, διευκρινίζοντας πως «οι μυστικές εταιρείες υποθάλπουν συνήθως και καλλιεργούν εσωτερικές ραδιουργίες».[15]

Ο Ν. Γαλάτης, τον οποίο ο Σπυρίδων Τρικούπης χαρακτηρίζει «νέον πνευματώδη, αλλ' άσωτον και κομπαστήν»[16], πλήρωσε με τη ζωή του τον παρορμητισμό, την απερισκεψία του και τη φιλοχρηματία του, που επισημαίνουν συνεργάτες του και ιστορικοί. Σε μια εποχή τόσο ταραγμένη, γίνονται και υπερβολές και οι αιτίες που οδηγούν σε χαρακτηρισμούς, όπως αυτή του Γαλάτη ως «προδότη», συνδέουν τη διαύγεια, με το ημίφως και τη σκιά. Η δολοφονία έγινε, όπως έχει τονισθεί, για να μην διακινδυνεύσουν πρόσωπα, αλλά και η ίδια η πορεία προς την εξέγερση. Είναι εκείνο που χαρακτηριστικά σημείωσε ο Ξάνθος: «Απεφάσισαν (δηλ. βασικά στελέχη της Φιλικής) υπέρ της σωτηρίας των πολλών να θυσιάσωσιν ένα».[17]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, «Προεταιριστικές δραστηριότητες του Φιλικού Νικολάου Γαλάτη», Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών, Ε (1974-1975), σ. 366-370.
2. Εμμανουήλ Ξάνθος, Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρίας, έκδοσις δευτέρα, Αθήνα 1939, σ. 32-33.
3. Τάσος Βουρνάς, Φιλική Εταιρία, Αθήνα (1982), σ. 269-270.
4. Αυτοβιογραφία Ιωάννου Καποδίστρια, εισαγωγή-μετάφρασις-σχόλια Μιχαήλ Λάσκαρι, δευτέρα έκδοσις, Αθήναι 1968, σ. 82-83.
5. Αυτοβιογραφία Ιωάννου Καποδίστρια, σ. 86.
6. Ιωάννης Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρίας, εν Μανωλία 1834, σ. 182.
7. Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρίας, σ. 183.
8. Τάκης Χ. Κανδηλώρος, Η Φιλική Εταιρία, 1814-1821, εν Αθήναις 1926, σ. 127.
9. Αμβρόσιος Φραντζής, Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος, τόμος πρώτος, εν Αθήναις 1839, σ. 78.
10. Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, τομ. Α', Αθήναι 1859, σ. 141.
11. Ξάνθος, Απομνημονεύματα, σ. 37-38.
12. Φιλήμων, Δοκίμιον Ιστορικόν περί Φιλικής Εταιρίας, σ. 229-230.
13. Απομνημονεύματα του πρίγκηπος Νικολάου Υψηλάντη, μετάφραση-προλεγόμενα και σχόλια Ελευθέριος Μωραϊτίνης-Πατριαρχέας, Αθήνα 1986, σ. 119-121.
14. Thomas Gordon, Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, Βιβλίο Α', τόμος 1, μετάφραση Φρίξος Βράχας, Αθήνα χ.χ., σ. 16.
15. Γεώργιος Φίνλεϋ, Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, τόμος Α', μετάφραση Αλίκη Γεωργούλη, θεώρηση Ελένης Γαρίδη, επιμέλεια-συμπληρώσεις-σχολιασμός Τάσος Βουρνάς, Αθήνα χ.χ., σ. 165.
16. Σπυρίδων Τρικούπης, Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, έκδοσις της εκατονταετηρίδος μετά προλόγου Κωστή Παλαμά, τόμος Α', Αθήναι 1926, σ. 16.
17. Ξάνθος, Απομνημονεύματα, σ. 38. Για το Ν. Γαλάτη, βλ. και, Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, Η Φιλική Εταιρεία, Αθήναι 1964, σ. 36-37. ■

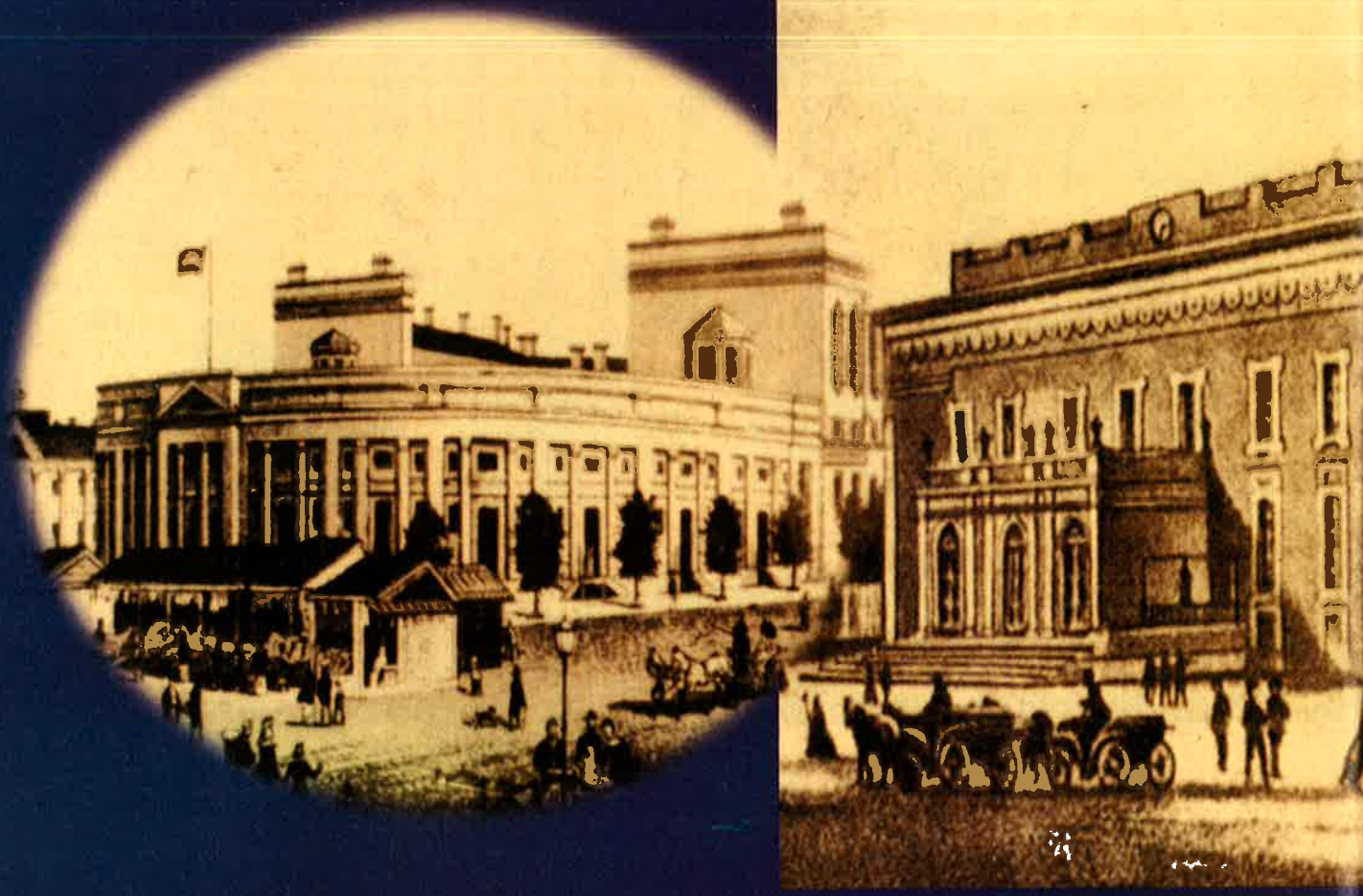

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΩΝ

Της ΑΝΝΑΣ ΤΑΜΠΑΚΗ
αναπληρώτριας καθηγήτριας του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών

Πώς; Μειδιάς; Μετάδωσε, ω! Ελλάς, μετάδωσε εις τον φίλον σου την χαράν σου. Δείξε με το κέντρον των ελπίδων σου.

— Το κέντρον των ελπίδων μου, ω! ξένε (πρόκειται για Ρώσο περιηγητή), δεν είναι μόνον πιθανόν αλλά και βέβαιον. Ιδέ τα τέκνα μου ταύτα... ιδέ (η Ελλάς παίρνει τον περιηγητή από το χέρι, τον οδηγεί σε σπήλαιο, στο οποίο αναγράφονται επάνω σε στήλη τα ονόματα των ευεργετών του Γένους και του διηγείται τις λαμπρές τους πράξεις για το φωτισμό και την ανάστασή της). Αυτοί, μεταξύ των άλλων, αγωνίζονται να συστήσωσι και *θέατρον*, όπου παριστανόμεναι αι υψηλαί αρεταί των περικλεών προπατόρων των θέλουσι τους κινεί εις συμπαθητικήν συναίσθησιν και εις μίμησιν... Τέλος αυτοί αγωνίζονται να με αναστήσωσι...».

Πρόκειται για απόσπασμα από το έργο *Η Ελλάς και ο Ξένος*' του επιφανούς Φιλικού και αγωνιστή **Γεωργίου Λασσάνη.** Παίχτηκε το 1819, στην Οδησσό, μέσα στο γενικότερο κλίμα παιριωτικού ενθουσιασμού που σφράγισε τη θεατρική δραστηριότητα των προεπαναστατικών χρόνων. Η έντονη και σα-

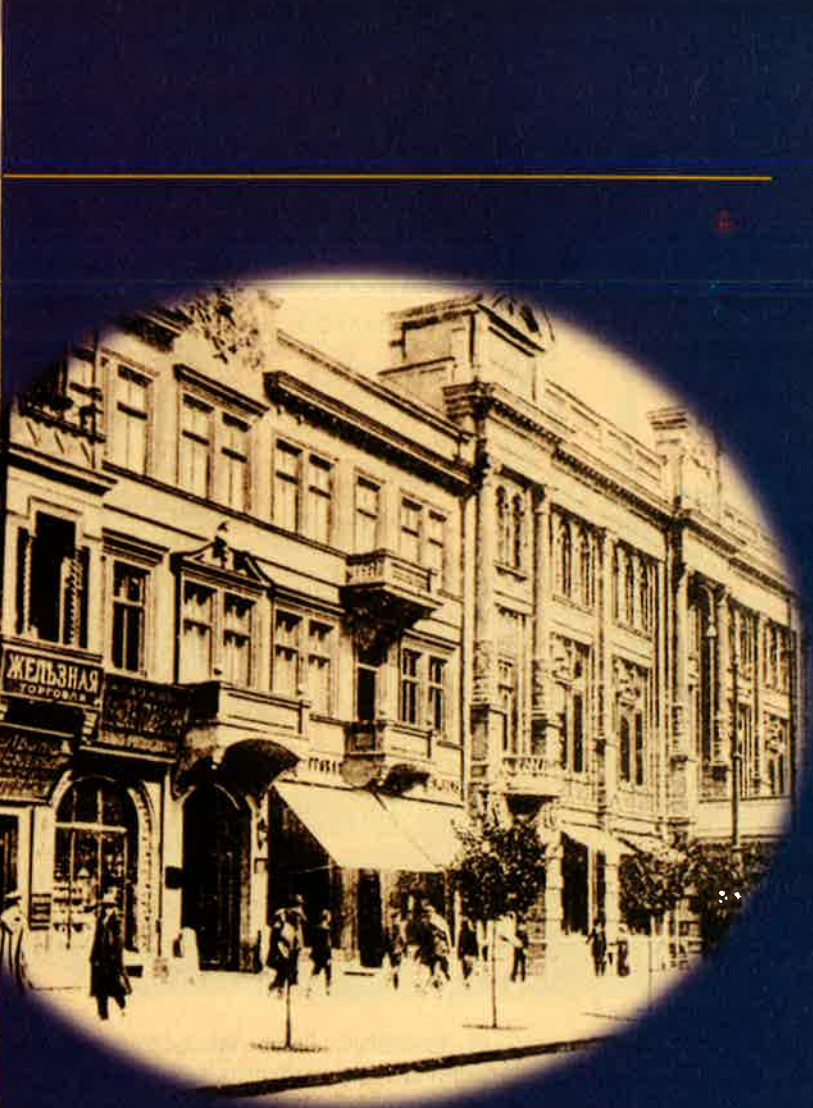

ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΟΔΗΣΣΟ

φής ιδεολογική χροιά, καθώς και ο εθνεγερτικός χαρακτήρας των παραστάσεων εκείνης της περιόδου έχουν εξαντλητικά συζητηθεί από τους μελετητές. Πλείστες όσες μαρτυρίες –προέρχονται κυρίως από επιστολές, οι οποίες καταχωρίζονται στα φιλολογικά περιοδικά της εποχής– βεβαιώνουν για τον ειλικρινή και βαθύ ενθουσιασμό, που, συνδυασμένος με αισθήματα φιλοπατρίας, διακατείχε και εμψύχωνε τους θεατές κατά τη διάρκεια αυτών των ερασιτεχνικών, εν πολλοίς, παραστάσεων. Γιατί, ας σημειωθεί πως οι πρώτες θεατρόφιλες ομάδες στο Βουκουρέστι, στο Ιάσιο και αλλού, συγκροτήθηκαν από μαθητές των εκεί ελληνικών σχολείων και από τους διδασκάλους τους. Η ωρίμανση της δραματουργικής αντίληψης και η θεατρική πραγμάτωση που συντελείται τότε, σε πλήρη αρμονία με το ξεδίπλωμα και τη ριζοσπαστική κορύφωση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αποκρυσταλλώνονταν, θα λέγαμε, με κάθε παράσταση, σε μια συμβολική και πρώιμη επαναστατική πράξη.

Αναφέρθηκα στο φυτώριο, που υπήρξαν τα σχολεία εκείνη την κρίσιμη εποχή. Σε αυτά ακούστηκαν, με την παρότρυνση και την καθοδήγηση των διδασκάλων, οι πρώτες δραματοποιημένες απαγγελίες· εκεί δόθηκαν οι πρώτες παραστάσεις. Οι μαθητές αποτελούσαν το έμψυχο δυναμικό που στελέχωσε τους ερασιτεχνικούς θιάσους. Η ανάπτυξη της θεατρικής δραστηριότητας συνδέθηκε βαθιά και ουσιαστικά με την Παιδεία. Η αναβίωση της κλασικής τραγωδίας και τα πολλαπλά ηθικοπολι-

Στο κέντρο, το θέατρο της Οδησσού, όπως ήταν εκείνα τα χρόνια. Αριστερά, το ελληνικό παζάρι της πόλης. Δεξιά, η οδός των Ελλήνων.

Ολοσέλιδη χαλκογραφία, που προτάσσεται στο θεατρικό μονόπρακτο του Φιλικού Γ. Λασσάνη «Ελλάς»

τικά οφέλη που αντλούνται από αυτήν απασχολούσα έντονα την πνευματική κοινότητα των σχολείων. Οι αναγνώσεις (απαγγελίες) και η διδασκαλία τραγωδιών στο σχολικό περιβάλλον ξεπέρασαν γεωγραφικά κατά πολύ τα όρια των ηγεμονιών. Στα χρόνια μάλιστα πριν από την έκρηξη της Επανάστασης (1818 με 1820), έγινε ολοφάνερη μια ενθουσιώδης δυναμική ευγενούς άμιλλας. Στις Κυδωνίες, για παράδειγμα, δόθηκαν στο σχολείο θεατρικές παραστάσεις της *Εκάβης* και του *Φιλοκτήτη*. Στην Κωνσταντινούπολη, στο σπίτι του **Μάνου**, στα Θεραπειά, μαθητές από τη Σχολή των Κυδωνιών παρουσίασαν σκηνές από τους *Πέρσες* του *Αισχύλου*, ενώ σχολίαζε ο διδάσκαλός τους, ο γνωστός λόγιος **Κ. Οικονόμος**. Στο Αργος, την ίδια χρονιά (1820), οι μαθητές του εκεί σχολείου απαγγέλλουν στον **κόμη Μαρσελίς** (Marcellus), σκηνές από το έργο *Λεωνίδας εν Θερμοπύλαις*. Στην Τεργέστη, πάλι, «φιλόμουσα τινα μειράκια», μαθητές του γυμνασίου της πόλης, μεταφράζουν αμιλλώμενοι τα θεατρικά επιτεύγματα της Οδησσού, το *Θάνατο του Καίσαρος* του *Βολταίρου* από τα παλικά και τον ανεβάζουν στη σκηνή, το Φεβρουάριο του 1820.

Οι πρώτες θεατρόφιλες ομάδες στο Βουκουρέστι και το Ιάσιο συγκροτήθηκαν από μαθητές και τους δασκάλους τους

Εως ποιο βαθμό μπορούμε, ωστόσο, να μιλήσουμε για την άμεση και, πολύ περισσότερο, για την απόλυτη εμπλοκή της Φιλικής Εταιρείας σε αυτή τη διαδικασία[2]; Είναι γεγονός ότι από τους πρωτεργάτες της θεατρικής ιδέας, οι πλέον ριζοσπαστικοί και πεπαιδευμένοι είναι «μυημένοι» και έχουν δώσει τον ιερό όρκο. Μπορούμε, όμως, ανενδοίαστα να ταυτίσουμε απολύτως την ωρίμανση της δραματουργικής πράξης με την επαναστατική στρατηγική της μυστικής αυτής Εταιρείας; Η, ίσως, πρέπει να αποδεχθούμε πως περισσότεροι συγκλίνοντες παράγοντες συνέβαλαν και συνέτειναν στην αναβίωση της σκηνικής πρακτικής, με κυρίαρχο το διαφωτιστικό ιδεώδες, που υπήρξε ο ουσιαστικός καταλύτης και έθεσε τη δραματουργική διδαχή στο επίκεντρο της αναμορφωτικής του στρατηγικής. Σε αυτή την τρίτη και πλέον ριζοσπαστική του φάση, ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, διαποτισμένος από τις ομόλογες αντιλήψεις του δυτικού ρεύματος, καθώς προσδίδει στο θεατρικό κείμενο φιλοσοφικές και πολιτικές προεκτάσεις, του προσδίδει επίσης αναπλαστική των ηθών και των συνειδήσεων εθνεγερτική χροιά. Νομίζω πως η ουσία του ζητήματος βρίσκεται κυρίως εδώ και είναι συνετό να θεωρήσουμε πως και οι Φιλικοί, εμποτισμένοι από τα διδάγματα του Διαφωτισμού, εγκολπώθηκαν με ζέση τη θεατρική ιδέα.

Μέσα στη γεωγραφική ευρυχωρία, όπου πυροδοτήθηκαν οι σπινθήρες της προεπαναστατικής θεατρικής παιδείας, ξεχωρίζει η κριμαϊκή πόλη της Οδησσού, που συντηρούσε στους κόλπους της μια ανθούσα εμπορική ελληνική παροικία. Ευνοϊκές συνθήκες, τις οποίες δεν γνώριζαν τα τουρκοκρατούμενα εδάφη, ακόμη και οι ημιαυτόνομες περιοχές της Βλαχίας και της Μολδαβίας, ίσως και οι πιο φιλελεύθερες ροπές της εμπορικής αστικής τάξης της πόλης, προσέδωσαν μεγαλύτερη τόλμη στα θεατρικά δρώμενα της Οδησσού. Από τους Ελληνες πατριώτες, τους ικανούς «να εγείρωσι ναόν εις την Μελπομένην», σχολιάζει ο συντάκτης του παρισινού φιλολογικού περιοδικού *Αθηνά* (1819, σ. 91), «πρώτοι αναμφιβόλως υπήρξαν οι Οδησσινοί, δεύτεροι οι εν Βουκουρεστίω». Χωρίς την τουρκική καχυποψία, που σκίαζε τις θεατρικές πρωτοβουλίες στη Μολδοβλαχία -συνεπώς με μεγαλύτερη ευελιξία στην επιλογή των θεμάτων- στη ρωσική αυτή πόλη παρουσιάστηκαν τα πιο προωθημένα έργα του προεπαναστατικού ρεπερτορίου.

Η γενικότερη θεατρική ζωή της Οδησσού εμφανίζεται αρκετά πλούσια στον αρχόμενο 19ο αιώνα. Κατά την περίοδο διακυβέρνησής της από το **δούκα Ρισελιέ** (Richelieu, 1803-1814), παρατηρήθηκε μάλιστα ουσιαστική οικονομική και πολιτιστική

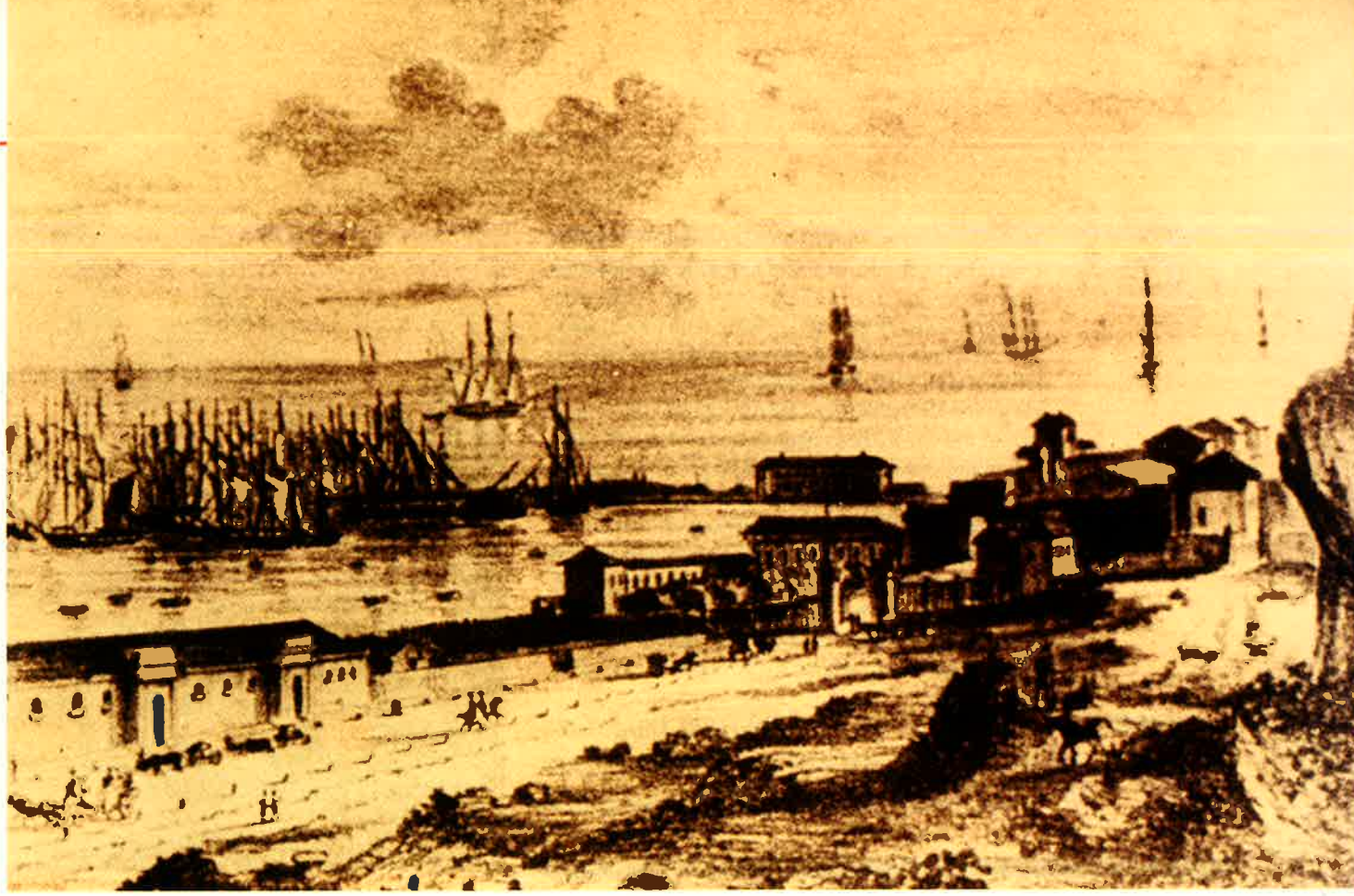

Σπάνια, παλιά γκραβούρα με την Οδησσό στα 1814

άνθηση. Ανάμεσα σε άλλα οικοδομήματα που λάμπρυναν την πόλη και προσγράφονται στο ενεργητικό του κυβερνήτη, ήταν και το δημόσιο θέατρο, αρχιτεκτονικό κόσμημα κλασικιστικής τεχνοτροπίας, σε σχέδια του **Τομά ντε Τομόν** (Thomas de Tomon). Μα και ο επόμενος κυβερνήτης, ο **κόμης Λανζερόν** (Langeron) συνέχισε να ενθαρρύνει και να ενισχύει τις πολιτιστικές δραστηριότητες, καθώς και τις εκπαιδευτικές και θεατρικές πρωτοβουλίες των Ελλήνων της παροικίας. Η σκηνική παρουσία καλύπτεται από περιοδεύοντες θιάσους (που πραγματοποιούσαν εντυπωσιακά δρομολόγια, καθώς κάλυπταν συνήθως την Κεντρική Ευρώπη, τη Μολδοβλαχία – με σταθμούς το Ιάσιο και το Βουκουρέστι–, τη Ρωσία –με σταθμούς την Πετρούπολη, το Κίεβο και την Οδησσό–, μερικές φορές την Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία —Σμύρνη), ενώ το ρεπερτόριο αντλείται κυρίως από την πρόσφατη ιταλική και γαλλική παραγωγή, με έμφαση στο μελόδραμα. Πολλοί Έλληνες της παροικίας, καθώς υπήρξαν θαμώνες του θεάτρου, ασκούν κριτική στη θεματολογία αυτών των παραστάσεων. Στο *«Λόγιο Ερμή»* του έτους 1817 επισημαίνονται τα ακόλουθα: «Ευχής άξιον όμως ήτο να συνεργηθή αμοιβαίως η παράστασις τοιούτων ηρωικών δραμάτων» –ο αρθρογράφος αναφέρεται στην αποτυχημένη προσπάθεια να ανεβεί στη σκηνή το έργο *Μέγας Αλέξανδρος εις τας Ινδίας (Alessandro nelle Indie)* του **Μεταστασίου**– «και να λείπουν από το να βλέπουν οι Οδησσινοί τα αίσχιστα δραμάτια ως το "Donna ve la fa" και το "Tre Rivali" και άλλα τούτοις όμοια»[3]. Για να συμπληρωθεί η εικόνα της θεατρικής ζωής της πόλης, αξίζει να πούμε πως ανεβαίνουν στη σκηνή έργα και σε άλλες γλώσσες, εκτός από αυτές που ήδη αναφέρθηκαν: ρωσικά πρωτίστως, αλλά και γερμανικά και πολωνικά, στοιχείο που υποδηλώνει, πέρα από το μωσαϊκό των εθνοτήτων που ζουν σε αυτήν, και την ποικίλη γεωγραφική προέλευση των θιάσων που την επισκέπτονται.

Οι Έλληνες της παροικίας, έμποροι ως επί το πλείστον και λόγιοι, γνωρίζουν για επαγγελματικούς λόγους τις πιο διαδεδομένες από τις ξένες γλώσσες και ένας μεγάλος αριθμός τους είναι σε θέση να απολαύσει τη θεατρική ζωή της Οδησσού, που είναι αρκετά πλούσια και ποικίλη. Αλλά, όπως παρατηρεί ο **Κ. Κούμας,** επισκέπτης της πόλης, σε επιστολή που απευθύνει στον Κ. Οικονόμο, σχολάρχη τότε στο *Φιλολογικό Γυμνάσιο της Σμύρνης:* «Οι ενταύθα Γραικοί, όσοι μάλιστα ευμοίρησαν γνώσεις ευρωπαϊκών γλωσσών, είναι πολλά φίλοι του θεάτρου· αλλά επεθύμουν πάντοτε να ακουσθή επί της σκηνής η πάτριος ημών ▶

Από τους πρωτεργάτες της θεατρικής ιδέας οι πλέον ριζοσπαστικοί είναι «μυημένοι» και έχουν δώσει τον ιερό όρκο

γλώσσα· έκαμον, λοιπόν, αρχήν προ τριών ενιαυτών (=1814) να παρισιάνωσι κάποτε μεταφράσεις εκ του Ιταλικού εις την λαλουμένην γλώσσαν μας» («*Ερμής ο Λόγιος*», 1817, σ. 606). Από άλλη πηγή, τον ανώνυμο συντάκτη της «Διαιριβής φιλογενούς τινός Γραικού περί της καταστάσεως των εν Οδησσώ οικούντων Γραικών κατά το 1816» –ίσως πρόκειται για τον **Ιωάννη Μακρή**, διδάσκαλο στο εκεί ελληνικό σχολείο– διασταυρώνουμε τα ακόλουθα: «Είπα, ότι έρχονται εδώ μεγάλοι άνθρωποι διά να ίδωσι την πόλιν μας. Τινές μάλιστα εξ αυτών ίδαν μετά χαράς εις το θέατρόν μας παραστάσεις ελληνικάς, αι οποίαι όμως όλαι δύω, ήγουν η των *Σουλιωτών* και του *Θεμιστοκλέους* έγιναν μόνον ολίγαις φοραίς. Οσοι ήσαν παρόντες δεν θέλουν λησμονήσει ποτέ την άκραν αγαλλίασιν και μεγάλην χειροκρότησιν των θεατών, το οποίον ως και αι Ρωσσικαί και Γερμανικαί εφημερίδες εξεύρομεν ότι μετ' επαίνων διεκήρυξαν»[4].

Η ελληνική θεατρική δραστηριότητα ξεκίνησε στην Οδησσό το 1814 και σταμάτησε με την έναρξη της επανάστασης

Οπως προκύπτει από μια έρευνα που πραγματοποίησα πριν από χρόνια, η ελληνική θεατρική δραστηριότητα, τεκμηριωμένα, ξεκίνησε στην Οδησσό το 1814. Το κενό που άφηναν οι έμμεσες μαρτυρίες ήρθαν να συμπληρώσουν μερικές αθησαύριστες ειδήσεις που δημοσιεύθηκαν στον *«Ελληνικό Τηλέγραφο»*. Σύμφωνα με την πρώτη: «Εις την Οδησσόν (Οδέσσαν) εωράσθη η ειρήνη προς τοις άλλοις και διά της παραστάσεως εν τω θεάτρω μιας κωμωδίας (sic) εις Γραικικήν διάλεκτον, επιγραφομένης *Θεμιστοκλής εν Περσία*, η οποία μετεφράσθη εκ της Ιταλικής του περιφήμου Μεταστασίου» (Ε.Τ., 1814, σσ. 574-575). Μπορούμε να οδηγηθούμε σε δύο σημαντικές διαπιστώσεις: εν πρώτοις, γίνεται φανερό πως χρησιμοποιήθηκε για την ελληνική παράσταση το δημόσιο θέατρο της πόλης και, κατά δεύτερον, η ελληνική παράσταση εντάχθηκε στο εορταστικό πλαίσιο που προσέφερε η σύναψη της ειρήνης στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Η επιλογή του έργου δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία. Συχνά, άλλωστε, τα έργα του Μεταστασίου επωμίζονται κατά τη μεταφορά τους στα νέα ελληνικά έναν ιδεολογικό, αφυπνιστικό ρόλο. Ειδικά ο *Θεμιστοκλής*, σε διάφορες μεταφραστικές εκδοχές, καταλαμβάνει βαρύνουσα θέση στο ρεπερτόριο του ερασιτεχνικού θιάσου. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κούμα, το 1817, προς το τέλος Αυγούστου, παίζεται δύο φορές με μεγάλη επιτυχία. «Ο Κόμης (Langeron) - επισημαίνει ο επιστολογράφος- τόσον έμεινε ευχαριστημένος εις ταύτην των Γραικών παράστασιν, ώστε πριν λάβει τέλος το δράμα υπήγεν όπισθεν εις την σκηνήν, και επήνεσεν τους νέους μας Αρχελάους» («*Ερμής ο Λόγιος*», 1817, σ. 607).

Φαίνεται λοιπόν πως το ελληνικό θέατρο, σε αυτά του τα πρώτα βήματα, εντάσσεται οργανικά στην

Ο Κωνσταντίνος Αριστίας, ο πρώτος επαγγελματίας Ελληνας ηθοποιός. Προσωπογραφία του από τον Λουδοβίκο Ντιπρέ

Η ελληνική εκκλησία της Αγίας Τριάδας στην Οδησσό

ενώ μερικά χρόνια αργότερα, καθώς αλλάζουν τα πολιτικά δεδομένα, αποσιωπά τον αποδέκτη της προσφώνησης.

Αξιοσημείωτη ήταν η παράσταση του *Φιλοκτήτη* του *Σοφοκλή*, που δόθηκε το Φεβρουάριο του 1818. Η αρχαία τραγωδία ανέβηκε σε διασκευή του Νικολάου Πίκκολου, βασισμένη, όπως απέδειξε η φιλολογική έρευνα, στο κείμενο του Γάλλου κλασικιστή **Λαάρπ** (Laharpe). «Ολοι έμειναν εκστατικοί εις την παράστασιν. Οι ομογενείς μας με δάκρυα χαράς εκρότουν αδιακόπως, οι ξένοι επευφήμουν και αυτοί το εύγε και ο ενδοξώτατος κύριος Λαγγερών (=Langeron), αρχηγός της πόλεως, ανήρ γεμάτος ευαισθησίας εις τα καλά, όλος ένθους γενόμενος, επήγε μετά την τελείωσιν της πρώτης πράξεως εις την σκηνήν από τα όπισθεν μέρη του θε-

Το έργο «Η Ελλάς και ο ξένος» του Φιλικού Γεωργίου Λασσάνη σφράγισε θεατρικά τα προεπαναστατικά χρόνια

πολιτιστική ζωή της Οδησσού και *vice versa*. Μέσα από τις ωσμώσεις που συντελούνται μεταξύ των εθνικών ομάδων, μέσα στην πολυμορφία της καλλιτεχνικής ζωής της Οδησσού, η θέση του ελληνικού θεάτρου δεν είναι διόλου αμελητέα. Αυτό αποδεικνύεται από δύο ακόμη μαρτυρίες. Στα 1816, ο **μέγας πρίγκιπας Νικόλαος**, ο μετέπειτα τσάρος, επισκέπτεται την Οδησσό: «Του παράστησαν εις διαφόρους γλώσσας ως και οι Ρωμαίοι επαράστησαν ρωμαϊκά το περίφημον δράμα τους *Σουλιώτας*»[5]. Το 1817, στις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις που πλαισίωσαν την επίσημη επίσκεψη του **μεγάλου πρίγκιπα Μιχαήλ** στην πόλη, περιλαμβάνονταν και πολλές θεατρικές παραστάσεις: « (...) διάφορα δράματα και κωμωδίαι, εις Ιταλικήν, Ρωσσικήν και Γαλλικήν διάλεκτον, εις Γραικικήν ο "***Λεωνίδας***" (*«Ελλ. Τηλέγραφος»*, 1817, σ. 802). Πρόκειται για την τραγωδία ***Λεωνίδας εν Θερμοπύλαις*** που αντιπαραθέτει τα ιδεώδη της ελληνικής δημοκρατίας στον ασιατικό σατραπισμό· εκδόθηκε ανωνύμως στα 1816, «φιλοτίμω δαπάνη» του Υδραίου καπετάνιου **Νικολάου Παντελή Νικολάκη**. Συνειδητή είναι η διάθεση της ελληνικής παροικίας να προβάλει την «κοινή υπόθεση» και να εξάρει το αντιτυραννικό αίσθημα των θεατών. Ο υψηλός επισκέπτης παρέχει τις προϋποθέσεις. Σύμφωνα λοιπόν με την επικρατούσα συνήθεια, ο **Νικόλαος Πίκκολος** γράφει και προλογικό έμμετρο στιχούργημα, με τίτλο «Πρόλογος εις τον "Λεωνίδα εν Θερμοπύλαις"», όπου, μεταξύ άλλων, επαινεί το φιλελεύθερο χαρακτήρα του **τσάρου Αλεξάνδρου**, άτρου και ευχαρίστησε τους νέους μας ολυμπονίκας, και μάλιστα τον μουσόπνευστον (Γ.) **Αβραμιώτην...**». Πριν από την έναρξη της παράστασης, απαγγέλθηκε μάλιστα εγκωμιαστικό ποίημα με τίτλο: «Φιλίας Ασπασμός, προς τους φιλοθεάτρους Ομογενείς Νέους...».

Εξίσου σημαντική υπήρξε και η παράσταση του *Θανάτου του Δημοσθένους*, πρωτότυπου έρ- ▶

Ο Ρώσος ποιητής και φιλέλληνας Αλ. Πούσκιν, ο οποίος παρακολουθούσε από την Οδησσό την εξέγερση των Ελλήνων

Ο Γρηγόριος Γ. Μαρασλής. Δήμαρχος της Οδησσού από το 1787 έως το 1894

γου του Νικ. Πίκκολου, που έγινε στις 7/19 Σεπτεμβρίου 1818, και επαναλήφθηκε στις 15 Φεβρ. 1819. Το έργο αναλύει την ιδεολογική σύγκρουση του ελεύθερου πολίτη, που ενσαρκώνει ο ρήτορας **Δημοσθένης,** με τον απολυταρχισμό του **Φιλίππου.** «Πώς να σε εξεικονίσω, φίλτατε», γράφει ο Γ. Λασσάνης στον *Γ. Τακιατζή,* «ταύτην την προς εμέ πρώτην Γραικικήν παράστασιν; Πού να εύρω λόγους αρμοδίους διά να σε περιγράψω τα όσα ησθάνθη η ψυχή μου; Επτερώθην, μετέβην εις τον κόσμον των φαντασιών, οπόταν ηνεώχθη η σκηνή και ήκουσα την γλώσσαν μου ομιλουμένην. Η ενθουσιαστική υπόθεσις, η έντεχνος και φυσική υπόκρισις όλων των Μουσολήπτων Νεανίσκων, το ύψος της εκφράσεως, η απερίγραπτος καλλονή των κινήσεων και στάσεών των, σύμπαντα ενήργησαν, να κινήσουν και να καταγοητεύσουν τους θεατάς εις τόσον, ώστε ελκύσθησαν όλοι εις συμπαθητικήν συναίσθησιν. Εις κάθε σχεδόν λόγον εχειροκρότουν, και αισθήματα υψηλότερα απέσπων από τα ενδόμυχα της καρδίας των θερμούς στεναγμούς. (...). Η υπόθεσις την οποίαν έκλεξεν (ο συγγραφέας) είναι πατριωτική, η τραγική πλοκή του δράματος έντεχνος, αι έννοιαί του υψηλαί, το ύφος του γλαφυρόν, εις ένα λόγον επέτυχε τον σκοπόν διά τον οποίον το επεξεργάσθη· διότι έγγιξε την οποίαν ομματίαζε λεπτήν χορδήν των αισθήσεων όλων των παρευρεθέντων εις την παράστασιν ομογενών» (*«Ερμής ο Λόγιος»,* 1818, σσ. 576-577).

Οι Έλληνες έμποροι, ανάμεσα στις άλλες «κοινωφελείς» δραστηριότητές τους, συντηρούσαν ελληνικό θίασο και θέατρο

Ετσι, λοιπόν, καθώς ωριμάζουν τα πράγματα, φαίνεται πως ωριμάζει και το αίτημα των «φιλοθεάτρων» Γραικών εμπόρων της Οδησσού να συστήσουν και να συντηρήσουν ελληνικό θίασο και θέατρο στην πόλη τους. Ανάμεσα σε άλλες «κοινωφελείς» δραστηριότητες, όπως η σύσταση και η διατήρηση ελληνικού σχολείου και οι ενέργειες για τη σύσταση τυπογραφείου, οι Οδησσινοί κάνουν στα 1818 τη σκέψη «να παραλάβουν το κοινόν θέατρον διά να χαίρονται καθημερινώς παραστάσεις» (*«Ερμής ο Λόγιος»,* 1818, σ. 582, και *«Φιλολογικός Τηλέγραφος»,* 1819, στ. 2-4). Αφορμή για την παραπάνω ιδέα υπήρξε, κατά τον Γ. Λασσάνη, ο ενθουσιασμός που προκάλεσε η παράσταση του *Θανάτου του Δημοσθένους.* Αποφασίζεται να ανατεθεί η επιστασία του θεάτρου στον Γ. Αβραμιώτη, που είχε επανειλημμένως διακριθεί κατά το παρελθόν για τα υποκριτικά του χαρίσματα· είχε ερμηνεύσει έως τότε, με επιτυχία, ρόλους στον *Θεμιστοκλή,* στους *Σουλιώτες* και στον *Φιλοκτήτη.*

Επόμενο σημαντικό βήμα ήταν η παράσταση, το Φεβρουάριο του 1819, του δραματοποιημένου διαλόγου του Γ. Λασσάνη, Η *Ελλάς και ο Ξένος,* που δόθηκε μαζί με τον *Δημοσθένη.* «Σε βεβαιώνω», γράφει ο **Θεοχάρης Κληματιώτης** σε επιστολή που δημοσιεύει ο *«Ερμής ο Λόγιος»,* «ότι ούτε είδα ούτε είδες ποτέ τόσον παθαινόμενον θέατρον· τα όμματα όλων ήσαν πηγή αέναων δακρύων φλογερών και τα στήθη κραιήρες στεναγμών· έκαστος ακούων την φωνήν της καρδίας του σύμφωνην με τα λεγόμενα !» (*«Ερμής ο Λόγιος»,* 1819, σ. 360). Εδώ διακρίθηκαν τα υποκριτικά χαρίσματα του **Σπυρ. Δρακούλη.** Ακολουθεί επανάληψη του *Φιλοκτήτη.* Υστερα από λίγες ημέρες, ανεβαίνει στη σκηνή η αντιτυραννική τραγωδία του Γ. Λασσάνη, *Αρμόδιος και Αριστογείτων,* με μεγάλη επιτυχία, όπως ήταν επόμενο λόγω του θέματος· προτάσσεται η *Ελλάς* και ο *Ξένος.*

Τον επόμενο χρόνο, δόθηκαν «με πολλήν τέχνην και μεγαλοπρέπειαν» δύο σημαντικές τραγωδίες του Βολταίρου: πρώτον ο ***Μωάμεθ*** *(Mahomet ou le Fanatisme),* έργο που καταδικάζει το φανατισμό και προβάλλει τα ευεργετήματα της επιείκειας και της φιλανθρωπίας. Η κριτική του Ισλάμ,

Η Οδησσός. Παλαιά χαλκογραφία δημοσιευμένη εις το «Εθνικόν Ημερολόγιον» Μαρ. Βρετού 1861-1862

που πραγματεύεται σε πρώτο επίπεδο ο μύθος, λειτούργησε απαγορευτικά για να παρασταθεί το έργο στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Τα ίδια, εξάλλου, εμπόδια είχαν προκύψει και για τον ***Θάνατο του Καίσαρος (La mort de César),*** που ανέβηκε στο Βουκουρέστι με τον τίτλο ***Ιούλιος Καίσαρ.*** Τον Οκτώβριο του 1820, δόθηκε στην Οδησσό, μαζί με τον *Μωάμεθ,* και αυτή η σημαντική πολιτική τραγωδία του Βολταίρου. Ο Σπυρ. Δρακούλης διακρίθηκε για τις ερμηνείες του στα δύο έργα, ως Ζώπυρος στον *Μωάμεθ* και ως Βρούτος στο *Θάνατο του Καίσαρος.*

Τα στοιχεία μας όμως σταματούν εδώ. Η έκρηξη των επαναστατικών γεγονότων ανέστειλε τα θεατρικά δρώμενα. Ωστόσο, το προεπαναστατικό θέατρο είχε ήδη τελεσφορήσει στις συνειδήσεις, ως μια εθνική, πατριωτική προτροπή: **«Αρετήν απαιτεί η ελευθερία! Ως το μέγιστον των θείων δώρων δίδεται εις μόνους τους γενναίους και εναρέτους!».** Η, ακόμη, με το ακόλουθο: **«Μάθε, νέε, πως αγαπάται η Πατρίς, αν θέλεις να είσαι πολίτης. Πολίτης ! Ναι. Πολίτης προ πάντων πρέπει να είναι όστις θέλει να είναι άνθρωπος»** *(Ο Θάνατος του Δημοσθένους).*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γοργίδα Λυσσανίου (Γεώργιος Λασσάνης), *Ελλάς. Πρόλογος Εις την Τραγωδίαν Α(ρμόδιος) και Α(ριστογείτων),* Μόσχα 1820.
2. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας,* Ναύπλιο 1834, σσ. 212-216· Τάκης Κανδηλώρος, *Η Φιλική Εταιρεία,* Αθήνα 1926, σ. 241· Νικόλαος Λάσκαρης, *Ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου,* τ. Α΄, Αθήνα 1938, σσ. 150-151.
3. «Αντίρρησις» στη «Διατριβή φιλογενούς τινος Γραικού», *Παράρτημα εις τον ΙΑ΄ Αρ. του Λογίου Ερμού,* Ιουν. α΄, 1817, σ. 10.
4. *Παράρτημα εις τον ΙΑ΄ Αρ. του Λογίου Ερμού,* 1817, σ. 7.
5. Αγγελική Φενερλή - Παναγιωτοπούλου, «Το θεατρικό έργο Σουλιώτες, 1809-1827», *Ο Ερανιστής,* Γ΄ (1965), σ. 160.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιώργης Ι. Ζώιδης, «Το θέατρο της Φιλικής Εταιρείας. Ο ρόλος του στην ιδεολογική προετοιμασία του 1821. Η επίδρασή του στην εξέλιξη του ελληνικού και ρουμανικού θεάτρου», *Επιθεώρηση Τέχνης,* Απρ. 1963, έτος Θ΄, τ. 12, τχ. 100, σσ. 260-281, ιδίως 263-266. Και στον τόμο Ο *Ελληνισμός εις το εξωτερικόν über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der neueren zeit,* Herausgegeben von Johannes Irmscher und Marika Mineemi, Βερολίνο, 1968, σσ. 397-436, κυρίως 401-406.
Αννα Ταμπάκη, «Το ελληνικό θέατρο στην Οδησσό. Αθησαύριστα στοιχεία», *Ο Ερανιστής,* 16 (1980), σ. 229-238. Και στον τόμο με μελέτες της ίδιας *Η Νεοελληνική Δραματουργία και οι δυτικές της επιδράσεις (18ος -19ος αι). Μία συγκριτική προσέγγιση.* Αθήνα, εκδ. Αφοί Τολίδη, σειρά «Θεατρική Ερευνα 2», 1993, σσ. 39-49.
Αννα Ταμπάκη, «Το θέατρο του Διαφωτισμού», στο ένθετο *Ε-Ιστορικά* «Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και οι λόγιοι», εφ. *«Ελευθεροτυπία»,* τχ. 23ης Δεκ. 1999, σ. 45-47. ■

βιβλιογραφία

ΑΥΓΗΤΙΔΗΣ Κ.Γ.,
Οι Έλληνες της Οδησσού και η Επανάσταση του 1821, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1994.

ΑΡΣ Γ.,
Η μυστική οργάνωση Φιλική Εταιρεία, μετάφ. Σ. Παπαδημητρίου, εκδ. Το λαϊκό βιβλίο, Αθήνα 1966.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ Π.Π.,
Απομνημονεύματα περί της Επαναστάσεως της Ελλάδος, 1820-23, Αθήνα 1837.

ΓΟΥΔΑΣ Α.,
Βίοι Παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, 2 τ., Αθήνα 1871-75.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Κ.,
Απομνημονεύματα 3 τ., εκδ. Βιβλιογραφία-Φιλική Εταιρεία.
Απομνημονεύματα των Αγωνιστών του '21, εκδ. Γ. Τσουκαλά, Αθήνα 1957.

ΙΟΒΒΑ Ι.Φ.,
Οι Δεκεμβριστές του Νότου και το ελληνικό εθνικο-απελευθερωτικό κίνημα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975.

ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ Τ.,
Φιλική Εταιρεία, Αθήνα 1926

ΚΑΡΛΑΣΗΣ Β.,
Έλληνες Ομογενείς στη Νότια Ρωσία 1775-1861, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.

ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι.Α.,
Η Φιλική Εταιρεία, Αρχείον Π. Σέκερη, Αθήνα 1967.

ΜΕΞΑΣ Β.Γ,
Οι Φιλικοί, Αθήνα 1937.
Μουσείο της Φιλικής Εταιρείας, έκδ. Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα 1994.

ΜΠΟΛΙΣΑΚΟΦ Λ.,
Νέα στοιχεία για τη Φιλική Εταιρεία, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1972.

ΞΑΝΘΟΣ Ε.,
Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας, 2η έκδ., Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων, Αθήνα 1939.

ΞΟΛΙΛΟΣ Α.,
Η Εταιρεία των Φιλικών και τα πρώτα *συμβάντα του 1821*, έκδ. Λ. Βρανούση-Ν. Κουμαριανού, Αθήνα 1964.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Μ.,
Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, Αθήνα 1873.

ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ Κ.Κ.,
Οι Έλληνες της Οδησσού, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999.

ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ Ε.,
Η Φιλική Εταιρεία, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1974.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Σ.Γ.,
Φιλική Εταιρεία, 1η έκδ. Οδησσός 1909, επανέκδ. Ν. Καραβίας, Αθήνα χ.χ.

ΣΠΑΡΟ Ο.Μ.,
Η απελευθέρωση της Ελλάδας και η Ρωσία (1821-1829), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1979

ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ Ν.,
Απομνημονεύματα διά να χρησιμεύσωσιν εις την Νέα Ελληνικήν Ιστορίαν, 1821-1843, έκδ. Π. Χριστόπουλου, Αθήνα 1975.

ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ.,
Απομνημονεύματα τινά της Επαναστάσεως του 1821, Τρίπολη 1864.

ΤΕΡΤΣΕΤΗΣ Γ.,
Απομνημονεύματα Κολοκοτρώνη, εκδ. Συλλογή, Αθήνα 1995

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Σ.,
Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, 1ος τόμ., εκδ. Δημιουργία, Αθήνα 1996.

ΦΙΛΗΜΩΝ Ι.,
Φιλική Εταιρεία, 1η έκδ. με τίτλο Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας, Ναύπλιο 1834, επανέκδ. Α. Καραβία, Αθήνα χ.χ.

ΦΡΑΝΤΖΗΣ Α.,
Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, 4. τ., Αθήνα 1839-41.

ΦΩΤΑΚΟΣ,
Βίος του Παπα-Φλέσσα, Τρίπολη 1868.

ΦΩΤΑΚΟΣ,
Βίος Πελοποννησίων Ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών, των αγωνισαμένων τον Αγώνα της Επαναστάσεως, έκδ. Στ. Ανδροπούλου, Αθήνα 1892.

ARS G.,
Eteristskoe dvizenie v Rossii, Μόσχα 1970.

ARS G.-PJATIGORSKIJ, G.M., ***«Nekotorye voprosy istorii Filiki Eterii v svete novyh dannyh sovetskih arhivov»*** στο συλλογικό έργο Balkanskie Issledovanija, τόμ. 11, Μόσχα 1989, σ. 24-42.

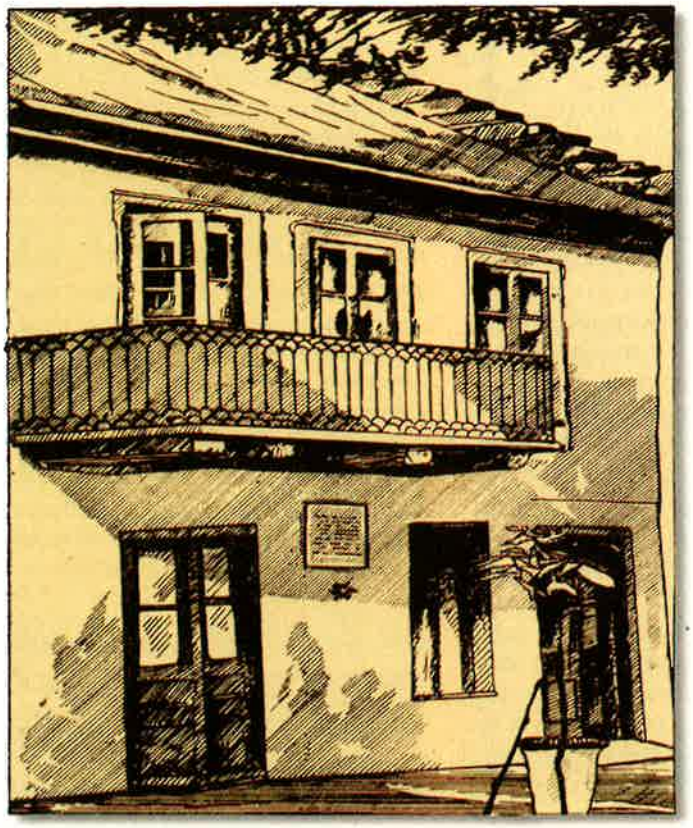

Το σπίτι των Φιλικών στην Οδησσό